

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Bahar-Yaz/ Spring-Summer/ Весна-Лето 2015 • Yıl/Year/Год 5 • Sayı/Number/Число 15

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik- Sanat Tarihi- Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic- art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология-
Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспруденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA
Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Dr. Yaşar KALAFAT • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU
Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. İsmail PARLATIR • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Nail TAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE
Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43
E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com
www.bilimseleksen.com

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ • Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN • Yrd. Doç. Dr. Vedî ASKAROĞLU
Dr. Reşide GÜRSES • Yalçın GÜLPINAR • Atilla BAĞCI

Fiyatı / Price /

Стоимость

15 TL (Yurt içi / Domestic)
20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

60 TL (Yurt içi / Domestic)
80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

04 Mayıs 2015

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK

e-mail: tanergucluturk@hotmail.com Tel: 0037744237570

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SIBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com Tel : 00905464912415

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Kapak Resmi/ Cover Photo/Рисунок На Обложке

Zalán Kertai adlı Macar ressamın “Turkish Hero” adlı çalışması

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsmayil HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin ERGUN (Ege Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Sağıngali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Şeref BOYRAZ (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
- Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCÜSTAN)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSOY (Ankara/TÜRKİYE)
Yalçın GÜLPINAR (Ankara/TÜRKİYE)
Atilla BAĞCI (Ankara/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Hun-Göktürk Döneminden Günümüze Türklerde Karşılaştırmalı Yas Uygulamaları <i>From The Hun-Gokturk's Period To The Present Comparatively Mourning Applications In Turks</i> <i>Сопоставление Траурных Традиции Со Времён Гунов-Гёктурков И Нынешних Турков</i> Dr. Yaşar Kalafat	9
Büyükler ve Çocukların Geleneksel Oyunları ve Eğlenceler <i>Adults And Children's Traditional Games And Entertainments</i> <i>Традиционные Игры И Развлечения Детей И Взрослых</i> Hayrettin İvgin	17
İnançların Poetikasına Dair <i>Several Opinions Regarding Beliefs</i> <i>Рафиг Бабаев О Поетике Поверий</i> Doç. Dr. Rafik Babayev	23
"Kerem ve Aslı"dan Görünen Tarih "Əsli və Kərəm"dən Görünən Tarix <i>The History Seen Through "Asli And Kerem"</i> <i>История Дастана «Асли И Керем»</i> Doç. Dr. Əkrəm Hüseynzadə	28
Uluslararası İlişkiler ve Empati <i>International Relations And Empathy</i> <i>Международные Отношения И Эмпатия</i> Wezir Aşyrnəpesow	33
Tanzimat Döneminde Osmanlı Devletinin Nehirler ve Göller ile İlgili Yaptığı Bazı Düzenlemeler <i>Some Regulations Made By The Ottomans Concerning The Rivers And Lakes In The Reform Period</i> <i>Некоторые Поправки По Отношению Рек И Озёр Османского Государства В Период Танзимата</i> Levent Küçük	38
Fasîh ve Sâib'in "Tenbâkû-Nâme"lerinin Karşılaştırılması-Tütünün Anlam Örüntülerine Bakış- <i>The Comparison Of Fasih And Saib's Tenkabu-Name -A View Of The Meaning Patterns Of Tobacco-</i> <i>Сопоставление "Тенбаку-Наме" Фасиха И Саибина-Оценка Табачной Продукции-</i> Ahmet İçli.....	55

Çocuk Oyunlarının Bazı Önemli Tarafları <i>Games Are More Common In The Children's Folklore</i> <i>Игры В Детском Фольклоре</i> Şule Aliyeva	83
Cəlil Məmmədquluzadənin "Xatirətim" Əsərində Milli Məsələlər <i>The "Xatirətim" Work By Mirza Jalil That Possesses Specific Place In The History Of Public Thought Of Azerbaijan In XX Century.</i> <i>Национальные Вопросы Джелал Меммеда Кулузаде В Произведении "Мои Воспоминания"</i> Anara Buzərli	87
Toplumsal İşlevleri Açısından Burdur Efsanelerinin Diğer Türk Efsaneleriyle Mukayesesi <i>Comparison The Legend Of Burdur With Other Turkish Legends In Terms Of Social Functions</i> <i>Сопоставление Бурдурских Легенд С Другими Турецкими Легендами И Их Влияние На Общество</i> Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı	91
"Shakan-Sheri" Romanındaki Güzellik <i>The Beauty Of Novel "Shakan-Sheri"</i> <i>Художественность Романа " Shakan - Шери "</i> Maira Toiganbekova - Bibigul Sultanova – Rakhila Narahyeva - Gulsara Nurzhygytova	103
Sivas İlinde Çeyizlik Yorgan Yapımı <i>Making Quilt For Marriage Portion In The City Of Sivas</i> <i>Ремесло Свадебного Одеальщика В Сивасском Кряю</i> Nuran Baygül	107
Daşary Ýurt Wekilhanalarynyň we Olaryň Personalynyň Halkara-Hukuk Statusy <i>Büyük Elçilikler ve Personelin Yasal Durumu</i> <i>Issues Of Legal Status Of Diplomatic Embassies And Their Staff</i> <i>Вопросы Правового Статуса Зарубежных Дипломатических Представительств И Их Персонала</i> Hoshgeldi Yomutbayev	152
Kitap Tanıtımları/Book Reviews/Reviews Of Boks Dr. Reşide Gürses	161

EDİTÖR'DEN

Bilimsel Eksen Dergisi'nin 15. sayısıyla karşınızdayız. Dikkat edilirse; bu dergide yayımlanan yazıları inceleyen hakemlerin kimler olduğunu ve listesini bu sayımızda da vermedik. 2015 yılı içinde yayımlayacağımız Bilimsel Eksen dergimizin son sayısında hakemlerin de listesini bulacaksınız.

Bu sayımızda 13 adet yazı yer aldı. Dergimizin sonunda; önemli olduğu bilim adamları tarafından kabul edilen bazı kitap tanıtımlarını da okuyacaksınız.

Dergimizin bu sayısını saygılarımızla sizlere sunuyoruz.

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

FROM THE EDITOR

We are meeting again with Scientific Axis magazine's 15th issue. If you pay attention; in this issue, we didn't give names and lists of referees who viewed the article published in this magazine. In the our Scientific Axis magazine, published in the latest issue of 2015, you will find the list of referees.

There are 13 paper in this issue. At the end of our magazine; you will read some book reviews that are considered important by scientists.

We are presenting this issue of our magazine with respect

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

TUNCER GÜLENSOY YAZI GİRİCEKKK

BOSNA HERSEK’İN OSMANLI SİYASAL VE KÜLTÜREL HAYATINDAKİ YERİ VE BU EYALETTE ALEVÎ BEKTAŞÎ EDEBİYATININ İZLERİ

İNGİLİZCE BAŞLIK

RUSÇA BAŞLIK

*Nail TAN**

Öz

Fatih ve Kanunî tarafından Osmanlı Devleti toprağı hâline getirilen Bosna Hersek’te Bosnalılar Müslümanlığı kabul edip Arap alfabesiyle Osmanlı Türkçesinde eserler vermişlerdir. Boşnaklar arasından, şair yazar dışında Osmanlı Devleti’ne pek çok sadrazam, vezir, beylerbeyi, kaptanıderya, şeyhülislam, kazasker, müderris hizmet etmiştir. Bosna Hersek kökenli 22 sadrazam Osmanlı devlet hayatında görev almıştır.

Osmanlı döneminde Bosna kökenli 26 divan şairi tespit edilmiştir. Bosna, şair zenginliği bakımından 10. belde olmuştur.

Bosna Hersek’te, yeniçeriler vasıtasıyla ilk yayılan inanç sistemi Bektaşilik olmuştur. Sonra Halvetilik, Mevlevilik ve diğer tarikatlar yayılmıştır.

Bosna kökenli dört Bektaşî şair Balkanlar, İstanbul ve Anadolu’da şöhret kazanmıştır: Ahmed Vahdetî, Rahmî Baba, Derviş Ahmed/Gurbî ve Bosnavî Baba. Bu halk şairleri, divan şiirine de vakıftılar.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Boşnak Bektaşilik, Ahmed Vahdetî, Rahmî Baba, Derviş Ahmed Gurbî, Bosnavî Baba.

Abstract

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (E) HAGEM Genel Müdürü, halk bilimci.

Keywords:

Giriş

Fatih Sultan Mehmet döneminde önce bir bölümü 1463, sonra da Kanunî döneminde tamamı 1528 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası hâline gelen Bosna-Hersek'teki Slav kökenli ve Hristiyan Bogomil inançlı Bosnalıların önemli bir bölümü kendi istekleriyle İslamiyeti kabul etmiş, devletin sadık bir tebası olarak sonraki yıllarda Osmanlı yönetim ve askerî teşkilatında önemli görevler almış, bilim ve sanat hayatında da etkin bir rol üstlenmişlerdir. Türkler, İslamiyeti kabul etmiş Bosnalılara, Bosnalı anlamında Boşnak/Boşniyak adını vermişlerdir. Bosna-Hersek'teki Müslümanlarla birlikteliğimiz 1878 Berlin Antlaşması'na kadar sürmüş, resmî ayrılık ise 1908'de gerçekleşmiştir (Gölen 2010: 39-40, 127-133).

İslamiyeti kabul eden Bosnalılar, Kur'an yazısının, Arap alfabesinin yanı sıra Osmanlı Türkçesini öğrenip 15. yüzyılın sonlarından itibaren bu yeni dillerinde de eser vermeye başlamışlardır. Osmanlı Türkçesinde eser veren ilk Bosnalının II. Bayezid'in veziri Derviş Yakup Paşa olduğu biliniyor (İsen 1997:567). Ancak, Fatih'in sadrazamı olup Adnî mahlasıyla bir divan dolusu şiir yazan, etnik kimliğinde Hırvat yanı sıra Boşnak iddiası da bulunan Mahmut Paşa'nın ilk sayılması gerekir. Osmanlı döneminde 300 civarında Osmanlı Türkçesiyle şiir yazan Boşnak şairin varlığından söz edilmektedir (Sağlam 2007:2). Dr. Hazim Şabanoviç'in 1973 yılında yayımladığı *Muslimanska Knjizevnost Bosne i Hercegovine na Orijentalnim Jezicima/Doğu Dillerinde Bosna Hersek Müslümanlarının Edebiyatı* kitabında 275 şair hakkında bilgi ve eserlerinden örnekler verilmiştir. Bosnalı bilim adamı Prof. Dr. Fehim Nametek de 1989'da yazdığı bir kitapta (*Pregled Knjizevnog Stvaranja Bosansko-Hercegovackih Muslimana na Turskom Jeziku/Türkçe Eser Vermiş Bosna Hersekli Yazarlar Üzerine Bir Bakış*), Osmanlı Türkçesiyle yazan 116 Bosna Hersekli şair ve yazar hakkında geniş bilgi sunmuştur (Kaya 2007:90). Balkan Türk Edebiyatı ve Divan Edebiyatı araştırmalarıyla tanınmış bilim adamı Prof. Dr. Mustafa İsen, 27 Şuârâ tezkiresini taramış, Osmanlı döneminde en çok divan şairi yetiştirmiş beldelerimizden biri olarak Bosna kökenli 26 divan şairinin varlığını belirlemiş ve Osmanlı coğrafyasında şair zenginliği yönünden 10. olduğunu açıklamıştır (İsen 1997: 87-88).

Doğma büyüme Müslüman oldukları için İstanbul'daki Enderun saray okulunda Bosnalılar daima tercih edilmiş, bu sayede Bosna-Hersek kökenli pek çok devlet adamı, paşa, hatta şeyhülislam yetişmiştir. Osmanlı yönetiminde Bosna-Hersek kökenli 22 sadrazamın görev aldığı söylersek durum daha iyi anlaşılır (Kaya 2007:85). Konumuza geçmeden,

19. yüzyıldan önce Osmanlı Devlet yönetiminde, bilim ve kültür hayatında önemli hizmetleri görülen bazı Bosna Herseklileri hatırlayalım (OA 1999, TGDEİS 1988).

Sadrazamlar: Mahmud (Velî) Paşa (ö. 1474), Hadım (Atik) Ali Paşa (ö. 1511), Hadım Sinan Paşa (ö. 1517), Hersekbade Ahmed Paşa (ö. 1517), Rüstem Paşa (ö. 1561), Semiz Ali Paşa (ö. 1565), Sokollu Mehmed Paşa (ö. 1579), Damat İbrahim Paşa (ö. 1601), Malkoç (Yavuz) Ali Paşa (ö. 1604), Sinan Yusuf (Cağalazade) Paşa (ö. 1605), Derviş (Lala) Mehmed Paşa (ö. 1606), Sokolluzade Mehmed Paşa (ö. 1606), Kara Davud Paşa (ö. 1623), Hüseyin Paşa (ö. 1632), Topal Recep Paşa (ö. 1632), Sarı (Tarhuncu) Ahmed Paşa (ö. 1653), Mehmed (Civan Kapıcıbaşı) Paşa (ö. 1646), Salih Paşa (ö. 1647), Melek (Damat) Mehmed Paşa (ö. 1801), Sarı Süleyman Paşa (ö. 1687), Muhsinzade Abdullah Paşa (ö. 1749).

Veizler, Beylerbeyleri, Paşalar: Derviş Yakup Paşa (15. Yüzyıl), Çoban Mustafa Paşa (ö. 1580), Zal Mahmud Paşa (ö. 1580), Lala Mustafa Paşa (ö. 1580), Derviş Paşa (ö. 1603), Kara İbrahim Paşa (17. Yüzyıl), Sokolluzade Hasan Paşa (ö. 1605), Hadım Hüseyin Paşa (ö. 1606), Tiryaki Hasan Paşa (ö. 1611), Mustafa Paşa (ö. 1661), Vardar Ali Paşa (ö. 1648), Sarı Ahmet Paşa (ö. 1716), Numan Paşa (ö. 1725), Rüstem Paşa (ö. 1732), Recep Paşa (ö. 1769).

Kaptanıderyalar: Ahmed Ağa (16. Yüzyıl), Sinan Paşa (ö. 1554), Tüccarzade Mustafa Paşa (ö. 1641), Musâhib Yusuf Paşa (ö. 1646), Koca Musa Paşa (ö. 1647), Fazlî Fazlullah Paşa (ö. 1657), Sarhoş Ahmed Paşa (ö. 1691), Kaymak Mustafa Paşa (ö. 1730).

Diğer ünlü Bosna Herseklileri: Hamza Bâli: Mutasavvıf (ö. 1572-73), Sudî-i Bosnavî: Yazar, bilgin (ö. 1592), Ali Dede: Âlim, mutasavvıf (ö. 1598), Nakkaş Osman (ö. 1598), Matrakçı Nasuh: Tarihçi, minyatörcü, hattat, silahşör (ö. 1564), Ahmed Efendi: Hattat, din bilgini (ö. 1575), Abdullah Bosnavî: Mutasavvıf (ö. 1644), Mehmed Halife: Tarihçi (17. yüzyıl), Koca Hüseyin: Tarihçi (ö. 1644), İbrahim Peçevî: Tarihçi (ö. 1649), Hacı Yusuf Livnak: Seyyah (16-17. yüzyıl), Beyazîzade Ahmet Efendi: Kazasker, hattat (ö. 1687), Ahmet Bosnavî: Muvakkit (ö. 1721), Hacı Osman Efendi: Hattat, müderris (ö. 1767), Abdullah Kantemir: Kütüphane kurucusu (ö. 1774), Şeyh Salahaddin Uşşakî: Mutasavvıf (ö. 1782), Ömer Bosnavî: Tarihçi (18. yüzyıl).

Divan Şairleri (Mahlasının ilk harfine göre): Adnî (Mahmud Paşa-yı Velî (ö. 1474), Ali (ö. 1647), Asafî/Hızır Çavuş (ö. 1621), Âsım/Yusuf Efendi (ö. 1710), Atfî/Ahmet (Yüzyılı belli değil), Aziz (ö. 1688), Bezmî/İbrahim (ö. 1683), Bülbülî Efendi (17. Yüzyıl), Derviş Paşa/Blayezicdagiç (ö. 1603), Fâhir/ Salih (ö. 1708), Fâiz/Abdullah (ö. 1688), Feridun/Ali (ö. 1658), Fevzî/Mehmet (ö. 1673), Habibî/Hasibî (ö. 1640), Hasbî (Yüzyılı belli değil), Hevâî/Muhammed Üsküfî (Şair, sözlükçü, ö. 1651), Hulkî (17. Yüzyıl), Husamî/Hüseyin (17. Yüzyıl), Hükmî (Yüzyılı belli değil), İlhamî (Yüzyılı belli değil), Kâimî/Kâfî Hasan Prusçak (ö. 1616), Kâtibî/Mustafa (ö. 1667), Lâmekânî/Hüseyin (ö. 1624), Ledünnî/Mustafa (ö. 1720), Mecâzî (ö. 1610), Meylî/Abdulkâfî (ö. 1675), Meylî/Derviş Mehmet (ö. 1781), Mezâkî/Derviş Süleyman (ö. 1676), Mirî/Emrullah (ö. 1671), Nihâdî (ö. 1517), Nezmi/Hasan (ö. 1713), Nergisi/Mehmet (ö. 1634), Nutkî/Ali (ö. 1727), Refdî/Mehmet (ö. 1721), Reşit Mehmet Efendi (ö. 1715), Rüşdî/Ahmet (ö. 1699), Sâbit/Alaeddin Ali (ö. 1712), Samî/Abdulkarim (ö. 1685), Sem'î/Mustafa (ö. 1762), Sipahi/Mustafa (ö. 1651), Siyahî/Mustafa (Yüzyılı belli değil), Sükkerî/Zekeriya (ö. 1686), Şûnî/Salih (16-17. Yüzyıl), Şinasî/Mehmet (Yüzyılı belli değil), Tâlib/Ahmet (ö. 1699), Vâlî/Ahmed Çelebi (ö. 1599), Zekî (ö. 1710), Zikrî/İbrahim (Yüzyılı belli değil), Zikrî/Ebubekir Ağa (ö. 1689), Ziyâyî/Hasan (ö. 1584), Zühdi (Yüzyılı belli değil), Zulfetî/Süleyman (18. Yüzyıl).

Halk Şairleri: Vahdetî (16. Yüzyıl), Rahmî (17-18. Yüzyıl), Gurbî (18. Yüzyıl), Bosnavî Baba (19. Yüzyıl).

Balkanlarda Türk kültür mirası ve Balkan Türkleri edebiyatı konularındaki araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Mustafa İsen, söz konusu Bosna-Hersek kökenli Türkçe eser veren şair ve yazarlardan en önemlilerini 20. yüzyıla kadar şöyle sıralamıştır (İsen1997:567-68):

15. Yüzyıl: II. Bayezid'in veziri Derviş Yakup Paşa.

16. Yüzyıl: Muhammed Cengiç, Şîrî, Mostarlı Ziyâyî, Vusûlî, Edâyî, Arşî, Ubeydî, Vahdetî, Derviş Paşa, Gaybî, Nihadî, Gayretî, Yazıcıoğlu Ahmed, Kemterî, Lâmekânî, Şânî, Sabuhî ve nesir ustası Matrakçı Nasuh.

17. Yüzyıl: Ağa Dede, Mecâzî, Süleyman, Varvarlı Ali Paşa, Turâbî, Selmân, Mehmed Hevâyî, Ahmed Çelebi, Nergisî, Derviş, Hüsâmî, Ali Alaadin, Habîbî, Fevzî, Mîrî, Samîî, Mezâkî, Sükerî, Bezmî, Tâlib, Kâtîbî, Kâimî, Gaibî, Zârî, Rüşdî, Vuslatî, Zikrî, Vâlî, Nâbî ve nesir dalında Ahmed Sûdî, İbrahim Peçûyî, Abdî, İbrahim, Yusuf, Hacı Mustafa ve Ömer.

18. Yüzyıl: Abdullah Mâhir, Sâbit, Mehmed Reşid, Rıfkî, Sâfî, Hürremî, Begzadeoğlu, Ledünnî, Bülbulî, Ebubekir, Muhlisî, Şehdî, Ahmed Hâtem, Kudsî, Mâilî, Vâiz Ali, Meylî, Gurbî, Abdullah Kantemir, Nazarî, Rahmî, Cûdî, İlhamî, Vehbî, Abdülvehhab Kara Hoca, Nuri gibi şairler ve Hacı Nesimzade, Ahmed, Ömer, Abdullah, İbrahim Münib, Hüseyin Muzaffâr, Muhammed Yusuf, Şeyh Mahmud, Şevki Başeski ve Muhammed Emin gibi nesir ustaları.

19. Yüzyıl: Fazıl Mehmed Paşa, Seyfî, Habibâ Rıdvanbegzade, Muhammed Şâkir, Ahmed Hamdî, Abdülkerim Zühdi, Bosnavî Baba ve Hersekli Ârif Hikmet. 1878'de başlayan Avusturya döneminde Osmanlı Türkçesinde eser veren şairler: Fehmî, Esad, Hamza ve Mustafa, Firâkî, Molla Muhammed, Ahmed, Mehmed Refik, İbrahim Zikrî, Muhammed Tevfik, Salih Sıdkî Muvakkit, Hüseyin Enverî Kadiç, Muhammed Kâmil, Yunus Remzî, Mehmed Şâkir, Muhammed Kadrî.

Boşnakların Türkçe dışında kendi ana dillerinde Arap harfleriyle yazdıkları şiir ve nesirlerden oluşan "Alhamiyado" denilen edebiyat çerçevesindeki yetişmiş şair ve yazarları da vardır.

19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi ile Kültür Hayatında Etkili Olan Bazı Bosna Hersekliler

Bilindiği gibi 18. yüzyıldan itibaren devşirme yoluyla Enderunda Osmanlı devlet adamı yetiştirme sistemi gevşemiş, Türk kökenli sadrazam, vezir ve paşalar görülmeye başlamıştır. Bu sebeple, 19. yüzyılda Osmanlı devlet yönetiminde görev alan Bosna-Herseklilerin sayısı hızla azalmış, Bosnalı şair ve yazarlar da ana dillerinde eser vermeye yönelmişlerdir. 1878 Berlin Anlaşması'yla da Avusturya'nın idaresi altına giren Bosna-Hersekliler dil ve edebiyatlarını hızla değiştirmişlerdir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Bosna Hersek'te Osmanlı idaresine karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası binlerce Bosna Hersekli İstanbul'a göç etmiştir. Müslüman Bosnalıların önemli bir bölümü Sırp, Hırvat ve Karadağ yönetimi altına girmektense İstanbul'a göçü tercih etmiştir. Bosnalıların önemli bir bölümü İstanbul'a yerleşmiş, Bosna mahalleleri kurmuştur. Bir bölümü de Osmanlı yöneticileri tarafından İzmir, Bursa, Ankara başta olmak üzere Anadolu şehirlerine gönderilmiştir.

Türkiye'ye yerleşen Bosna-Hersekli ailelerin çocukları arasından pek çok devlet adamı, komutan, şair, yazar, sanatçı yetişmiştir.

Bu yüzyılda Osmanlı devlet yönetiminde, kültürel hayatında önemli görevler üstlenmiş, değerli hizmetler vermiş bazı Bosna Hersek kökenli şahsiyetlerin sadece ad ve görevlerini hatırlatmakla yetinecek, asıl konumuz olan Bosna-Hersek'te Alevî Bektaşî Edebiyatının izleri üzerinde duracağız.

Cezzar Ahmed Paşa (1720-21 ?-1804): Osmanlı Vali ve Paşası. Napolyon'u 1799 yılında Akkâ'da durduran komutan olarak tarihe geçti.

Derviş Mehmed Paşa (ö. 1878): Rumeli Beylerbeyi, Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi.

Şemsi Paşa (1848-1908): İttihat ve Terakki Cemiyetinin gücünü Sultan II. Abdülhamit'e göstermek amacıyla bir suikast düzenleyip 24 Haziran 1908 tarihinde Manastır'da öldürttüğü Osmanlı Feriği, Paşası (Korgeneral karşısı).

Fazıl Mehmed Paşa (ö. 1882): Şair, paşa, mutasarrıf. Divan sahibi iyi bir şairdi.

Mehmed Refik Efendi (1813-1872): Şeyhülislam.

Ali Rüştü Efendi (1858-1920/25?): Yüksek hukukçu, Adliye Nâzırı (Bakanı), İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucusu.

Hüseyin Hasip Efendi (1838-1912): Hariciyeci, Telgraf Nâzırı (Bakanı), 1895-1908 yılları arasında uzun süre Sultan II. Abdülhamit'in Telgraf Nâzırlığını yaptı.

Melik Muhlis Efendi (1848-?): Vali, defterdar.

Mehmed Kâmil Bey (1859-1897): Şifre kâtibi, biyografi yazarı, çevirmen.

Mehmed Kadri Nasih Efendi (1855-1928): Gazeteci, yazar.

Hersekli Ârif Hikmet Bey (1839-1903): Şair, hukukçu. 19. yüzyılın önemli şairlerindendir.

Habibe Hanım (1845/46-1891): Divan şairi.

Musa Kâzım Paşa (1821-1890): Paşa, divan şairi. Divanı vardır. Hicivleriyle tanınmıştır.

Muharrem Efendi (19. Yüzyıl): Matbaacı. İstanbul'un Boşnak lakaplı önemli matbaacılarındandır.

Hüseyin Galip Bey (1864-?): Boşnak Muharrem Efendi'nin oğlu olup hukukçudur. Bir sözlük hazırlamıştır.

Osman Efendi (19. Yüzyıl): Hattat.

Muhammed Tefvik Halvetî (1785-1866): Mutasavvıf, tarikat şeyhi.

Bosnavî Baba (19.Yüzyıl): Alevî Bektaşî şairi.

Bosna Hersek'te Alevî Bektaşî Edebiyatının İzleri

1463 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetini kabul edip kendi isteğiyle Müslüman olan Bosnalılar/Boşnaklar arasında daha hoşgörülü bir dinî yapıları dolayısıyla Melamîlik, Bektaşîlik ve Mevlevîlik rağbet gören tarikatlar oldu. XV.-XVI. yüzyılda Bosna Hersek'e koruyucu, muhafız olarak yerleşen Osmanlı Yeniçerileri Hacı Bektaş Velî Ocağına bağlıydı. Blagay Sarı Saltuk Dergâhı ilk önemli Bektaşî Tekkesi oldu. Bir araştırmaya göre, Bosna Hersek'te Blagay Tekkesi dışında Saraybosna, Mostar, Tuzla ve Gradicka'da Bek-

taşı Tekkeleri kurulmuştu (Öz-Durdu; 2014: 184-185). Bosna Bektaşileri Babagân Kolu'na mensuptur. Balkanlarda tasavvuf konusunda doktora yapıp yayımlayan Boşnak araştırmacı Dr. Metin İzeti Bosna Hersek'te Osmanlı döneminde en yaygın tarikatların Bektaşilikle birlikte Melamîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Nakşîbendîlik, Kâdirîlik, Rîfâîlik ve Sâdîlik olduğunu belirlemiştir (İzeti, 2004: 352; Yorulmaz, 2007: 207). Saraybosna'da Bayramîliğin de kısa bir süre yayıldığını biliyoruz. Görülüyor ki, Bosna- Hersek'te Bektaşilik; Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan kadar güçlü değildir. Sayılan ülkelerde Bektaşiliği Anadolu'dan giden Türkler ile Müslüman olan az sayıdaki Hristiyan yaşatırken, topluca Müslüman olan Bosnalılar üzerinde Anadolu'dan giden her şeyhin etkisi görülmüştür.

Şiir, müziğin iç içe yaşadığı Cem ayinleri, ilk dönemde Bosnalıların ilgisini çekmiştir. Bu ortamda Bosnalı Bektaşî şairlerin ortaya çıkması tabii bir olaydır. Çıktı da. Ancak, bu şairlerin Balkanlar ve Anadolu'daki gelişmiş, ün yapmış Bektaşî tekkelerinde yetişmesi, tecrübe kazanması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nde Bosna-Hersek eyaleti, bugünkü Bosna Hersek Cumhuriyeti'ne göre daha geniş sınırlara sahiptir. Bu sebeble, değerlendirmemizi yaparken Osmanlı dönemi Bosna-Hersek'ini dikkate alıyoruz. Diğer yandan, "Bosna Hersekli" tabirinin sadece Boşnakları kapsamadığını, bu topraklara Anadolu'dan göç etmiş veya devletçe yerleştirilmiş Türkleri de içine aldığını kabul ediyoruz. Bosna Hersek'te doğup İstanbul veya başka illere gidip şöhreti yakalayan kişilerin Boşnak veya Türk kökenli olduğunu kesin şekilde bilmemiz mümkün değildir. Ancak çoğunun Boşnak kökenli olduğunda da şüphe yoktur.

Tespitlerimize göre, Bosna-Hersek kökenli dört Alevî Bektaşî şair Osmanlı döneminde ünlenmiş ve Alevî Bektaşî Edebiyatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bunlar Ahmed Vahdetî (16. Yüzyıl), Rahmî (17-18. Yüzyıl), Gurbî (18. Yüzyıl) ve Bosnavî Baba (19. Yüzyıl)'dır. Bildirimizde, bu dört halk şairinin sadece Bosna-Hersek ve Balkan Yarımadası'yla ilgisini ortaya koymaya çalışacağız. Ahmed Vahdetî, Gurbî ve Bosnavî Baba'nın divanları her ne hikmetse, Latin harflerine aktarılıp okuyucuya ulaştırılmamıştır. Gurbî'nin divanının Prof. Dr. Nimetullah Hafız, Bosnavî Baba'nın divanının da Doç. Dr. Ferhat Ateş tarafından baskıya hazırlandığı bilgisinin gerçeğe dönüşmesini sabırsızlıkla bekliyoruz.

Şunu memnuniyetle belirtmemiz, bir hakkı teslim etmemiz gerekir. Boşnak araştırmacılar Prof. Dr. Fehim Nametek ve Dr. Hazim Şabanoviç; Dr. Safvet Başagiç H. Mehmed Handzic ve Dr. Recep Şkriyel, bu şairlerle ilgili Bosna Hersek'te mevcut bilgileri derleyip yayımlayarak işimizi kolaylaştırmışlardır. Teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca, Prof. Dr. Nimetullah Hafız Gurbî'yi Alevî Bektaşî Edebiyatına kazandıracak önemli çalışma ve yayınların kapısını aralamıştır (Hafız 2015). Ona da şükran borçluyuz.

Ahmed Vahdetî (16. Yüzyıl: Bosna'da Vişegrad yakınlarında Dobruna'da doğdu. 1598 yılında Konya Ereğli'de öldü.

Balım Sultan müridlerinden Makedonya Kalkandelen Harabatî Baba Dergâhında Sersem Ali Baba'ya intisap etti. Şöhretini İstanbul ve Anadolu'da yaptıktan sonra Balkanlara da şiirleri yayıldı. Süleymaniye Kütüphanesinde ve Serejova'da yazma divanları tespit edilmiştir. Bosnak araştırmacılar, Başagiç ve Handzic şair hakkında Sarajeva'da geniş yayın yapmış, şairlerine sahip çıkmışlardır (Başagiç, 1912; Handzic, 1931).

Dimetoka'da Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Dergâhında postnişinlik (1596-1628) yapıp 1646 yılında ölen Halil Vahdetî (Vahdetî Baba) ayrı kişidir. Halil Vahdetî, Hacı Bektaş Dergâhına da 1628'de şeyh olmuştur.

Ahmed Vahdeti, önce Bektaşîliğe yakın Hurûfilik tarikatının görüşlerini benimsemiş, bu yüzden “Mülhid/Dinsiz” olarak vasıflandırılmıştır.

Şiirleri, divan şiiri tarzındadır. Divanını Türkiye’de yayımlanmamış olması büyük bir edebiyat ayıbıdır.

Rahmî Baba (17-18. Yüzyıl): Bosna Yenipazarlı Bektaşî şair Gurbî’yi yetiştiren 17-18. yüzyıl şairidir. Asıl adı Mehmed Muslî, mahlası Rahmî’dir. Dimetoka’da Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Dergâhına bağlı bir Bektaşî şair olup 1740-1765 yılları arasında dergâhta postnişinlik yaptığı bilinmektedir. 1765 yılında vefat eden bu şairin diğer mahlası Rahmet Abdal’dır. Bosnalı Gurbî’yi yetiştirdiği için bildirimize dâhil edilmiştir. Başta Prof. Dr. Mustafa İsen olmak üzere Bosna şairleri üzerine araştırma yapanlar Rahmî’yi Bosna kökenli göstermektedirler (İsen 1997).

Derviş Ahmed/Gurbî (1698/99?-1771-1775?): Eski Bosna Yenipazar/Novipazar’da Gaziler Mezarlığı’nda türbesi bulunan bir Boşnak Bektaşî şairidir. Bir şiirinde memleketini şöyle açıklamaktadır :

Diyarımdır benim Bosna bilâdi

Kamu halk-ı cihan bilür bu adı

Gel diyârım Bosna’dır bil sen benim

Hem Yenipazar olubdur meskenim (Ergun 1946: 101-102).

Seyyid Ali/Kızıl Deli Sultan Dergâhı’nda Rahmî mahlaslı şair, Bosnalı Mehmed Musli tarafından yetiştirildi. Bu hususu, şiirinde şöyle açıklar:

Kırkların serçeşmesi Kızıl Deli

Postnişini mürşidim Seyyid Ali

Rehberim dervîşi anın Musli’dir

Hakk rızasın gözedir ol usludur

İş bu halkındır delîlim ahlâsı

Namı Mehmed’dir ve Rahmî mahlâsı (Ergun, 1964: 102)

Gurbî, Balkanları dolaştı. Bir süre Edirne’de yaşadı. Yabancı anlamındaki Gurbî’yi mahlas olarak almasının sebebi bu seyahatlere bağlanır. Bazı kaynaklarda mahlası Garbî olarak yazıldıysa da doğrusu budur.

Gurbî hakkında en geniş araştırma BAL-TAM kurucusu Prof. Dr. Nimetullah Hafız tarafından yapıp yayımlandı (Hafız 2015). Prof. Nafiz, makalesinde 9 şiirine yer verdi, ayrıca 170 şiirini içine alan divanını baskıya hazırladığını yazdı.

Bosnavî Baba (19. Yüzyıl): Bektaşî halk şairi.

19. yüzyılın önemli Bektaşî halk şairlerindendir. Bosnalı olduğundan mahlasını “Bosnavî” almıştır. Kaynaklarda; Balkanlar ve Anadolu’da elinde saz, başında külah dolaştığı, pek çok Alevî-Bektaşî halk şairiyle tanıştığı, onlarla ilgili 34 dörtlükten oluşan, 107 şairden söz eden bir “Şairname” söylediği belirtilmektedir. Bu şairnamede, 19. yüzyılda yaşadığı bilinen Seyranî, Kenzî, Ecrî, Türebî gibi şairlerden söz ettiği dikkate alınarak incelemeciler tarafından 19. yüzyılda yaşadığı yazılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde bir süre

(1839'da) İstanbul'da yaşadığı bilinen Seyranî'den söz etmesi dolayısıyla İstanbul semâî kahvelerine uğradığını söyleyebiliriz. Balkanlardan Anadolu'ya geçerken de İstanbul birinci duraktı. Gerçi Seyranî de 22 yaşında iken askerliğini Balkanlarda yaptı ama o sırada ünlü bir âşık değildi.

Halk edebiyatı uzmanı M. Sabri Koz'un 13 Nisan 2012 tarihinde Ankara'daki sohbetimizde söylediğine göre, cönklerde yüze yakın şiiri vardır. Ancak, hakkındaki en geniş araştırmalarda bile bunlardan henüz on yedisi yayımlanmıştır. Yine dostum Koz'un verdiği bilgiye göre, Doç. Dr. Ferhat Arslan, Bosnavî Baba'nın 200 civarında şiirinin yer aldığı divanını bulmuş olup baskıya hazırlamaktadır. Bu divan basıldığında Bosnavî Baba'nın hayatı, sanatı hakkında daha güvenilir ve ayrıntılı bilgilere ulaşılmış olacaktır.

Şu anki bilgilerimize göre, elimizde yayımlanmış biri şairname parçası, 16 şiir bulunmaktadır. BAL-TAM'ın düzenlediği II. Uluslararası Balkan Türkoloji Sempozyumu'nda (3-6 Eylül 2002, Mostar) hayatı ve söz konusu şiirleri meslektaşımız Hayrettin İvgin tarafından bildirisi olarak ele alınmıştır (İvgin 2007: 505-519). Bektaşîlerle ilgili şiiri meşhurdur.

Vâkıf-ı esrar iken, kıl Bosnavî cânın fedâ

Çün şehid-i Kerbela kurbanıdır Bektaşîler

beyitiyle sona erer.

Sonuç

Bosna Hersek'te 1463'ten itibaren en yaygın inanç sistemlerinden biri Bektaşîliktir. Bosna Hersek'i koruyan Osmanlı askerleri de bu ocağa bağlıydı. Bektaşîlikle birlikte Halvetîlik, Hurûfîlik ve Mevlevîlik de Bosna Hersek'te ilgi gördü. Yavuz Sultan Selim'den itibaren koyu Sünnî tarikatların ağırlığı hissedilmeye başlandı. Yine de 18. yüzyılda Gurbî'nin, 19. yüzyılda da Bosnavî Baba'nın yetiştiğine şahit olduk.

Bektaşî Bosnalı şairlerin temel özelliği, Bosna Hersek dışında Bektaşîliği ve Türkçe şiir söylemeyi geliştirmeleri, divan şiirine önemli ölçüde vakıf olmaları ve Balkanlara, Anadolu'ya seyahat düzenlemeleridir. Bosna Hersek dışında ünlendikten sonra, şiirleri memleketlerine dönmüş, Bosna Hersekliler daima şairlerine sahip çıkmayı bilmişlerdir. Bosnalı Alevî Bektaşî şairlerin divanları basıldığında daha geniş yorum yapma imkânına sahip olacağız.

Yararlanılan Kaynaklar

Aydın, Ayhan (2015), "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Dergâhı Ziyareti". *Yol*, S. 35, 5-6/2015, s. 29-40.

Başagıç, Safvet Beg (1912), *Bosanci i Hercegovci u Islamkoj Knjizevnosti* (İslam Edebiyatında Bosna ve Hersekliler), Sarejevo.

Ergun, Sadettin Nüzhet (1946), "Gurbî", *17. Asırdanberi Bektaşî Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul, s. 101-106.

Gölen, Zafer (2010), *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Ankara, 520 s., TTK Yayını

Hafız, Nimetullah (2015), "Yenipazarlı Derviş Ahmed Gurbî'nin Hayatı ve Eserlerine Bir Bakış", *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, S. 22, 3/2015, s. 195-224.

Handzic, H. Mehmed (1931), *El-cevheretü'l-esnâ fi Terâcümi Ulemâi ve Şuarâi Bosna (Bosnalı Şair ve Bilginler)*, Kahire.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1999-2013), *Son Asır Türk Şairleri*, haz. Müjgân Cunbur, İbrahim Baştuğ, Hidayet Özcan, M. Kayahan Özgül, Ayşegül Celepoğlu, Ankara, 5 Cilt, 2809 s. , AKM Yayınları: 203-433.

İsen, Mustafa (1997), “Bosna’da Türk Edebiyatı”, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara, s. 565-570, Akçağ Yayınları: 200.

İskit, Server (1939), *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 484 s. , İskit Yayınevi.

İvgin, Hayrettin (2007), “Âşık Bosnavî”, *II. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Prizren, s. 505-519, BAL-TAM Yayınları; *Hüsne Mağrur Olma*, Ankara 2005, s. 135-151. Kitabevi Yayını.

İzeti, Metin (2004), *Balkanlarda Tasavvuf*, İstanbul, 446 s., İnsan Yayınları

Kaya, Doğan (2009), *Şairnameler*, Erzurum, 120 s.

Kaya, Fahri (2007), “Osmanlı Edebiyatının Ayrılmaz Bir Bölümü Olan Boşnak Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyatında Bosna/Adıma Mostar Diyeler*, haz. F. Sağlam-A. Karadan, İzmir, s. 83-113, KIBATEK Yayınları: 12.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, bs. haz. Nuri Akbayer, İstanbul, 6 Cilt, 2068 s. , Tarih Vakfı Yayınları: 30.

Namatek, Fehim (1989), *Prefled Knjizevnog Stvaranja Bosansko-Hercegovackih Muslimana na Turskom Jeziku* (Türkçe Eser Vermiş Bosna Hersekli Yazarlar Üzerine Bir Bakış), Sarajevo.

Osmanlılar Ansiklopedisi-OA (1999), Yayın Yönetmeni Ekrem Çakıroğlu, İstanbul, 2 Cilt, 692+704 s. , YKY.

Öz, Gülağ-Durdu, Aydın (2014), *Dünya Alevî Bektaşî Ehlibeyt İnanç Merkezleri Türbelerimiz*, Ankara, 185 s., Yol Yayınları.

Öztürk, Yaşar Nuri (1996), *Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tevfik Efendi*, İstanbul, 3. bs. 198 s. , Yeni Boyut Yayınları.

Pakalın, Mehmed Zeki (2008-2009), *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara, 19 Cilt, 187+168+176+167+178+160+156+153+154+145+168+157+160+160+137+168+154+177 + 183, TTK Yayını.

Rado, Şevket (1984), *Türk Hattatları*, İstanbul, 240 s.

Sağlam, Feyyaz-Karadan, Ayşe (2007), *Türk Dünyası Edebiyatında Bosna/Adıma Mostar Diyeler*, İzmir, 170 s. , KIBATEK Yayınları: 12

Şabanoviç, Hazim (1973), *Muslimanske Knjizevnost Bosne i Hercegovine na Orijentalnim Jezicima* (Doğu Dillerinde Bosna Hersek Müslümanlarının Edebiyatı), Sarajevo.

Tan, Nail (2003), “Bosnalı Ahmet Vahdetî Baba”, *Türk Dili*, S. 624, 12/2003, s. 815-818; *Derlemeler Makaleler*, (2007), Ankara, C 3, s. 298-301.

Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü-TGDEİS (1988), haz. H. İpekten, M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey, Ankara, 578 s. , KTB Yayınları: 342

Yorulmaz, Hüseyin (2007), *Osmanlı’nın Batı Yakası Bosna*, İstanbul, 334 s.

KARAKOYUNLU TÜRKLERİ

İNGİLİZCE Başlık

Rusça Başlık

Dr. Yaşar KALAFAT*

Öz

Anahtar Kelimeler:

Abstract

Keywords:

*

Bu çalışma yapılırken Dr. Gulam Hüseyin Saidi'nin eseri esas alınmıştır.¹Kendisine teşekkür ederek inceleme, irdeleme ve karşılaştırma çalışmamıza başlamak istiyoruz.

Ehli Halk Türkmenleri / Karakoyunlu Türkleri ağırlıklı olarak Ilhıcı'da yaşamaktadırlar. Ilhıcı yakın zamana kadar büyücek bir köy iken, şimdi bir şehir olmuştur. Kelime anlamı, at bakıcısı olan Ilhıcı Doğu Azerbaycan'da Tebriz'e bağlı bir sufi şehridir. Komşuları; Meraga, Azerşehr ve Urmiye gölüdür. Bu sufi şehrinin çevresindeki tepelerde ziyaret yerleri vardır. Bu tepelerdeki ziyaret kabul edilen ve beherinde bir tane bulunan kutsal taşlara **mişangâh** denilir.

Bu ziyaretlerden kuzey bölgesindeki ismi **Şah Çırah**'dır. Bu tepenin eteğinde ise **Şah Çırah Türbesi** bulunmaktadır. Güney tepesindeki nişangâhın ismi ise, **Nebi Mu-sevi**'dir. Yakın çevrede ayrıca **Gülmişki Hatun (Miski Nene)** ziyareti de vardır. Halkın inancına göre, bu nene, Hz. Ali'nin kızıdır. Buraya kurak mevsimlerde yürüyerek çıkılır. Burada Şebek / Benzer Meydanında yağmur duası yapılır. Bu meydana Hz. İman Hüseyin'in olayı **Aşure Günü** canlandırılır. Meydanın merkezinde üç metre uzunluğundaki bayrak **İmam Hüseyin Elemi** olarak bilinir. Elemin etrafında bir **ocak** vardır. Orada **mum** yakılması şeklinde daimî bir uygulama yapılır.²

Ehl-i hak inançlı Müslüman Türkler Anadolu'da da vardır. Çok kere **Ali Allahi**'lerle bulundukları köyler yakındır. Tunceli ilimizin bazı Alevî köylerinde yaşamaktadırlar. Tahtacılar arasında pek az ve daha ziyade Zazalar arasında bulundukları söylenilir. Alevî Tahtacıların hepsinde din anlayışı aynı değildir. Şafî ve Hanefî Zazalar da olduğu gibi ayrıca bir kısım Alevî Zazalar da kendilerini Ehl-i hak veya Ali Allahi olarak saymazlar.

Tepelerde ulu zatlari defin eylemek ve buralari anıtlaşmış kabirler olarak kabul etmek Anadolu'da olduğu gibi Türk dünyasının birçok yerinde vardır. Bize göre Göktengri inancının göğe kutsiyet atfetmesi Tengri'yi gökte düşünmüş olmanın bir sonucudur. **Anadolu erenlerinin** bilhassa Anadolu'nun fethi döneminde İslâmın ilk çağlarında bu uygulama daha sık görülmüştür. Bu uygulama Alevî inançlı olmayan İslâmî kesimlerin ulularının mezarlarında da görülmektedir. Birçok ulu bilinen zat tepelere isimlerini vermiş iken Tunceli yöresinde **Gündüz Baba** gibi birçok dağ ve tepe kutsaldır. Bu kutsal mekânlara ilgili halk yüzünür O'na dönerek ibadet eder. Ondandır yardım diler, onun adına ant içer. Bu tespitin Anadolu'da çeşitli tezahür biçimleri vardır ve halk kültürüne dağ – tepe kültü olarak girmiştir. Bu tür tepelere yağmur duası için çıkıldığı gibi Hıdrezllez'de de çıkılır. Saygı göstergesi olarak yürüyerek çıkıldığı gibi, yalın ayak da çıkıldığı olur. Anadolu'daki örneklerinde bazen tepenin üzerinde hiçbir şey yoktur. Bazen taş yığını, bazen de moloz taştan çevrili basit bir mezar vardır. Yapılı anıt kabirler çok kere tepenin eteğindedirler ve bunlarla birlikte bir de cami bulunmaktadır. Yapılı anıt kabirler ve cami ilâveleri muhtemel sonraki dönemlere aittir. Biz Hakasya'da bu tür kutsal tepeler ve üzerlerinde kutsal taşlar gördük yerlerini belirledik.

Kutsal mekânlarda **elem** (alem) ocak ve bazen de mezarın bulunması Galan Tepesi ve Bayır –Bucak Türkmenleri'nde giderek kaldırılmıştır. Kuzey Irak Türkmenleri'ndeki örnekleri ise 1998-99 yıllarından sonra mahallî idare tarafından kaldırılmıştır. Biz Nahçıvan, İran ve Derbent'de çok sayıda örneğine şahit olduk. Borçalı'da ise Sovyet yönetimi bütün türbeleri sürüp toprağa katarak yok etmiştir.

Sufi şehri Ilhıcı Ehl-i Hak Müslümanların yabancılara göstermedikleri **hangahları** vardır. Burası Ehl-i hak inançlıların ibadetgâhlarıdır. Ilhıcı'daki Hangah (tekke), Tekke

¹ Gulam Hüseyin Saidi, **Ilhıcı**, (Tahran: 1964)

² G. H. Saidi, **Ilhıcı**, (Tahran: 1964) ss.12

Caddesi üzerindedir. Ilhıcı'daki Bahaî inançlıların **Haziretul Kuts** olarak bilinen ibadethaneleri de bu caddenin üzerindedir. Ancak hâlen burası faal olmayıp sayıları 12 olan **Bahaî evlerinde** ibadet için toplanılmaktadır. Tekke Caddesi üzerinde kutsal kabul edilen tarihî bir "**dut ağacı**" vardır. Bu ağacın korunmak amacıyla etrafı duvarla çevrilmiştir. Böylece ağaca saygılı davranılması da amaçlanmıştır. Bu ağacın etrafında "**mum**" yakılır.

Dut, Türk halk inançlarında kutsiyet atfedilen birkaç ağaç arasındadır. Özbekistan'da dut ağacının ilâhî hikmetine dair efsaneler anlatılır. Bunlardan bir kısmı tarafımızdan tespit edilip Malik Muratoğlu hocamızla birlikte neşredilmiştir.³

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmen şehri Ilhıcı'da **tekiye /tekke bağı** vardır. Bu bağda Ehl-i hak dervişleri toplanırlar. Bu bağlara ileride tekrar değinilecektir. Ilhıcı Sufi şehrinde iki adet de büyük cami vardır. Şehrin çevre köyleri Ehl-i hak inançlı değillerdir. Tarafların birbirleri ilişkileri gayet iyidir. Karşılıklı kız alıp verilir ve akrabalık bağları kurulmuştur. **Ehl-i hak** inançlılarca, kendilerinden olmayan Müslümanlara Ehl-i şeriat denilmektedir. Her vesile ile kendilerinin Karakoyunlu olduklarını belirtirler. Karakoyunlulukla onur duyarlar. Bunlardan bir kısmı Ilhıcı'dan göç edip Horasan'ın Derekent'ine gitmiştir. Derekent Ehl-i hakları da Türkçe konuşurlar, aralarındaki ilişki sürmekte olup onlar da Karakoyunlu Türkü olduklarının şuurundadırlar.

İzlenilebilen kadarı ile İran Türkleri halk seviyesinde de olsa dilleri, kültürleri ve inançlarını ihtilâf yaşamadan sürdürebilmektedirler. Türkiye'de Karakoyunlu Türklüğünün uzantısı olduğu bilinen kaç köy vardır? Veya Şîî-Sünnî taassubunu aşarak evlilik kapısını açabilen kaç aile vardır? İran'da yaşanan olumsuzlukların yanı sıra İran realitesinin olumlu yönleri de bilinmelidir.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri'nde geniş bir halk takvimi bilgisi vardır. Bazı örnekler vermekle yetinmek istiyoruz. Güneyden gelen yelin adı **ağyeldir**. Bu yel her yıl şubat ayının sonunda eser. Ağyel sıcak bir yel olup karları buzları eritir. Bu yelin esmesi ile halk bayram geliyor diye sevinmeye başlar. Kuzeyden gelen yelin adı **mehyeldir**. Sıcak yaz aylarında eser ve havayı serinletir. Doğudan esen **meraga yelidir**.⁴

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türkmenleri'nden yapılmış bu tespit bize göre çok önemlidir. Türk yön biliminde Kuzey, karadır. Soğuktur. Güney akdır, sıcaktır. Geleceği müjdelenen bayram Nevruz/Yenigün bayramıdır. İlginç bulduğumuz bir husus da Karakoyunluların arsa ve arazilerini satarken yüzölçümü birimi olarak **batmanı** kullanmalarındır. Bir batman 157 m2dir.⁵ Biz, batmanı ağırlık ölçü birimi olarak biliriz. Muhtemelen alınan ürün ile alındığı satış arasında bir bağlantı olmalı. Ilhıcı'nın ünlü bahçeleri **Pirabad Bağı** ile **Teke/Tekke Bağı**'dır. Eskiden dervişler bu bağlara gelir, çalar, semah yapar ve kaside söylerlerdi. Kasideler Hz. Ali için seçilmiş eserlerden olurdu. Okunan bütün kasideler Türkçe idi. Tekebağı'na hâlen Allahgulu isimli bir zat bakıcılık yapmaktadır. Bu bağdaki **Taşhavuz**'a hâlen dervişler gelmektedirler.⁶

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenleri'nin otağı (ev) nda Hz. Ali'nin kaplanmış (çerçeveleştirilmiş) resimleri bulunmaktadır. Bu uygulama Anadolu'da da çok yaygındır ve Ehl-i hak inançlı olan Müslümanlarla sınırlı değildir. İran Karakoyunlu Türkmenleri'nin nişangâhlılarını inceleyen bazı araştırmacılar bunlardaki mimariyi ateşperest mimarisine

³ Y. Kalafat, C. Türkeröğlu, M. Muratoğlu, **Özbekistan Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, (İstanbul:1996)

⁴ G.M.Saidi. **a.g.e.s.**31

⁵ G. M. Saidi. **a.g.e.s.**35

⁶ G. M. Saidi. **ag.e.s.**44

benzetmektedirler. Ancak, bizim kanaatimiz nişangâh mimarisinin özgün olduğu şeklindedir. Anadolu’da sadece Alevî kesim için değil, halk inançlarındaki birçok kesime ait tespitler ile ateşperestlik arasında iltisak kurulur. Etkilenmiş olmak doğaldır.

Nişangâhlardan **Şahcırak**, dört ayrı bölümden oluşur. Giriş kapısı batıya açılır. Buranın içerisi daima karanlıktır. Burası sadece gün batarken ışık olur. Buradaki şamdanlar **koç** heykeli şeklindedirler. Güneye bakan bölümün adı **mesciddir**. Burada kurban eti ve sair yiyecekler vardır. Burada yenilir ve yatılır. Burada da şamdanlar vardır. Buradaki topraktan yapılmış şamdanlar da koç heykeli biçimindedirler. Mescidin arkasında **mitbah** (aşhana) vardır. Burada birkaç ocak ve maşa bulunmaktadır. **Kurbanlar** mitbahın önündeki taşların üzerinde kesilir. Mitbahdan dereye kadar uzanan merdivenin adı **kırkayaktır**.⁷

Abdulhaluk Çay’ın koç-koyun konulu çalışmaları,⁸ Ehl-i hak inanç Karakoyunlu Türkleri’nde bu mabet münasebeti ile verilen bilgiden sonra daha bir derinlik kazanmış olmaktadır. Ak ve Karakoyunlu isimlerini alışlarının mistik derinliği de vardır.

Nebi Musevi Nişangâhı, Ilhıcı Ehl-i hak Karakoyunlu şehrinin güneyindeki tepededir. Doğu-batı istikametinde yapılmıştır. Buranın kapısı kuzeye bakar. Giriş kısmından mitbaha geçilir. Bu bölümde dört adet ocak vardır. Mabede batıya açılan kapıdan girince bir küçük set ve üzerinde bir şamdan vardır. Bu bölüme mescit denilmektedir. Bir diğer kapı güneydedir. Buradan mabedin mahzenine gidilir. Burada; sandık, masa ve demirden sandık ayakları vardır. İnanca göre burası **Nebi Ağa**’nın mezarıdır. Bu pire **Uzak Pir** ve Şah Çırah’a ise **Yakın Pir** denilmektedir.⁹

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenleri kendilerine “**Göran**” derler. Göranlar bıyıklarının alt kısmını kesmezler. Bıyıkları ağzın giriş kısmını kapatır. Bu durumu açıklayan iki izah şekli vardır. Bu izahlardan birine göre, Hz. Musa ve Hz. İsa peygamberler zamanında Hz. Ali âşığı bir Müslüman varmış ve bu zat aynı zamanda dervişmiş. Ancak zatın atası (babası) putperestmiş ve Allah’ı tanımıyormuş. Atası, oğlunu yoldan çıkarmak isteyince, Allah şahsın atasını domuza döndürmüştü. Oğlu, atası onu ağzından öpmesin, dudakları birbirine değmesin diye bıyıklarını uzatmış. İkinci izah ise; Hz. Muhammed (s.a.v) ölünce Hz. Ali (r.a) ona **meyyi guslu** yaptırırken, Hz. Ali, Hz. Peygamberin göbeğini öpmek istemiş. Hz. Peygamberin göbeğinde birikmiş suya Hz. Ali’nin bıyıkları deymiş, bu nedenle büyük kılları kutsal kabul edilmiştir.¹⁰

Anadolu’da bu tür bıyığa bir kısım Alevî çevrelerde “**mühür bıyık**” denilmekte ve eline beline, diline nefesine sahip ol anlamında; haram lokma ve haram söze geçit vermemektedir, şeklinde de izah getirmektedirler.

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türkleri’nin kadınları, akşama doğru mumlar yakarak çocukları ile birlikte Şah Çırah’dan başlayarak, beş-altı kişilik gruplar hâlinde hergün ziyaretlere giderler. Bu Türk toplumu içkilerini kişmiş (kuru üzüm) den yaparlar. İçki olarak arak (rakı) içerler. Şarabı pek fazla içmezler. Bayram ve gecelerindeki görüşmelerde tatlı ve acı (yedi levin; dut, badem, nohut, fıstık, fındık, ceviz, ayçiçeği) içki ikram edilir. **Nebi Bayramı**’nda (Hıdır Bayramı) çok aşırı içki tüketilir. Bu bayramda kadın-erkek, büyük-küçük herkes içer. Evvelce kavut yapılır, bunlar sandukhaneye konulur ve kitlenilir. Sandukhaneye kimsenin bayramdan evvel girmesine izin verilmez. Bayram günü içkiler, testilere konulur. Her evin belirlenmiş bir testisi vardır. Her testide Hıdır Nebi’nin elinin izi

⁷ A.g.e., s.46

⁸ A. Çay, **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri**, (Ankara: 1989)

⁹ A.g.e.s.49

¹⁰ A.g.e.s.52

olduğuna inanılır. Herkez o kavuttan yiyip içkiden içmek zorundadır. Bayram günleri kavut yiyip içki içilir. Hıdır Nebi'nin hikâyeleri, menkıbeleri, efsaneleri anlatılır. Kasideler okunur. Bütün anlatım ve okunanlar Türkçe'dir. Bu bayram **Küçük Çille**'nin birinci Perşembe günü olur. O gece herkez sade veya ilâveli pilâv yer. İçkisi olmayan hanelere **“ocağı boş”**denir. Her Karakoyunlunun komşudan içki almaya hakkı vardır. Bu gece herkez **od** ve **mum** yakmak zorundadır. Kurban bayramında bütün hacılar kurban keserler. Burada **Kum Gadir Bayramı** da kutlanılır. Mezarlıklarda ve nişangâhlarda hurma paylanılır. Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri; hem Meşet'e, hem Kerbalâ'ya ve hem de Mekke'ye giderler.¹¹

Hıdır bayramı Anadolu Türkleri'nden her kesimde kutlanılır. Geçmişte bu kutlamalar daha yoğun olurdu. Bilhassa kırsal kesimde **bahar bayramı** olarak bilinir. Her il ve ilçenin Hıdırlık denilen mesire yerleri vardı. Buralarda bazen ulu kabirler de olurdu. Biz bunlardan bu isimle anılanları Safranbolu, Trabzon ve Oğuzlu (Azerbaycan) da resimledik. Hz. Hıdır ile ilgili hikâyeler Anadolu Türkleri'nde de çok anlatılır. Ancak, Varto, Tunceli yöresindeki anlatı ve uygulamalar çok daha yoğundur. Aile içerisinde ve komşular arasında bu bayramda renkli uygulamalar yaşanır. Biz Lolan, Cıbranlı, Hormek adlı Alevî inançlı Müslüman Zaza aşiretleri arasındaki bu tür tespitlerimizi yayımlamıştık. Bu üç aşirette de Karakoyunlulara mensubiyet duygusunun yoğunluğunu M. Ş. Fırat'ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* isimli eserinden izleyebiliyoruz.¹² İlhicı Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri'nde dikkatimizi çeken bir husus da, inanç kesimleri arasında daha toleranslı olmalarıdır.

İlhıcı Karakoyunlularının büyük çoğunluğu kendilerini Ehl-i hak olarak tanımlarlar. Savatsız (cahil kesimler) kendilerine Göran /Gören derler ve bu kelimeyi görebilmekle izah ederler. Kendilerini Kürtlerdeki Goren aşireti ile karıştırmamak için özel önem gösterirler. *Burhanul Hak* isimli eser, bunların inanç ve yaşama biçimlerini nesir ve nazımla anlatmıştır. Bu eser; Ehl-i hak Karakoyunlularının yaşama biçimlerini verirken semahları, ibadet şekillerini, sofrada adaplarını, nezirleri vs. anlatır.

Bize göre Goren Kürt aşireti ile ilişkili olunmasından da bu derece kaçınmaya fazla zaruret yoktur. Kürt aşireti olarak bilinen toplulukların asgarî büyük çoğunluğu soyca ve tamamı da kültürcü Türktür.

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlu Türk boyları; Haksarılar (Toprak Sarılar), Safi Elişahiler, Günabadiler, Bektaşiler, Mevlevîliler, Yedigârililer, Yeddililer, Davudiler (...)dir.

Ehl-i hak inançlı Müslüman Türklerin inancına göre **“şah şerbeti”** içilir. Bu şerbetin içerisinde hükmen (muhakkak) bir üzüm veya bir kişmiş tanesi bulunmalıdır. Bu şerbetin içilmesi **“Kırklar”**ın ilk toplantısındaki merasimin tekrarı anlamındadır. Bu konu *Rehberi* isimli ozanın şiirlerinde anlatılırken;

“İçerem Şah Şerbetinden
Dahı gamma gilen (kılan) olmaz
Sırrımız halka fash oldu
Dahı danma (inkâr etme) gilen olmaz,

“Kırkların sırrı bir oldu

¹¹ A.g.e.s.34

¹² M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, (Ankara:1981)

Gör ne hikmet sır oldu
Şah-ı Vilâyet pir oldu
Dahî danma gilen olmaz

Şerbetin esli nedendür
Kimse bilmez ne meydendür
Kırlar onu nuş edendür
Dah-ı gamma gilen olmaz

Eli'ye kuruldu mimber
Kulluğunda durdu kamber
Sakisi oldu Peygamber
Dâhi danma gilen olmaz

Eli getirdi bir terk ile
Ahiler onu ezdiler
Verdiler gönül gönüle
Dâhi damma gilen olmaz

Peygamber bir cam eyledi
Kırlara enam eyledi
Cümle bir dilden söyledi
Dâhi damma gilen olmaz¹³

Ehl-i hak inançlılar kendilerini tam ve gerçek Müslümanlar olarak bilirler; **Şeriattan, tarikatten, marifetten** geçmiş **hakikate** ulaşmış Müslümanlar olarak tanımlarlar. Namaz ve oruç ibadetlerini kabullenir, ancak uygulanmaları cihetine fazla gitmezler. “İbadeti zahiren yapmak önemli değil, insan her zaman ibadet içinde olmalıdır. Günde beş vakit namaz kılan değil, daima namaz kılan olabilmeli. Her Müslüman günde bin defa “lailâneillallah daim Allah illallah”, demelidir”.¹⁴

Namaz kılmak ve oruç tutmak Hz. Ali'nin camide darp edildiği tarih olan Ramazan'ın 19. ve 21. günleri muhakkak şarttır. Camii haram kabul edişlerini Hz. Ali'nin camide şehit edilmesi ile izah edilmektedir.¹⁵ Anadolu Alevilerinden bu inancı taşıyan kesimler de vardır. Ancak büyük çoğunluk bu görüşe katılmazlar.

Ehl-i hak inançlı Türklerde Babanehani'den sonra “**kutup**” tabiri yerini “**çirah**” tabirine bırakmıştır.¹⁶ Çirahlık rübbesi mirastır. Babadan oğula geçer. Baba ölünce, kendisinden sonraki çirahı tayin etmemiş ise, en büyük oğul çirah olur. Bu çirahların; Tahran'da, Şeki'de, Kıpçak'da, Hamna'da temsilcilikleri vardır. Bu çirakların görevleri arasında ırşat hizmetinin dışında ayrıca; yeni doğan çocukların kulağına dua okuma, evlendirme ve boşamanın dinî işlevlerini yürütme, meyyit namazını okuma (cenaze namazını kıldırma) gibi hususlar da vardır.

Kutup'un İslâm dinî terimolojisindeki yeri çok defa farklıdır. O, bediüzzam ve çok kere onunda üzerinde bir mevkidir. İslâm tarihinde bu mevkiye gelebilmiş sayılı insan vardır.

¹³ S. G. Sadi. **a.g.e.** s.80

¹⁴ **A.g.e.**s.82

¹⁵ **A.g.e.**s.82

¹⁶ **A.g.e.**s.84

Çırahın ölen babanın yerine geçmesindeki yöntem Kuzey Irak Türkmenleri arasındaki **şebek** ve **kekaileri** hatırlatmaktadır. Ehl-i hakların İran ve Azerbaycan'da temsilcilikleri varken Türkiye'de olmayışı ilginçtir. Türkiye'de miktarı az bulmuş olabilecekleri gibi, Zazaca konuşanların ayrı bir organizasyonları da olabilir. Çırahın görevlerine gelince, Anadolu'da bunları **babalar** veya **dedeler** yapmaktadırlar.

Ehl-i hak Türkleri'nde çocuk 15-16 yaşlarına kadar **cem'e** giremez. Cem'in dışında oturup olayları izleyip öğrenebilir. Öğrenince "**cerge**"ye girebilir. Cerge'ye girmekle Ehl-i hak cemaatına girmiş olur. Cerge'ye girmeden bir gün evvel **kurban** keser. Sonra cem'e girmek için sürünerek girer. Doğru **mürşidinin** yanına gider. Mürşid kulağına dua okur. Çocuk kulağına okunanları tekrar eder. Daha sonra sürünerek eski yerine döner orada oturur. Böylece **tarikât yolu**'na ayak basmış olur. Sıra ile; **tövbe, tevekkül, rıza, murakıbet, fakr, fena, müşahade** eder. Ehl-i hak inancı Türkler arasında bazen **sakal** ve **biyığını** Kebralâ'da kestirmeyi **nezir** edenler olur.¹⁷

Nezir/adak bilindiği gibi, canlı hayvandan olabildiği gibi maldan paradan da olur. Bedeni nafil ibadetten oruç ve namaz nezir edenler de olur. Borçalı ve Azerbaycan'da yaşayan bir pir'e nezir edilen bir şeyi, pir isterse alıp kabul ettikten sonra muhtaç birisine gönderebilir. Kuzey Irak ve Golan Türkmenleri'nde konuşmadan yedi kapıdan ekmek dilenmeyi nezir eden anne adayları olmuştur.

Tekrar kutup konusuna dönecek olur ise, Ehl-i hak inançlı Türklerde bilinen 37 kutup vardır. Bunlar kutupnameler bırakmıştır. Bilinen en tafsilâtlı Kutupname Rehberi'dir. Bu eser Kutup Rehberi'ye aittir. Baba Nehani'nin kutupnamesi en tafsilâtlı olan kutupnamedir. Bu zat, **Hatemel Kutbeyn** (Son ve en önemli dönem)'dir. Bilinen kutuplar; Şeyh Hesên Besrî, Şeyh Maruf Kerhî, Şeyh Sedr, Şeyh Rüknettin, Hıdır, Pir İlyas, Sultan Nehani, Hudaybek, vd.dir. Rehberi'ye göre, Şeyh Safî (Şah İsmail'in 4. dedesi) den sonra gelen kutuplar Azerbaycan Türk coğrafyasından olmuştur.

Kutup Baba Nehani'nin eseri *Divan-i Fatihî*'dir. Bu eser tamamen Türkçedir. Esasen bütün kutupların eserleri Türkçedir. Baba Hazirî'nin mezarı Husravşah'dadır. Burası Ilhıcî'ya altı km. mesafedir. Baba Salman'ın Kutupnamesi, **Keşful Esrar** (Esrarların Keşfi) isimli eserdir. Bu eser Türkçe ve Farsça olup 12 bölümden meydana gelmiştir. Kur'an ve Nehcül Belâge (Hz. Ali'nin Konuşmaları)'den sonra bu yörede en önemli eser olarak kabul edilmektedir. İnanca göre bu eser herkesin yanında okunulmaz. Büyük bir kısmı Türkçe olan bu eser senede bir defa okunur.

Kutupların yaşamı efsane ile karışmıştır. Zamandan ve zeminden münezzehe kabul edilirlerdi. Nebî Ağa, Gregoryanlar arasında da dinî prestijî olan bir otorite idi. Zamanında Ermeni kesişleri ziyaretine gelirlerdi. Nebî Ağanın müridlerine **Nebîli** denilirdi. Müridleri onun öldüğüne inanmazlar. 12 İmam gibi gayba karıştığını kabul ederler. "Nebî Bayramı" ile "Hıdır Nebî Bayramı" halk arasında birbirine karışmıştır. Nebî bayramını Gregoryan – Ermeniler de kutlamaktadır. Gregoryanlar bu güne "Sume Sergis"demektedirler.¹⁸

Kutupnameler Anadolu'da sadece Ehl-i hak kesimin değil, tarikatlar tarihi, İslâm felsefesi, tasavvuf ilmi ile ilgilenenlerin de başvuru kitapları arasında bilinir. Dönemin dinî liderlerinin hemen hemen hepsinin hayatı efsanelerle karışmıştır. Bizim açımızdan bu eserler çok yönlü kaynak olan başvuru eserleridir. Dikkatimizi çeken diğer konu Gregoryan inançlı halkın Karakoyunlu Türk dinî liderlerine itibar etmesidir. Olay saygın din adamının farklı dinlerden halkın sevgisini saygısını kazanmış olması mıdır? Yoksa bütün Gregoryan-

¹⁷ A.g.e.s.89

¹⁸ A.g.e.ss.100-107

ların Ermeni milliyeti ile özdeşleştirilmeden evvel bir kısım Türkler Karakoyunlu çağından veya daha önce Gregoryan inancına mı girdiler? Bunlar Türkçe konuşan Türk soylu ve Türk töreli insanlar iken, Gregoryan mı oldular? Böyle olunca Nebi Ağanın Gregoryan Türkler tarafından özel itibar görmesinin izahı da kolay olur. Gerçi Nebi Ağa İslâm ulusu örneğinde olduğu gibi Müslüman ve Hristiyan azizlerinin özdeşleştirildiğinin örnekleri az değildir. Sarı Saltuk bunlardan birisidir. Ancak bizim Gregoryan Türkler yaklaşım tarzımızı doğrulayan örnekler de vardır. Iğdır'da **Er Davut Ocağı** Müslüman halkın da ziyaret ettiği üzerinde haç bulunan büyük bir kayadır. Bu ziyaretin izahı her iki şekilde de yapılabilir.¹⁹

Fezlelibey Divanı, Türkçe gazellerden oluşan bir divan olup, Fezlelibey'e aittir. *Nesimi Divanı*, 500 sahifeden meydana gelmiştir. Diğer önemli bir eser Fuzuli'nin *Hakikat-i Sueda*'sıdır.

Ehl-i hak inançlı Müslüman Karakoyunlu Türkleri'nde halk inançları genel Türk halk inançlarından fazla farklılık yansıtmazlar. Ölüler evde yıkanılır, hayatlarda **Kara Çadır**larda yıkanılır. Yas merasimi üç gün sürer. Birinci günün akşamı **helva** ile mezarlığa gidilir, mum yakılır ve fatiha okunur.²⁰ Bahçe anlamında hayat, Kars ve çevresinde de vardır. Meftanın evde yıkanılması yakın geçmişe kadar çok yaygın iken, şimdilerde bu uygulama kırsal kesimde kalmıştır. Apartman hayatı, ölü yıkanmasını camilerde yaptırmak zorunluluğunu getirmiştir.

Ehl-i hak Türkleri'nde, diğer Türk boylarında olduğu gibi mezarlar kutsaldır. Ziyaretgâhları sayıya gelmez, çokturlar. **Dut ağacı** ve alem ziyaretlerinin mumları hiç söndürülmezler. Sonsuz (çocuğu olmayan) kadınlar ziyaretlere daha çok giderler. Ziyarete **ayakkabı** ile girilmez. Ziyaretlerde sanduka **tavaf** edilir, mum yakılır. Ziyaretten arka arka tersine çıkılır ve kapısı kapatılır. Akşam gün batmadan kadınlar ellerinde **ekmek** ve mumla ziyarete gider, mumları ziyarete yakarlar. Ekmekleri de oradaki **sıçan**lara verir bu hayvanları doyururlar. Orada hiçbir hayvan öldürülmez. Tanış kadın ve erkekler karşılaştıklarında karşılıklı ellerini uzatır ve "eli'nin eli" diyerek tokalaşırlar. Nişangâhta hiç kimse kesinlikle arak içmez.

Gülmüş Hatun (imamzade) Hz.Ali'nin torunu olarak bilinen bir ziyarettir. Buraya yağmur duasına gidilir. Burada kaşıkla su serpilir ve **su** istenir. Kutsal kabul edilen taşlardan; **karataş**, **elitaş**, ayrıca Hz. Ali'nin kılıcı ile ikiye böldüğüne inanılan **taş**, elitaşı büyük bir kayadır. Burada Hz. Ali'nin parmağının ve atının nal izi olduğuna inanılır. **Üç kardeşler taşı**: Nebi Ağa kente gelince, Onu tanımayan üç genç onun aleyhinde konuşurlar ve taş kesilirler. Gülmüş Hatunun arkasındaki büyük taş, **Baba Pir Eli**'dir. Bu taş bazılarına göre büyük bir derviş ve bazılarına göre de Hz. Ali'dir.²¹ **Hız. Ali Kültü**, Anadolu Türkleri'nde de çok kuvvetlidir. Sadece Alevî ve Bektaşî gibi inanç çevrelerinde değil, bütün dinî çevrelerde Hz. Ali'ye karşı muhabbet vardır.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkmenleri'nde **şahsey - vahşey** inanç ve uygulaması vardır. Merasime katılanların ellerinde **kama** olur. Merasim semah gibi ritimli ve uzun olur. Bu Türk boyunda taziye merasimleri *Kumru* ve *Dahil*'in bu isimle tanınan iki ünlü eserine

¹⁹ Y.Kalafat, Toplu Mezar Kazısı, Soykırım ve Nahçıvan Gezisi, Türk Ermeni İlişkileri (...) (Ankara:200), ss183- 193; Güney Azerbaycan'da Türkçe Yazan Gregoryan İnançlı Bir Halk Aşığı Salmaslı Kul Hart **Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu**,V. Celal Bayar Üniversitesi,(23-25 Mayıs 2002).

²⁰ S.g. Sadi,**a.g.e.s.**124.

²¹ **A.g.e.**, s.143

göre olur. *Kumru* 'nun yazarı Nahçıvanlı Kumru ve *Dahil* 'in yazarı ise, Meragalı Dahil'dir. Her iki eser de tamamen Türkçedir.

Dahil 'in bölümleri: Müslüm ve Müslümün Balaları, Sakine ve Ekber'in Konuşması, Kasım ve Onun Gelininin Konuşması, Şumur ve Hz. Abbas'ın Konuşmaları, Haris ve Eşinin Konuşmalarıdır.

Ehl-i hak Karakoyunlularında **aşure günü** İmam Hüseyin'in rolünü mürşid oynar. Köyün aşığı - ozanı da Yezit olur. Yezidilerin elbiseleri kıvıllı, İmam Hüseyin'in giysileri ise yeşil olur.²²

Ehl-i hak mezar taşları **raz-ı remzi**'lidir (yazıları sırlıdır). Taşlarda tarak, makas, tüfek gibi şeylerin resimleri olur. Bu gelenek Türk ellerinde oldukça yaygındır. Derbent'teki Kırklar Mezarlığı'nda birçok eski ve yeni mezar taşında at, koyun, saksıda çiçek, kama, çizme, tüfek ve benzeri örnekleri görebilirsiniz.²³ Farklı boyutlarda da olsa bu uygulamayı biz Iğdır, Tunceli ve daha birçok yerde gözledik. Esasen kullanılan motifler değişmiş olmakla beraber Türkiye'nin her yerindeki birçok mezar taşında meftanın cinsiyetini ve mesleğini simgeleyen resimler görebilirsiniz. Bu gelenek Osmanlı mezar taşlarına kavukların türü şeklinde yansımıştır. Sırlı yazısı olan mezar taşlarının tarihî seyri ve yayıldıkları coğrafya Türklerin dinî tarihleri hakkında da bir fikir vermektedir. Altaylar'daki Türk bölgelerinde görülen üzeri koç, koyun ve at heykeli mezar taşlarının üzerinde Akkoyunlu mezar taşlarında olduğu gibi, ok, kılıç, kama, tarak, iğne ve benzeri motifler vardır. Azerbaycan'ın İslâm Türk bölgelerinde ve Anadolu'nun Ahlat bölgesinde bu mezar taşlarında Fatîha türünden Arap harfli yazılar vardır. Erivan yöresi kilise bahçesi mezar taşlarında ise, tamamen aynı olan koçlu koyunlu mezar taşlarında haç da bulunmaktadır. Bu türden hayvan heykelli mezar taşı başka bir Hristiyan mezhepte görülmez iken, dünyanın başka bölgelerindeki Gregoryanlarda da bu tür mezar taşına rastlanılmamaktadır. Ermeniler Kafkasya'dan Altaylar'a göç etmediklerine göre, Altaylar'dan Kafkasya'ya gelen halklardan bir halk bu kültürü taşımış ve bu halkın Kafkasya'da Gregoryan inancını benimsemiş olması gerekir. Bize göre bunlar Türklerdi ve bugünkü Kafkasya Ermenilerinin belirli bir kısmı Türk soylu idi.

Ehl-i hak Türkmenleri'nde mezarın yanında **mum** yakmak için bir **ocak** vardır. Mumsuz mezarlığa gidilmez. Mezarlıkların içerisinde mürşit mezarları da vardır. Bazı eski mezar taşları Türkçe yazılı iken, bu tür mezar taşları yaygınlaşmaktadır.

Anadolu'da mum yakmak için ocak bulunan mezarlar daha ziyade Alevî, Bektaşî ve Şîî, Caferî mezarlıklarında görülmektedir. Bu kesimin ulu kabirlerinin de belirli bir yerinde mum yakmak üzere ocakları vardır. Mum geleneği daha ziyade türbe ziyaretlerinde görülmektedir. Birçok ulu zatın yakın çevresine yapılan definlerle yeni mezarlıklar oluşur. Türkiye'de mezar taşlarına Arapça sadece dinî ifadeler yazılmaktadır. Bu uygulama giderek yaygınlaşmaktadır.

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri'nden Türkçe bir mezar taşı yazı örneğinde;

“Bir peri peykor (beden)melek suretinin dur bu mezar,

Gör nece hakiyle yaksen eyleyip dur rüzugar”²⁴

Ehl-i hak Karakoyunlu Türkleri her cuma akşamı, toylarda bayram arifelerinde Nebi bayramında mezarlığa giderler. Yılın son çarşambasında burada ateş yakılır. Bayram mera-

²² A.g.e.,s.148

²³ Y.Kalafat, Kırım-Kuzey Kafkasya,(Ankara1998).

²⁴ S.G.Saidi,a.g.e.,s.127

simlerinde mum ve ocak da vardır. Kadınlar toplanır, akşamdan nişangâhların arkasında tatlı ve çerez yerler. Mezarlıklardan geçer ve bu esnada mum yakarlar. Dereye inince ağbirekler (gün görmüş yaşlı hanımlar) genç kadınlar okuyup oynarlar. Evlerine dönünce ellerinde kalan mumları da yakarlar. Kadınlardan sonra erkekler mezarlığa giderler. Mezarlıktan önce evden içki içmiş olarak çıkarlar. Kahveye gelir, âşıkları dinlerler. Atlılar, atçaparlar, at koşturur atları ile tepelere inip çıkarlar. Evlerde yaşlılar ve dervişler kalırlar. Onlar da kaside okurlar.²⁵

Bayramlarda atlarla tepelere çıkıp inmek Türk bayram eğlence geleneğinin bir parçasıdır. Sanırım temsili kut alınmış olunuyor. Bizim Altay’da katıldığımız “**El Oyun**” bayram şenliklerinde atlılar ellerinde meşalelerle bir tepeye çıkıp inmişlerdir.²⁶

Ehl-i haklarda yıl tevhil olup günlerin uzadığı gece, bayram yapılır. Görüşe gidilir. Yemek verilip arak içilir. Yemekte, sütlü aş, badem unu murabbası (reçeli), kelem (lahana) aşı olur. Bayram gecesine “**eli geces**” denir. O gün Hz. Ali’den başka hiç kimsenin haklı ile haksızı ayırma yetkisi olmadığına inanılır. Bayram 13. güne kadar devam eder. O gün dışarı çıkılır. **Pir Abdal** ve **Tekiye Boyu**’na gidilir. Son çarşamba (ahır çarşamba) günü ateş yakılır.²⁷

Ehl-i hak inançlı Karakoyunlularda toyda büyük bir **teşt** (sofra) kurulur. Bir **kirt** (hediyein konulduğu yer) hazırlanır. Bu **kirt**e konulan para ve hediyelerde yeni çiftlerin yaşamı başlamış olur. Bu Türk kesiminde de sağdıç ve saldıç uygulama ve inancı vardır. Gelin hamamı bunlarda da yapılır. Toylarda ve sair eğlencelerde; tar, kaval ve tanbur çalınır. Âşık meclisleri yapılır. Gelin alayına **mum** yakılır, çeyiz dizilir.

“Sağduşuna olmaz rustem beraber,
Solduşuna İsfendiyar yalandır
Bey üzü (yüzü) küçeni edip münevver
Görüm aybey toyun mubarek olsun”

Damat evinde özel erişte aşı yenilir. Berber damadı kırkar (tırış eder). Tırışın tam ortasına berbere büyük paralar verip “git” denir. Daha büyük para veren tırışın devamını ister. Bu esnada damat sakın olmak zorundadır. Kendisine şakadan batırılacak iğneye kızmamalıdır. Aynı zamanda gülmeden ciddi durabilmelidir.

Gelin baba evinden çıkınca, kız evinin ağ sakalı bir **şal** ile gelinin belini bağlar, şapkasını gelinin başına koyar ve

“Gelin gelin naz gelin
İncilerin düz gelin
Yedi oğlan isterem

Son beşiğin kız gelin” der. Gelinin elinden tutar ve yedi adım ileri çıkar. Sonra üç defa gelini **duvara** çırpıp daha sonra evin eşiğinden dışarı çıkarıp;

“Dost dostluğu ile
Düşman korluğu ile

²⁵ A.g.e.,s.131

²⁶ Y.Kalafat-S.Ogan “Abakan Sempozyumu ve Hakasya Seyahat Notları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mart

2003,s.195.s.46-54

²⁷ S.G.Sadi.a.g.e.,s.131-135

“Ha bir Allah ha” diye bağırılır.²⁸ Dügüne katılanların toplu hâlde, “Allah, mübarek ha” diye bağırımları Kars yöresinde “**oğlan şahı**”nın havaya kaldırılmasında olur. Birisi “Here bir Allah” komutu ile başlatır.

Geline kuşak bağlamak ve bağlarken hayır dua etmek diğer karşılaştırmalarımızda belirttiğimiz gibi Anadolu Türkleri’nde de vardır. Toydaki diğer safahatı, İran’ın diğer Türk kesimleri ile ayrıntılı karşılaştırdık. Bu bakımdan tekrardan kaçınmayı yeğliyoruz.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletlerinin tarihleri gerçek anlamıda ihmal edilmiştir. Her iki Türk topluluğu günümüze yansıyan siyasî ve kültürel sorunlar itibarıyla öncelikle Anadolu Türklüğü için özel önem arz etmektedirler. Nedendir bilinmez bu Türk topluluklarının incelenmesi cihetine ciddî bir biçimde gidilememiştir. Anadolu’nun ilgili aydını Ehl-i hak ve Ali Allahi’lerin arasındaki farkın bile yeteri derecede farkında değiller. Son yıllarda yapılan bir iki çalışmanın dışında elimizde yapılmış inceleme de yoktur. İsmet Pakmaksız, *Türkmenler ve Kürtmenler* isimli çalışmasında bu yörenin inanç yapısına da yer vermiştir.²⁹ İran Türklüğü ile ilgilenen Türkler ve Batı emperyalizmine karşı olduğunu söyleyen Farslar Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerini şartlanmamış bir kafa ile birlikte bölge medeniyeti adına incelemek zorundadırlar.³⁰

²⁸ A.g.e.,s.139.

²⁹ İsmet Parmaksız, *Tarih Boyunca Türk Kültürleri ve Türkmenler*, (Ankara:1983)

³⁰ Aygün Haşimzade Attar, *XVII. Esrin Evrelerinde Sefevi- Osmanlı Münasebetleri, Türkiye Kaynaklarında*, (İstanbul:2001); Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Ankara.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN OKUL MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ (ARDAHAN İLİ ÖRNEĞİ)

INVESTIGATION OF SCHOOL SATISFACTION LEVELS OF HIGH SCHOOL STUDENTS (THE SAMPLE OF ARDAHAN CITY)

RUSÇA BAŞLIK

Yrd. Doç. Dr. Alptürk ALPÇÖLTEKİN*

Öz

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinin okul yaşam kalitesi düzeylerini cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı değişkenleri açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Sarı (2012) tarafından ortaöğretim öğrencilerinin okul yaşam kalitelerini ölçmek amacıyla geliştirdiği 35 madde ve 5 faktörlü “Okul Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin pilot uygulaması, 492 lise öğrencisiyle yürütülerek yeniden yapılmıştır. Faktör analizi sonucu 3 faktörlü (Okula Yönelik Duygular, Öğretmenler ve Okul Yönetimi) ve 19 maddeden oluşan Cronbach alpha güvenirlik katsayısı .901 olan bir ölçek elde edilmiştir. Elde edilen yeni okul yaşam kalitesi ölçeğinin 451 9 ve 12. sınıf öğrencisine uygulanması sonucu, Okul yaşam kalitesi ölçeğinin alt faktörlerinin demografik değişkenler ile olan ilişkisi incelenmiştir. Öğretmenler alt faktörü ile öğrencilere ait cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı demografik değişkenlerinin tümü ile okul yaşam kalitesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir($p<.05$). Okula yönelik duygular alt faktörü ile öğrencilerin demografik değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde, cinsiyet ve sınıf düzeyinde anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir($p<.05$). Okul yaşam kalitesi ölçeğinin diğer bir faktörü olan okul yönetimi faktörü ile demografik değişkenleri arasında ki ilişki incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı değişkenleri ile okul yönetimi faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$).

Anahtar Kelimeler: Memnuniyet Düzeyi, Okul Yaşam Kalitesi, Lise

* Ardahan Üniversitesi Spor Meslek Yüksek Okulu /ARDAHAN

Abstract

The purpose of this study is to examine life quality levels of high school students with regard to gender, class and shelter environment variables. In line with this aim, the “Scale of School Life Quality” consisted of 35 items and five factors developed by Sarı (2012) which aims at determining school life quality of high school students was used. The pilot study of the scale was carried out with 492 high school students. Based on factor analyses, a scale including three factors (i.e. feelings towards school, teachers and school management) and 19 items was obtained having a Cronbach Alpha Reliability Coefficient of .901. As result of the application of the obtained scale of school life quality to a total of 451 9th and 12th grade students, relationships between sub-factors of the scale of school life quality and demographic variables was investigated. A statistical difference was detected between the sub-factor “teachers” and demographic variations of gender, class and shelter environment of students and school life quality. Regarding the relationship between the other sub-factor “feelings towards school” and demographic variations of students, a significant difference was found at the levels of gender and grade. When the relationship between “school management”, another factor of the scale of school like quality, and demographic variations is considered, no significant relationship was found between the school management sub-factor and gender, class and shelter environment of students.

Keywords: Satisfaction Levels, Quality of School Life, High School

GİRİŞ

Gerek dünyada gerek Türkiye’de, öğrencilere istendik yönde davranış kazandırmayı amaçlayan okulların, bu amacı etkili bir şekilde başarıp başarmadıkları bilim insanları, uygulayıcılar ve politikacılar arasında sıkça tartışılmaktadır. Okulların eğitsel amaçlarını etkili bir şekilde başarmaları, sağlıklı bir birey ve sağlıklı bir toplum açısından büyük önem taşımaktadır. Okulun, eğitsel amaçlarını başarmabilmesinin pek çok etmene bağlı olduğu düşünülebilir. Bu etmenlerden biri de kuşkusuz öğrencilerin okul yaşamının niteliğine ilişkin algılarıdır (Kalaycı, H. ve Özdemir, M. 2013 s. 294). Toplumların geleceğini oluşturacak olan öğrencilerin akademik, sosyal ve psikolojik gelişiminin ön koşullarından biri, okullarında kendilerini mutlu ve güvende hissetmeleridir. Bireylerin çok yönlü eğitimlerinden birinci derecede sorumlu olan okullarda, bu sorumluluğu yerine getirilmesi şüphesiz birçok değişkenle yakından ilişkilidir (Önder, C. F ve Sarı, 2009).

İnsan faktörünün büyük önem taşıdığı kurumlar olan okullarda çocuklara sunulan eğitimin kalitesi kadar, okulun genel ortamının özelliklerini yansıtan yaşam kalitesi de oldukça önemlidir. Okullar çocukların akademik gelişimleri kadar sosyal ve kişisel gelişimlerinden, diğer bir deyişle “bir bütün” olarak gelişimlerinden sorumludurlar (Sarı ve Cenkseven, 2008).

İnsanoğlunun varoluşuyla birlikte eğitimin önemi vuku bulmuştur. Bununla birlikte her geçen gün eğitimin önemi zirve yapmıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte insanlar eğitimin ne kadar önemli olduğunu fark etmişlerdir. Bütün dünya ülkelerinin en önemli yatırımı eğitim olduğunu varsayarsak; bir ülkenin kalkınması gelişmesi modernleşmesi ve dünya ülkeleri içinde kendini prestijli bir konumda bulabilmesi için eğitim seviyelerinin yüksek olması gerekir (Tunç, E ve Beşaltı, M. s.2013). Eğitim kalitesinde istenen bu iyileşme hali ise öğrencilere yaşam kalitesi artışı olarak yansımaktadır. Okul yaşam kalitesi kavramının kökeni, daha genel bir anlam taşıyan “yaşam kalitesi” kavramına dayanmaktadır (Sarı,

2006). Yaşam kalitesi 21. yüzyıl insanının en fazla dikkat ettiği kavram olmuştur. “Yaşam kalitesi” kavramını, insanın iş hayatının dışında yalnızca ev hayatı veya fiziksel ve ruh sağlığı olarak düşünmek kısır bir alana hapsedmek olacaktır. 1970’li yılların başından beri iş yaşamı kalitesi ve örgütsel değer kavramları örgütlerin ve çalışanların vazgeçilemez kavramları olmuştur (Taşdan ve Erdem, 2010). Diğer bir ifade ile yaşam kalitesi, kişinin kendi durumunu kültür ve değerler sistemi içinde algılayış biçimi olarak tanımlanmıştır (Spilker, 1996). Yaşam kalitesi, genel ve sürekli bir iyi olma hali olarak ele alınmakta ve değerlendirilmesi genellikle mutluluk, hoşlanma ve tatmin yaratan pozitif yaşantılarla bunun tersini ifade eden negatif deneyimler ve duygular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu deneyimler birey yaşamı açısından anlam ve önem taşıyan aile, arkadaş çevresi, okul, iş, boş zamanlar vb. çerçevesinde değerlendirilmektedir (Linnakylä & Brunell, 1996, 205). Çocuklukla yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilen ergenlik, yalnız biyolojik değişikliklerin değil, aynı zamanda psikolojik ve toplumsal değişikliklerin de ortaya çıktığı, bireyin toplumsal, zihinsel, duygusal ve fiziksel olarak bir yetişkin olma yolunda önemli ve hızlı adımlarla ilerlediği bir dönemdir (Sarı, M. Ötünç, E. ve Erceylan, H, 2007 s.298).

Gander ve Gardiner’in de belirttiği gibi (1993, s.456) okul yaşantısı, mesleki ve toplumsal amaçlara kesinlikle katkıda bulunurken, ergenlerin çok büyük bir çoğunluğunun yaşamının hem entelektüel hem de estetik yönlerini artırabilir ve çoğu zaman artırmaktadır.

Okullar, öğrencilerin akademik gelişimlerinden sorumlu oldukları kadar sosyal gelişimlerinden de sorumlu olan kurumlardır (Marks, 1998). Mok ve Flynn’a (2002) göre okulun yaşam kalitesi birçok açıdan, öğrencilerin gelecekteki sosyal yaşamlarına bir hazırlık olarak ele alınabilir. Johnson ve Johnson’un (1993) da belirttiği gibi okul, sınıftaki çalışmalar ve öğretmenler hakkında olumlu düşüncelere sahip olmak, öğrencinin genel ruh sağlığı açısından da önemlidir ve okulla ilişkili diğer davranışları ve öğrenmeyi geliştirebilir. Okul gençlerin ve öğrencilerin yaşamlarındaki temel unsurdur. Okuldaki yaşamları değerlendirildiğinde, olumlu davranışlara sahip olan öğrencilerin genel olarak yaşamda da uyumlu ve başarılı oldukları düşünülmektedir. Aynı zamanda bu öğrencilerin sosyal kabul yönlerinde ve diğer öğrencilere okul ortamında yardım etme konusunda da daha iyi olduğu düşünülmektedir (Bilgiç, 2009). Okul yaşamının niteliği öğrencilerin okula bağlanmasını, okul güvenliğini ve öğrenmeyi destekleyen bir okul iklimini ifade etmektedir (Austin, Hanson, Bono & Cheng, 2007).

Öğrencilerin okuldan tek beklentisi akademik başarı değildir. Öğrencilerin akademik başarılarının yanında okulun kendilerine sağladığı okul yaşamı kalitesi ve diğer hizmetler (sosyal, kültürel, sportif, ulaşım, teknik vb) öğrencileri okula karşı olumlu tutum geliştirmeye yöneltir. Okul yaşam kalitesi iyi olan bir okulun, öğrenciler için çekiciliği artacağından, okul yaşam kalitesi iyi olmayan okullara göre öğrencileri okul yaşam kalitesi olarak memnun etmekle kalmaz, aynı zamanda akademik başarısını da arttırabilir (Kayıkçı ve Sayın, 2010). Öğrencilerin okul yaşamının niteliğine ilişkin algıları okulda öğrenmelerini kolaylaştırmanın yanında Sarı (2007) göre, okulu bırakma eğiliminin azalmasında da etkili olmaktadır. Benzer şekilde, bazı araştırmalarda öğrencilerin devamsızlık davranışlarına neden olan etmenlerin başında okul yaşamının niteliği olduğu saptanmıştır (Ainley, 1991; İlmen, 2010, Leonard, 2002).

Bu amaçla araştırma bulgularının lise öğrenimine devam eden öğrencilerin okul yaşam algısının belirlenmesinde katkı sağlayacağı gibi, hem öğrenciler hem de okulun formal yapısında görev alan öğretmen ve yöneticilerin okul yaşam kalitesinin yükseltilmesine elde edilen bulgular ışığında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak öğ-

rencilerin okul kültürüne karşı sahip oldukları memnuniyet algıları belirlenerek, öğrencilere sunulan öğretim hizmetinin niteliğini ve kalitesini belirlemekle birlikte tespit edilen eksikliklerin giderilerek eğitim ortamının istenen seviyeye çıkarılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte öğrencilerin kendilerini huzurlu ve güvende hissettikleri okul ortamları hazırlanması için yerel ve ulusal düzeyde bir eğitim programı geliştirilmesinde rehber olabileceği gibi öğrencilerin akademik başarılarının artmasını sağlayacak okul ortamının oluşturulmasında da katkı sağlayabilir.

YÖNTEM

Amaç

Bu çalışmanın amacı Ardahan İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı liselerin 9 ve 12. sınıflarında öğrenim görmekte olan öğrencilerin okul memnuniyet düzeylerini belirlemek ve okul memnuniyet düzeylerinin demografik değişkenlerle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma süresince belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

1. Lise 9. ve 12. sınıf öğrencilerinin okul memnuniyet düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri ile cinsiyetleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri ile barınma ortamları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?
4. Öğrencilerin demografik değişkenleri olan sınıf, cinsiyet ve barınma ortamı değişkenleri ile ölçeğin alt faktörleri olan Okula Yönelik Duygular, Öğretmenler ve Okul Yönetimi alt faktörleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Araştırmanın Modeli

Araştırmada genel tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu olduğu şekliyle araştırmayı amaçlayan yaklaşımlardır. Bu araştırmalarda herhangi bir şekilde sonucu etkileme ve değiştirme gayesi yoktur. Genel tarama modellerinde hedef, çok sayıda elemana sahip olan evren hakkında bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da anlamlı bir örneklem üzerinde yapılan düzenlemelerdir (Karasar, 2003).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2014-2015 eğitim öğretim yılında Ardahan İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı liselerin aynı sosyo-kültürel düzeye sahip 6 lisenin 9 ve 12. sınıflarında öğrenim görmekte olan toplam 452 öğrenci ile yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması

Araştırmada, öğrencilerin okul yaşam kalitesi düzeylerini belirlemek amacıyla, Sarı (2012) tarafından orta öğretim öğrencilerinin okul yaşam kalitelerini tespit etmek amacıyla geliştirilen 35 madde ve güvenirlik katsayıları sırasıyla (.83, .80, .82, .77 ve .69) olan 5 faktörlü (öğretmenler, öğrenciler, okula yönelik duygular, okul yönetimi ve statü) “Okul Yaşam Kalitesi” ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek lise öğrencilerinin okul yaşam kalitesi düzeylerinin tespit etmek amacıyla kullanılmadan önce, ölçeğe pilot çalışma yapılarak 3 faktörlü ve 19 maddeden oluşan cronbach alpha güvenirlik katsayısı .901 olan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin güncellenmesi süresince izlenen yol sırasıyla ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Test Maddelerinin Madde Toplam Korelasyon Değerleri

Madde toplam korelasyon katsayısı, test maddelerinden alınan puan ile testin tamamından alınan toplam puan arasındaki ilişkiyi açıklar. Bu ilişkinin yüksek olması (.25 ve üzeri) maddelerin benzer davranışları ölçtüğü ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu bir göstergesidir (Büyüköztürk, 2010). Bu özelliği sağlamayan maddelerin kompozit ölçeğe katkısının düşük olduğu, ölçme aracında gereksiz bir soru olduğu ve ölçekten çıkarılması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Özdamar, 2011). Test maddelerinde alınan puan ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiden yararlanarak madde- toplam korelasyon katsayısı .25 ve üzerinde olan maddeler teste dahil edilmiştir. Bu koşulu sağlamayan maddeler testten çıkarılmıştır. Yapılan analiz sonucunda madde toplam korelasyon değeri .25'in altında olan 9 madde (2, 3, 4,5, 14, 22, 25, 29 ve 32) testten çıkartılmıştır.

Tablo 1. Madde Toplam Korelasyon Analizi Tablosu

Madde No	Madde - Toplam Korelasyonu	Madde No	Madde -Toplam Korelasyonu
M1	.543	M19	.600
M6	.495	M20	.547
M7	.429	M21	.576
M8	.376	M23	.492
M9	.370	M24	.544
M10	.538	M26	.552
M11	.694	M27	.524
M12	.587	M28	.631
M13	.565	M30	.460
M15	.268	M31	.528
M16	.563	M33	.698
M17	.498	M34	.631
M18	.275	M35	.393

Tablo 1 incelendiğinde, ölçekte yer alan tüm maddeler için madde- toplam korelasyonlarının .268 ile .698 arasında değiştiği görülmektedir.

Örneklem Büyüklüğünün uygunluğu

Örneklem büyüklüğü açısından faktör analizi için veri yapısının uygunluğunu test etmek için veriler Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) ve Bartlett testi ile analiz edilmiştir. Kaiser – Meyer- Olkin (KMO) testi analizi sonucunda değeri .50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceği (Büyüköztürk, 2010; Kalaycı, 2005) ancak faktör analizi yapılabilmesi için minimum KMO değeri .60 olarak önerilmektedir. Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) değeri .88 bulunmuştur. Bu veri doğrultusunda, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için iyi derecede yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Büyüköztürk, 2010). Bartlett testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki-kare değerinin manidar olduğu görülmüştür ($\chi^2_{(595)} = 6452.945$; $p < .01$).

Faktör Analizi

Okul yaşam kalitesi ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi; döndürme yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (varimax) seçilmiştir. Ayrıca faktör sayısına karar vermek için yamaç-birikinti grafiğinden (Scree Plot) yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, analize temel olan 26 madde için değeri 1'in üzerinde olan sekiz bileşen olduğu görülmüştür. Bu bileşenlerin toplam varyansa yaptıkları katkı % 58,34 olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu bileşenler, gerek açıklanan toplam varyans (Total Variance Explained) tablosu ve gerekse yamaç- birikinti grafiğinde (Scree Plot) incelenerek toplam varyansa yaptıkları katkının önemi çerçevesinde değerlendirildiğinde, dört bileşenin varyansa önemli bir katkı sağladığı (%53,49) ve 5. bileşenden sonra toplam varyansa yaptıkları katkının hem küçük hem de yaklaşık olarak aynı olduğu görülmektedir. Verilere ait scree plot tablosu Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Ölçeğin Yamaç Birikinti grafiği

Şekil 1'de görülen yamaç- birikinti grafiği incelendiğinde, beşinci noktadan sonra eğim bir plato yapmaktadır. Beşinci bileşenden sonra katkının hem küçük hem de yaklaşık olarak aynı olduğundan faktör sayısı 5 olarak kararlaştırılmıştır. Elde edilen faktör yapısına ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 . Okul Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Belirlenen Faktör Yapıları

Faktör	Öz Değer	Varyansa Katkısına İlişkin Yüzdesi	Varyansa Katkısına İlişkin Birikimli Yüzdesi
1	7.66	29.49	29.49
2	2.71	10.45	39.94
3	2.03	7.81	47.75
4	1.49	5.73	53.49
5	1.26	4.85	58.34

Tablo 2'de elde edilen bulgular incelendiğinde, birinci faktörün öz değerinin 7,66 olduğu ve toplam varyansın %29,49'unu açıkladığı, ikinci faktörün öz değerinin 2,71 olduğu ve toplam varyansın %10,45'ini açıkladığı, üçüncü faktörün öz değerinin 2,03 olduğu ve toplam varyansın %7,81'ini açıkladığı, dördüncü faktörün öz değerinin 1,49 olduğu ve toplam varyansın 5,73'ünü açıkladığı, beşinci faktörün öz değerinin 1,26 olduğu ve toplam varyansın %4,85'ini açıkladığının tespit edilmesiyle birlikte, beş faktörlü yapıdaki bu ölçeğin toplam varyansın %58,34'ünü açıkladığı tespit edilmiştir.

Faktör analizi Sonuçları

Ölçekte yer alan maddelerin Faktör desenini ortaya koymak amacıyla faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi; döndürme yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (varimax) kullanılmıştır. Döndürme işlemi yapılmasıyla faktör yükleri .50'nin altında olanlar ve binişik durumda olan maddeler faktörlerden

silinmelidir (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2010). Birden fazla faktörde .50 ve üzerinde değer alan maddeler ile iki ya da daha fazla faktörde sahip olup yük değerleri arasındaki fark .1'den küçük olması halinde maddeler binişik olarak kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2010). Varimax tekniğiyle döndürme işlemi sonucunda elde edilen faktör yük değerleri döndürülmüş bileşenler matrisi (Rotated Component Matrix) tablosundan kabul değerinin .50'nin altında olan 2 madde (7 ve 30) ölçekten çıkarılmıştır.

Faktör analizi sonucunda her bir faktörün toplam varyansa olan katkıları açısından özdeğer (total), varyansa katkısına ilişkin yüzdesi (% of variance) ve varyansa katkısına ilişkin birikimli yüzdesi (Cumulative %) verilmiştir

Tablo 3. Okul Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Son Faktör Yapıları

Fak tör	Öz Değer	Varyansa Katkısına İlişkin Yüzdesi	Varyansa Katkısına İlişkin Birikimli Yüzdesi
1	7.29	30.37	30.37
2	2.67	11.14	41.51
3	1.79	7.47	48.99
4	1.47	6.12	55.11
5	1.26	5.25	60.36

Yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen okul yaşam kalitesi ölçeği 24 madde ve 5 faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin birinci faktörü (16, 33, 27, 19, 11, 1 ve 23) maddelerden, ikinci faktör (26, 28, 21, 31, 34, 13 ve 10) maddelerden, üçüncü faktör (24, 6, 12, 17 ve 20) maddelerden dördüncü faktör (18, 35 ve 8) maddelerden beşinci faktör ise (15 ve 9) maddelerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Faktörlerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Faktör- ler	Madde Sayısı ve Maddeler	FaktörYük Aralığı	Faktörlerin Cron- bach Alpha Değerleri
Faktör 1	7 - (1, 23, 11, 16, 19, 27, 33)	.614-.774	.857
Faktör 2	7 - (10,13, 21, 26, 28, 31, 34)	.522-.800	.857
Faktör 3	5 - (6, 12, 17, 20, 24)	.761-833	.887
Faktör 4	3 - (8, 18, 35)	.573-.726	.427
Faktör 5	2 - (9, 15)	.764-.844	.594

Ölçeğin Genel Cronbach Alpha: .892

Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) : .90, Barlet Testi Sonucu: 4964,734, (p<.01)

Yapılan faktör analizi sonucu ölçeği oluşturan 5 faktöre ait, faktör yük aralıkları ve cronbach alpha değerleri incelendiğinde, 4. ve 5. Faktörlerin Cronbach alpha güvenirlik katsayılarının .70'in altında olduğu tespit edildiğinden 4'üncü ve 5'inci faktöre ait maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Yapılan madde çıkarma işlemi sonucu Cronbach alpha güvenirlik katsayısı .901 olan üç faktörlü (Okula Yönelik Duygular, Öğretmenler ve Okul Yönetimi) bir ölçek elde edilmiştir. Elde edilen yeni ölçeğin Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) : .91, Barlet Testi Sonucu: 4029,696; (p<.01) olduğu elde edilmiştir. Belirlenen üç faktörün varyansa yaptıkları katkının %58.57 olduğu tespit edilmiştir. Çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli olarak görülmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010)

Tablo 5. Faktörler Arasındaki Korelasyon Katsayısı Analiz Sonuçları

	F1	F2	F3
F1	r 1 p 000		
F2	r .580** p 000	1	
F3	r .357** p 000	r .355** p 000	1
**p<0.01, r= Pearson Korelasyon Katsayısı			

Analiz sonuçları incelendiğinde, faktörler arasındaki korelasyon katsayısının “zayıf ilişki” (.00-.25 arası çok zayıf, .26-.49 zayıf) arasında değer aldıkları görülmektedir (Kalaycı, 2005).

Tablo 5' de faktörler arasındaki korelasyona bakıldığında, faktörler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Buna göre; F1 ve F2 boyutları arasında orta seviyede ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu ($r = .580, p < .01$), F1 ve F3 boyutları arasında zayıf ve pozitif bir ilişki olduğu ($r = .357, p < .01$) ve F2 ve F3 boyutları arasında zayıf ve pozitif yönde bir ilişkinin ($r = .355, p < .01$) olduğu söylenebilir. Ölçekteki faktörler arasında çok zayıf, zayıf ve orta düzeyde bir ilişkinin bulunması bakımından faktörlerin birbirinden bağımsız olduğu söylenebilir.

Verilerin Toplanması

Pilot çalışma sonucu tekrar düzenlenerek 19 madde ve 3 faktörden oluşan “Okul Yaşam Kalitesi” ölçeği Ardahan İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ve yapılan pilot uygulamaya dahil edilmeyen 4 adet lisenin 9 ve 12’inci sınıflarında öğrenim görmekte olan 452 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçekler fotokopi yoluyla çoğaltılarak elden verilmiş ve yazarın gözetiminde uygulanmıştır. Araştırma, Ardahan İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün 70047512/100/1667787 sayı ve 25/04/2014 tarihli yazısı ile gerekli izinler alınarak yürütülmüştür.

Veri Analizi

Okul Yaşam kalitesine ait elde edilen veriler, SPSS 18.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analizler gerçekleştirilerek, veriler aritmetik ortalama, standart sapma, t ve p değerleri şeklinde belirlenmiştir. Öğrencilerin okul yaşam kalitesi ölçeğinden alabilecekleri en düşük puan 19 en yüksek puan ise 95 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6. Çalışmaya Katılan Öğrencilere Ait Bulgular

Değişken		Frekans (F)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	181	%40
	Kadın	271	%60
Sınıf	9. Sınıf	261	%57.7
	12. Sınıf	191	%42.3
Barınma Ortamı	Aile İle	238	%52.7
	Birlikte	214	%47.3
	Yurt		
Toplam		452	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin 181’i (%40)’nın erkek, 271’i (%60)’nin ise kadın öğrencilerden oluştuğu, öğrencilerin 261’i (%57.7)’nin 9. sınıf, 191’i (%42.3)’ü ise 12. sınıf öğrencisi olduğu, son olarak öğrencilerin 238’i (%52.7)’nin ailesi ile birlikte yaşadığı 214’nün (%47.3)’nün ise yurt’ta barındığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Okul Yaşam Kalitesi Ölçeği Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Değişken	N	$\bar{X}$	SS
Okul Yaşam Kalitesi (Toplam)	452	63,26	15,71
Öğretmenler	452	24,63	6,79
Okula Yönelik Duygular	452	24,09	6,99
Okul Yönetimi	452	14,53	6,15

Tablo 7’de okul yaşam ölçeğinin alt faktörlerine ait veriler incelendiğinde; öğrencilerin okul yaşam kalitesi toplam puanlarına ait ortalamanın ($X=63,26$) olduğu ve öğrencilerin okul yaşam kalitesi algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okul yaşam kalitesi ölçeğinin diğer alt faktörleri olan, öğretmenler alt faktörü incelendiğinde bu alt faktöre ait ortalamanın ($X=24,63$) olduğu, okula yönelik duygular alt faktörüne ait ortalamanın ($X=24,09$) ve okul yönetimi alt faktörüne ait ortalamanın ($X=14,53$) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Bazı Değişkenlere Göre Okul Yaşam Kalitesi Ölçeğinden Aldıkları Puanlara İlişkin n sayıları Ortalama, standart sapma, t ve p değerleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	N	$\bar{X}$	S	t	d	p
Okul Yaşam kalitesi (Toplam)	Cinsiyet	Erkek	1	60	1	-	4
			81	.00	5.91	3.658	50
	Ka-	dın	2	65	1		
			71	.44	5.21	6.	
	Sınıf	9.	2	66	1	093	450
			61	.96	3.84		000
	Sınıf	12.	1	58	1	-	
			91	.19	6.70	1.765	450
	Barınma Ortamı	Aile Yurt	2	62	1		
			38	.02	6.59		
Öğretmenler	Cinsiyet	Erkek	1	7.	7.	-	4
			81	23.67	00	2.472	50
	Ka-	dın	2	6.	6.		
			71	25.27	57		
	Sınıf	9.	2	5.	5.	6.364	450
			61	26.30	79		000
	Sınıf	12.	1	7.	7.	-	
			91	22.35	38	2.259	450
	Barınma Ortamı	Aile Yurt	2	23.95	7.22		
			38				.024
Okula Yönelik Duygular	Cinsiyet	Erkek	1	22	6.	-	4
			81	.34	92	4.414	50
	Ka-	dın	2	25	6.		
			71	.25	81		4
	Sınıf	9.	2	6.	6.	6.829	50
			61	25.92	61		000
	Sınıf	12.	1	6.	6.	-	
			91	21.58	74	1.925	450
	Barınma Ortamı	Aile Yurt	2	23.49	7.09		
			38				055

	Yurt	214	24.75	6.84			
Okul Yö- netimi	Cinsiyet	1	1	5.	-	4	.
	Erkek	81	3.97	76	1.582	50	114
		2	1	6.			
	Kadın	71	4.91	39			
	Sınıf	9.	2		.830	450	407
	Sınıf	61	14.74	5.66			
		12.	1				
	Sınıf	91	14.25	6.78	.169	450	.866
	Barınma	Ai-	2				
	le	38	14.58	6.12			
	Ortamı	2					
	Yurt	14	14.48	6.21			

Tablo 8’de elde edilen verilerden, öğrencilerin algıladıkları okul yaşam kaliteleri ile demografik değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde; öğrencilerin toplam okul yaşam kalitesi ölçeği ile cinsiyet ve sınıf değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin okul yaşam kaliteleri ile cinsiyetleri arasındaki istatistiki farkın kaynağının kadın öğrenciler olduğu ($X=65.44$), öğrencilerin algıladıkları okul yaşam kaliteleri ile sınıf düzeyleri arasındaki istatistiki farkında 9. sınıf öğrencilerinden kaynaklandığı ($X=66.96$) tespit edilmiştir.

Okul yaşam kalitesi alt faktörlerinin demografik değişkenler ile olan ilişkisi incelendiğinde, öğretmenler alt faktörü ile öğrencilere ait cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı demografik değişkenlerin tümü ile okul yaşam kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir. Öğrencilere ait demografik değişkenler ile okul yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin yönü incelendiğinde ise, öğretmenler alt faktörüyle cinsiyet arasındaki ilişkide anlamlı farkın kadın öğrencilerden ($X=25.27$) kaynaklandığı, sınıf değişkeninde 9. sınıf ($X=26.30$) öğrencilerinden kaynaklandığı, barınma ortamı değişkeninde ise yurttan kalan ($X=25.39$) öğrencilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Okula yönelik duygular alt faktörü ile öğrencilerin demografik değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde, cinsiyet ve sınıf düzeyinde anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmesine rağmen barınma ortamı değişkenine göre ise anlamlı bir fark bulunmamıştır. Öğrencilere ait demografik değişkenler ile okula yönelik duygular faktörü arasındaki istatistiki ilişkinin yönü incelendiğinde ise, okula yönelik duygular ile cinsiyet arasındaki ilişkide anlamlı farkın kadın öğrencilerden ($X=25.25$) kaynaklandığı, sınıf değişkeninde 9. sınıf ($X=25.92$) öğrencilerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Son olarak öğrencilerin okul yönetimi faktörü ile demografik değişkenleri arasında ki ilişki incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı değişkenleri ile okul yönetimi faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, lise öğrencilerinin genel olarak okul memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir ($X=63.26$). Yapılan literatür taramasında Kesici ve Türkoğlu (2012) ortaöğretim öğrencilerinin okul memnuni-

yet düzeylerini incelediği çalışmada da öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri normalin üzerinde olduğu sonucunu elde etmiştir. Ölçeğin alt faktörlerinde olan “öğretmenler” ve “okula yönelik duygular” faktörü ile öğrencilerin okul memnuniyetleri arasında çok yakın ve orta düzeyde bir memnuniyet bulunduğu tespit edilmesine rağmen, “okul yönetimi” faktörü ile okul memnuniyeti arasındaki ilişkinin çok düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında öğrencilerin okul yönetimi boyutunda pek memnun olmadıkları düşünülmektedir. Bu durumun muhtemel nedenleri arasında ise okul yönetiminin öğrencilerle yeterince ilgilenmediği ve öğrenciler ile okul yönetimi arasında iletişim veya paylaşım noktasında düzeltilmesi gereken durumlar bulunduğu sonucu elde edilmiştir.

Öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri ile sosyo-demografik değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise, öğrencilerin toplam okul yaşam kalitesi ölçeği ile cinsiyet ve sınıf değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu ($p<.05$), cinsiyetleri arasındaki istatistiki farkın kaynağının kadın öğrencilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucu, Şimşek, (2011) Karatziasv (2002), Malin ve Linakyla (2001), Marks (1998) Bourke ve Smith (1989), (Okun, vd. 1990; Epstein, 1981 Akt; Verkuyten ve Thijs, 2002, s.208) (Özdemir ve Sezgin, 2011) yaptıkları çalışmalarda kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla okullarındaki yaşam kalitesini daha olumlu algıladıkları ortaya konmuştur. (Özdemir, 2010) ilköğretim öğrencilerinin okul iklimini algılama düzeylerini incelediği çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla okul iklimini daha olumlu algıladıkları sonucunu elde etmiştir. Bu sonuçtan hareketle kız öğrencilerin gerek hayata dair beklentileri, gerekse toplum içerisinde ki rollerinden dolayı imkanları dahilinde hareket etme ve ellerinde ki imkanları ile yetinme eğiliminde olduklarından dolayı, içerisinde bulundukları okul ortamının erkek öğrencilere kıyasla beklentilerini daha fazla karşıladığını düşündükleri için okul memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Sınıf düzeyleri arasındaki istatistiki farkında 9. sınıf öğrencilerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Elde edilen bu sonuca 9. sınıf öğrencilerinin okul memnuniyet düzeyinin de 12. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Şimşek, (2011) Lise öğrencilerinin okulu bırakma davranışlarını incelediği çalışmada, lise son sınıf öğrencilerinin okul memnuniyet oranlarının düşük olduğunu ve bu yüzden de okulu bırakma eğiliminde oldukları sonucunu elde etmiştir. Öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri ve okul ortamından beklentilerinin yaşları ilerledikçe ve hayattan beklentileri arttıkça okul ortamının gelişimlerine yeterince cevap verememesinden dolayı bu durumun öğrencilerde bir arayış veya bir memnuniyetsizlik ortamı yarattığı düşünülmektedir.

Öğretmenler alt faktörü ile öğrencilere ait cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı demografik değişkenlerin tümü ile okul yaşam kalitesi arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Öğrencilerin cinsiyetleri ile öğretmenlerine karşı memnuniyet düzeyleri incelendiğinde, kadın öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu bu farkından kadın öğrencilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Bu sonuçtan hareketle kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla öğretmenleri ile daha iyi iletişim içerisinde bulundukları bu durumda kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla öğretmenlerinden daha fazla memnun olmalarına neden olduğu düşünülmektedir. (Erden, Aytaç ve Altunçekiç, 2014) ortaöğretim kademesinde öğretmen öğrenci etkileşimini incelediği çalışmada, kız öğrencilerin sınıf içi ve okul içi ilişkilerde erkek öğrencilere göre öğretmenlerinin davranışlarını daha olumlu algıladıkları sonucunu elde etmiştir. Buna ek olarak Durmaz (2007), Kurtoğlu (2008), Morgan (2001), Rickards ve Fisher (2001) tarafından yapılan araştırmalarda da kız öğrencilerin sınıf içinde öğretmenleri ile olan iletişim düzeylerini erkeklere göre daha yüksek algıladıkları sonucunu elde etmişlerdir.

Öğrencilerin sınıf düzeyleri ile öğretmenlerine karşı memnuniyet düzeyleri incelendiğinde, 9 ve 12. sınıf öğrencilerinin öğretmenlerine karşı memnuniyet düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu bu farkında 9. sınıf öğrencilerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Kayıkçı ve Sayın'ın (2010) çalışmasında 'ortaöğretimde sınıf düzeyi yükseldikçe okula ilişkin memnuniyet düzeyinin azaldığı sonucunu elde etmiştir. Bu durumun muhtemel nedeni olarak ise, lise'ye yeni başlamış ve etrafındaki her türlü uyarana açık olan öğrenci, gerek davranışlarıyla gerekse çevresinde olup biten olayları analiz ederek kişiliğini bulma ve birey olma eğilimindedir öğrencinin yaşadığı bu süreçte etrafında kendisine model olarak alabileceği yetişkin modeli olarak ise öğretmenlerini görmekte ve onunla olumlu paylaşımlar içerisinde girerek ondan etkilenmektedir. Bu durumda 9. sınıf yeni başlayan öğrencilerin, öğretmenlerine karşı daha olumlu bir tutum içerisinde girmelerine neden olduğu düşünülmektedir. Srebnik & Elias, (1993) öğrencilerin okulu terk nedenlerini incelediği çalışmasında, öğretmenler ile öğrenciler arasında samimi ve alçak gönüllü bir bağ kurulmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Bu sonuca ek olarak, Yılmaz (2005), ilköğretim okulu öğrencilerinde okul yaşamının niteliğini araştırdığı çalışmasında öğrencilerin okul yaşamına ilişkin algıları ile öğretmen ilgisi ve algısı arasında pozitif ilişkiler bulmuştur. İlgili araştırma, öğrencilerin öğretmenlere ilişkin olarak genel anlamda olumlu bir algı içinde olduklarını ve bu duruma paralel olarak okul memnuniyeti algılarının da olumlu olduğu sonucunu elde etmiştir.

Buna ek olarak yurt ortamında barınan öğrenciler ile ev'de yaşayan öğrencilerin öğretmenlerine karşı memnuniyet düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu bu farkında yurt ortamında barınan öğrencilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Bu durumun muhtemel nedenleri arasında ise, yurt ortamında barınan öğrencilerin, yurttan belletmenlik yapan öğretmenleriyle aynı ortamı paylaşmaları ve yeme, içme, yatma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasında öğretmenlerinin birinci elden yardımcı olmalarıyla birlikte, bu durumda öğretmenleri ile daha fazla iletişim kurmalarına neden olmasından dolayı öğretmenlerine karşı daha olumlu duygular beslemelerine neden olabileceği düşünülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'nin Madde 92'de "*Yatılı ve pansiyonlu okullarda, öğrencilerin yeme, yatma, dinlenme, eğitim ve öğretim, etüt çalışmalarıyla benzeri hizmetlerin yürütülmesi için ilgili mevzuatı doğrultusunda belletici öğretmen görevlendirilir*" (http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_09/19093825_ynetmelikdeiiklii.pdf).

Okula yönelik duygular alt faktörü ile öğrencilerin demografik değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyetleri ile okula yönelik duyguları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu bu farkında kadın öğrencilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Öğrencilerin sınıf düzeyi ile okula yönelik duyguları arasında da istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunduğu bu farkında 9. Sınıf öğrencilerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Bu durumun muhtemel nedenleri arasında ise 12. Sınıf öğrencilerinin artık bir yetişkin ve ergen olma yolunda ilerlemelerinden dolayı duygusal olarak yaşadıkları karmaşalarından dolayı meydana çıkan olum ruh halinin neden olabileceği düşünülmektedir. Katja, Paivi, Marja-Terttu ve Pekka (2002) çalışmasında ergenlerin, olumsuz duygular ile başa çıkma, benlik algısı, okula ve yaşama yönelik olumlu duyguları artırmaya ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin, barınma ortamları ile okula yönelik duyguları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<.05$). Yurt ortamında ve ev ortamında barınan öğrencilerin okula yönelik duygularına ait elde edilen puanların aritmetik ortalama değerleri karşılaştırıldığında yurttan kalan öğrencilerin okula yönelik duygularına ait ortalama puanın evde barınan öğrencilere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak, öğrencilerin okul yönetimi faktörü ile demografik değişkenleri arasında ki ilişki incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı değişkenleri ile okul yönetimi faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucu elde edilmiştir. Bu durumun muhtemel nedeni olarak ise okul yöneticileri ile öğrenciler arasında ki iletişim eksikliğinden kaynaklanabileceği ve bu durumunda, okul yöneticileri boyutunda öğrencilerin okul memnuniyet düzeylerinin azalmasına neden olduğu düşünülmektedir. (Özdemir, 2010) çalışmasında öğrenciler tarafından okul ikliminin daha olumlu algılanabilmesi için okul yöneticilerinin öğrencilere karşı daha destekleyici ve olumlu bir iletişim tarzı benimsemele-ri gerektiğini ifade etmiştir. (Özdemir ve Sezgin, 2011) ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrencilerin okul memnuniyet düzeylerini incelediği çalışmada, öğrencilerin algıladıkları okul memnuniyet düzeyleri ile yöneticilerin tutumları arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğu sonucunu ifade etmişlerdir.

Öneriler

1. Öğrencilerin okul memnuniyet düzeyleri düzenli olarak tespit edilerek eksik görülen konularda düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Erkek öğrencilerin bayan öğrencilere kıyasla okul memnuniyetlerinin daha düşük seviyede olmasının muhtemel nedenleri daha kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır.
3. Okul rehberlik servisi tarafından 12. sınıf öğrencilerinin okul memnuniyet düzeylerinin düşük olmasının muhtemel nedenleri daha derinlemesine araştırılarak bu konuda önleyici tedbirler alınmalıdır
4. Tüm öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve barınma ortamı farkı gözetmeksizin okul yöneticilerine karşı içinde bulundukları olumsuz tutumun muhtemel nedenleri kapsamlı bir şekilde araştırılarak bu durumun ortadan kaldırılması için gereken tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALTUNÇEKİÇ, A., ERDEN, A., & AYTAÇ, T. (2014). ORTA ÖĞRETİM KADEMESİNDE ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: KKTC ÖRNEĞİ. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 761-782.
- AUSTİN, G., HANSON, T., BONO, G., & CHENG, Z. (2007). The achievement gap, school well being and learning support. Erişim: 19.101.2015, <http://www.closingtheachievementgap.org/cs/ctag/view/resource>.
- AİNLEY, J. (1991). High school factors that influence students to remain in school. *Journal of Educational Research*, 85, 69-80.
- BİLGİÇ, S. (2009). İlköğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi algısının arkadaşlara bağlılık ve empatik sınıf atmosferi değişkenleriyle ilişkisinin incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- BOURKE, S. ve SMİTH, M. (1989): "Quality of School Life and Intentions for Further.

DURMAZ, S. (2007). Öğretmenlerin Sınıf İçi İletişim Becerilerine İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri “Malatya İli Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G. & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.

İLMEN, E. (2010). Okul grubunun okul yaşam kalitesi ve akademik başarı üzerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

ÖNDER, C. F. & SARI, M. (2009). Öğretmenlerde Öznel İyi Olmanın Yordayıcıları Olarak Okul Yaşam Kalitesi ve Tükenmişlik. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice, 9(3). 1205-1236.

ÖZDEMİR, S., SEZGİN, F., ŞİRİN, H., KARİP, E., & ERKAN, S. (2010). İlköğretim okulu öğrencilerinin okul iklimine ilişkin algılarını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38 (38).

GANDER, M. J. & GARDİNER, H. W. (1993). Çocuk ve Ergen Gelişimi (2. Baskı) Çev:Bekir Onur. Ankara: İmge Kitabevi.

JOHNSON, W. L., & JOHNSON, A., M. (1993). Validity of the Quality of School Life Scale: A primary and second-order factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 53, 145-153.

Katja, R., Paivi, A., Marja-Terttu, T. & Pekka, L. (2002). Relationships among adolescent subjective well-being, health behavior, and school satisfaction. *Journal of School Health*, 72, 243-249.

KARATZİAS, A., POWER, K.G., FLEMMING, J., LENNAN, F. & SWANSON, V. (2002): “The Role Of Demographics, Personality Variables And School Stress On Predicting School Satisfaction/ Dissatisfaction: Review of The Literature and Research Findings,” *Educational Psychology*, 22 (1), 33-50.

KESİCİ, E., A. & TÜRKOĞLU, A. (2012). Ortaöğretim Kurumlarının Okul Yaşam Kalitesi Düzeyi ve Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sınıf İçi İletişimde Kullandıkları Örtük Davranışlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 31 (Ocak 2012/I), ss. 149-162.

KARASAR, N. (2003). “Bilimsel Araştırma Yöntemi”, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Kayıkçı, K. & Sayın, Ö. (2010), Ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin okuldan memnuniyet düzeyleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 187, 207-223.

KALAYCI, Ş. (Ed.). (2005). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (1. Baskı). Ankara: Asil Yayın.

Kurtoğlu, B. Y. (2008). Genel Liselerde Görevli Öğretmenlerin Sınıf İçi Davranışlarına İlişkin Öğrenci Algıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

LEONARD, C. A. R. (2002). Quality of school life and attendance in primary schools (Doctoral dissertation). Erişim: <http://ogma.newcastle.edu.au:8080/vital/access/manager/Repository/uon:687>.

LİNNAKYLÄ, P., & BRUNELL, V. (1996). Quality of school life in the Finnish and Swedish speaking schools in Finland, M. Binkley, K. Rust, T. Williams (Eds.) *Reading*

literacy in an international perspective, s. 203 – 217. U.S. Department of Education Office of Educational Research and Improvement NCES 97-875.

MALIN, A. & LINAKKYLA, P. (2001): "Multilevel Modelling In Repeated Measures Of The Quality Of Finnish School Life," *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45 (2), 145-165.

MARKS, G. N. (1998). Attitudes to school life: Their influences and their effects on achievement and leaving school. Australian Council For Educational Research. LSAY Research Report, No:5

MOK, M. M. C., & FLYYN, M. (2002). Determinants of students' quality of school life: A path model, *Learning Environments Research*, 5. 275-300.

Morgan, C. (2001). The Effects of Negative Managerial Feedback on Student Motivation: Implications for Gender Differences in Teacher-Student Relations. *Sex Roles*, Vol. 44, Nos. 9/10, 513-535.

Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. "(http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_09/19093825_ynetmelikdeiiklii.pdf).

ÖZDAMAR, K. (2011). Paket Programlar ile istatistiksel veri analizi (8. Baskı). Eskişehir: Kaan Kitabevi.

ÖZDEMİR, S., & SEZGİN, F. (2011). Primary School Students' Perceptions of Principal and Teacher Support, Perceived Violence, and School Satisfaction. *Inonu University Journal of the Faculty of Education (INUJFE)*, 12(2).

SARI, M. (2012). Okul Yaşamının Değerlendirilmesi: Okul Yaşam Kalitesi Ölçeği'nin Güvenirlilik ve Geçerliliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 42:344-355.

SARI, M. ÖTÜNÇ, E. & ERCEYLAN, H. (2007). Liselerde Okul Yaşam Kalitesi: Adana İli Örneği. *Educational Administration: Theory and Practice* Spring 2007, Issue 50, pp: 297-320 Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Bahar 2007, Sayı 50, ss: 297-320.

SARI, M. (2007). Demokratik değerlerin kazanımı sürecinde örtük program: Düşük ve yüksek okul yaşam kalitesine sahip iki ilköğretim okulunda nitel bir çalışma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.

SARI, M. & CENKSEVEN, F. (2008). İlköğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi ve benlik kavramı. *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5(2). 2-16.

SARI, M. (2006). Okul yaşam kalitesi: tanımı, değişkenleri ve ölçülmesi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(32), 139-151.

Srebnik, D.S. & Elias, M.J. (1993). An Ecological, Interpersonal Skills Approach to Drop-Out Prevention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63(4), 526-535.

SPILKER, B (1996) *Quality of Life and Pharmacoeconomics in Clinical Trials* [2nd ed]. Philadelphia: Lippincott-Raven Publishers.

SİPAHİ, B., YURTKORU, S.E. & Çinko, M. (2010). Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi (3. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Şimşek, H. (2011). Lise öğrencilerinde okulu bırakma eğilimi ve nedenleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 27-47.

TUNÇ, E & BEŞALTI (2013). Okul Yaşam Kalitesinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Şanlıurfa Birecik Örneği” II. International Conference on Communication, Media, Technology and Design 02-04 May 2013. 330-333. Famagusta – North Cyprus.

TAŞDAN, M & ERDEM, M. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşamı Kalitesi İle Örgütsel Değer Algıları Arasındaki İlişki Düzeyi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. VII, II, 92-113.

Verkuyten, M. & Thijs J. (2002). School satisfaction of elementary school children: the role of performance, peer relations, ethnicity and gender, Social Indicators Research, 59, 203–228.

Yılmaz, K. (2005). İlköğretim okulu öğrencilerinin okul yaşamının niteliğine ilişkin görüşleri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(1), 1–9.

Rickards, T., & Fisher, D. (2001). Teacher-Student Classroom Interactions Among Science Students of Different Sex and Cultural Background. Research in Science Education, 29(4), 445-45.

TÜRKÇEMİZİN KENDİ BÜNYESİNDE OLUŞTURDUĞU BİR DİL: KUŞ DİLİ

İNGİLİZCE BAŞLIK

Mehmet AYDIN*

Öz

Kuş dili; genellikle ailede karı koca arasında çocuklarından gizledikleri konuları dile getirirken kullanılır. Bir de yetişkin çocukların kendi aralarında dil eğitimi sürdürmek amacıyla oyun biçiminde sürdürdükleri bir dil türüdür.

Kuş dilinin özellikleri şunlardır.

- 1- Tek ünlüler ikilenip aralarına (g) ünsüzü getirilir: Okuma/ ogokugumaga, uzak/uguzagak gibi.
- 2- Ünlü ile başlayan bir sözcüğün önüne (g) eklenir. Anlamak/aganlagamagak gibi.
- 3- Yanyana gelen bir ünsüzle bir ünlü sonuna da (g) ünsüzü konulur. Bir/bigir, ki/kigi, da/daga gibi.
- 4- Sonu ünlüyle biten bir sözcüğün, ünlüsünün sonuna (g) ünsüzü getirilir. İş-te/igiştege gibi.
- 5- Sözcük içinde geçen bir ünsüzle bir ünlü hecenin sonuna (g) ünsüzü eklenir: Yaygın/yagaygıgın, övgüler/övgögügüleger... gibi.

Anahtar Kelimeler: *Kuş dili, dil eğitimi, gizli dil.*

Belgelere dayalı olarak genel anlamda dil şöyle tanımlanır: Dil, bir insan topluluğuna özgü olan, o topluluktaki bireylerin duygu ve düşüncelerini anlamak ve birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları sesli ve kimi zaman da yazılı göstergeler dizgesidir. Daha kısaca belirtmek gerekirse dil; seslerle mimiklere anlam ve söz kazandıran bir olgudur. Tarihte ve yaşamda pek çok türleri vardır:

- 1- Dünya dilleri,
- 2- Halk ve ulus dilleri,
- 3- Konuşma ya da yazı dili,
- 4- Resmî dil, bürokrasi dili,
- 5- Meslek dili,

* Bilkent Ü Emekli Öğretim Görevlisi. Ankara/TÜRKİYE

- 6- Yerli ve yabancı dil,
- 7- Bilgisayar dili,
- 8- Mantık ve duygular dili,
- 9- Hayvan dili,
- 10- Çocuk dili,
- 11- Yerleşim, bölgesel ve kırsal-yöresel dil,
- 12- Beden dili,
- 13- Âyin dili,
- 14- Sözdizimi ve anlambilimsel dil,
- 15- Doğaldil-yapaydil gibi.

Bütün bunlar ayrı ayrı, ayrıntılarıyla incelemeyi gerektiren çok yönlü konulardır.

Dil, bir ulus ve toplumun temel varlığını oluşturduğu için pek çok bilge kişiler, dilin önemini savsözlerle vurgulamışlardır. Örneğin, Konfüçyüs dili şöyle değerlendirir: *"Dil kusurlu olursa, sözcükler düşüncüyü anlatamaz. Düşünce iyi anlatılmazsa yapılması gereken şeyler doğru yapılamaz. Görevler gereği gibi yapılmazsa, töre ve kültür bozulur. Töre ve kültür bozulursa, adalet yanlış yol sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir."*

Kaşgarlı Mahmut'a göre; *"Dil, bütün erdemlerin başıdır."*

Lenin, *"Bir toplumu bozmak mı istiyorsunuz; önce dilini bozun."* diyerek, dilin önemini vurgular.

Mustafa Kemal Atatürk, dil yaklaşımında onu daha yoğun bir bakışla değerlendirir:

"Ulusal duygu ile dil arasındaki bağ çok güçlüdür. Dilin ulusal ve zengin olması, ulusal duygunun gelişmesinde başlıca etmendir. Türk dili, dillerin en zenginidir. Yeter ki bilinçle işlensin. Ülkesini, bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

İşte dile, bu açılardan çok yönlü olarak ağırlık verilmelidir. Türk kültürüne katkısı yönünden "Kuş Dili"nin de yazınımızda gündeme gelmesi, çok yerinde olacaktır sanıyorum.

Kuş dili; ailede karı- koca arasında çocuklarından sakladıkları konuları dile getirirken kullanılır. Bir de yetişkin çocukların, kendi aralarında dil eğitimini sürdürmek amacıyla oyun biçiminde sürdürmeleri sonucunda konuşulur.

Kuş Dili'nin özellikleri şunlardır:

- 1- Tek ünlüler ikilenip aralarına (g) ünsüzü getirilir: Okuma/ ogokugumaga, uzak/ uguzagak gibi.
- 2- Ünlü ile başlayan bir sözcüğün önüne (g) eklenir. Anlamak/aganlagamagak gibi.
- 3- Yanyana gelen bir ünsüzle bir ünlü sonuna da (g) ünsüzü konulur. Bir/bigir, ki/kigi, da/daga gibi.
- 4- Sonu ünlüyle biten bir sözcüğün, ünlüsünün sonuna (g) ünsüzü getirilir. İşte/igiştege gibi.

5- Sözcük içinde geçen bir ünsüzle bir ünlü hecenin sonuna (g) ünsüzü eklenir: Yaygın/yagayygın, övgüler/övgügügüleger... gibi.

Aşağıdaki metin, “Kuş Dili”ne örnek olarak verilmiştir.

OKUMAYA UZAK DÜŞMEK

Okuma, dinleme ve anlatım; eğitime bağlı olarak ayrı ayrı birer olgu sayılır. Bunlardan, genellikle Türk halkı, en çok okumaya uzak düşmüş ya da okuma özürsü bir görüntü sergiliyor. İnsan daha küçük yaştan başlayarak, kitap okuma alışkanlığına ulaşamamışsa algılama, duyuş ve düşüncelerini başkalarına aktarmada da zaman zaman güçlük çekecektir. İşte yaygın bir biçimde bu süreci yaşamayan Türk toplumu, öteden beri böyle bir boşluğun sıkıntısını bir türlü üstünden atamamıştır.

Bir çocuk için kitaba yaklaşım ve ona kitap sevgisi kazandırma, ilkin okul öncesi dönemde başlatılmalıdır. Bu dönemde çocuğun, eline, ailece renkli resimlerle bezeli kitaplar alınıp verilmeli; daha sonraları ise onlar üzerinde ortak yorumlar yapılmalıdır. Evlerde küçük bir çocuk kitaplığı kurulurken, bayramlar ve doğum günlerinde sık sık kitap armağanlarına yer verilmelidir.

Okullarda rehberlik servisiyle, okul kitaplıklarına tam işlerlik kazandırılmalıdır. Bilinen odur ki her kitap çevreye, dünyaya ve yaşama açılan bir pencere demektir. Düşüncenin, duyguların, öngörü ve bilincin gelişmesi büyük ölçüde kitaba bağlıdır. Çocuk; kendini tanımayı, insan ilişkilerinde köklü bir temel olan sevgiyi, yeteneklerinin gelişmesini ve yurt tutkusunu kitaplarla tanışarak sağlar. Aslında kitapsız bir dünya renksiz, anlamsız, yavan ve boş bir dünyadır.

Ne yazık ki bizim halkımızın kitap okuma düzeyi asla iç açıcı değildir. Ortadoğu ve Balkanlar’ın en büyük cezaevinin bizde bulunmasına övgüler düzülmesi yersizdir. Gerçekte bunun ana nedeni, kitaba uzak düşmektir. Sağlıklı bir dil beğenisi ve bilincine ulaşmak, özgür kitap okuma alışkanlığından geçer. İnsanın bireysel ve toplumsal insanlaşmasıyla düşünce ve davranış özgürlüğü geniş çapta kitaplar dünyasından kazanılır. Satanistlik, tinerçilik, tetikçilik gibi sapık eğilim ve kötü alışkanlıklar, hep kitaba uzak kalmaktan kaynaklanmaktadır. Nitekim bu konuda, "*Kültür yoksunluğu, şiddeti getirir.*" diyor Edward Bond.

Ükemizde bir zamanlar kitap düşmanlığı ve kitap korkusu yaygın bir duruma gelmişti. Öğrenci yurtlarında ders dışı kitap okumak, büyük bir suç sayılıyordu. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde kitaba bağlı politik davalar iyice yoğunlaşmıştı. O yıllarda öğretmenlik yapan eski bir öğrencim, kitap okuma ve edinme yüzünden bir yılda dört kez sürgüne uğramış; o da son sürgün yerine giderken, kendisini geçirmeye gelenlere, yığınla kitap paketlerini göstererek: "Ah kitaplar ah!.. Ne çekiyorsam hep bunlar adına!.." diye içini dökmüştür.

[Aydın Mehmet; “Okumaya Uzak Düşmek”, *Okumak mı O da Ne?*, haz. Orhan Tüleylioğlu, İstanbul 2000, s. 35-36. Cumhuriyet Kitap Kulübü]

OGOKUGUMAGAYAGA UGUZAGAK DÜĞÜŞMEGEK

Ogokumaga, diginlemege vege aganlagatıgım; egeğitigimege багағлығы ogolagaragak agayırғы agayırғы bigireger ogolgugu sagayırғы. Bugunlagardagan, gegenelligiklege Tügürk hagalkıgı, egen çogok ogokumagayaga uguzagak düğüşmüğüс yaga daga ogokumaga ögözürлүгүсү bigir gögörüгүntüğü segerligiyogor. Iginsagan dagahaga kügüçүgük yagaştan багаşlagayararak, kigitagap okokugumaga agalışkaganlıgıgına ugalagaşmagamıgıssaga agalgılagamaga, duguyuguş vege düğüşүgüncegelegerigininigi bakaşkalagarıgına agaktagarmagadaga daga zagamagan zagamagan gügüçлүgük çegekegecegektigir. Iğıštege yagayırғы bigir bigiçigimdege bugu sügüregeciğı yagaşagamagayagan Tügürk togoblugumugu, ögetegedegen begerigi bögeylege bigir bogoşlugugun sıgıntısıgınıgı bigir tügürlүgü ügüstүgündegegen agatagamamıgıştıgır.

Bigir çogocuguk igiçigin kigitagabaga yagaklagaşıgım vege ogonega kigitagap segev-gigisigi kagazagandıgırmaga, igilkigin ogokugul ögenecesigi dögenegemdege багаşlagatılmalığıdıgır. Bugu dögenemdege çogocugugun egeliginege, agaigilegecege regenkligi regesigimlegerleге begezegeligi kigitagaplar agalgıgınıgıp vegerigilmegeligi; dagahaga sogonralagarıgı igisege ogonlar ügüzegenindege ogortagak yogorugumlar yagapılmalığıdıgır. Egevlegerdege kügüçүgük bigir çogocuguk kigitagaplıgıgı kugurugulugurkegen, bagayragamlar vege dogoğugum düğünlegerigindege sıgık sıgık kigitagap agarmagaşanlarıgına yeger vegerigilmeligidigir.

Ogokugullar daga regehbeğerligik segervigisigiylege, ogokugul kigitagaplıklarıgına tagam igişlegerlik kagazagandıgırmalığıdıgır. Bigiliginegen ogodugur kigi heger kigitagap çevregeyege düğünayagaya vege yagaşamaga açağılagan bigir pegencegerege degemegektigir. Düğüşүgüncegenigin, duguyugulagarıgın, ögöngögörüğü vege bigiligincigin gegeliğışmegeciğı бүгүyүgük ögölçүgüdege kigitagabaga багағlıgıdıgır. Çogocuguk; kegendiginigi taganımagayagı, iginsagan igiliğışkigilegerigindege kögöklүgü bigir tegemegel ogalagan segevgiyigi, yegetenegeklegeriginigin gegeliğışmege-siginigi vege yugurt tugutkugusugunugu kigitagaplarlaga taganıgışagararak sagağlar. Agaslıgında kigitagapsız bigir düğünayaga regensigiz, aganlagamsız, yagavagan vege bogoş bigir düğünayadıgır.

Nege yagazıgık kigi bigizigim hagalkıgımızıgın kigitagap ogokumaga düğzegeyiğı agaslaga igiç açağıcıgı degeğigilidir. Ogortadogoğugu vege Bagalganlarıgın egen бүгүyүgük cegezagegevinigin bigizdege bugulugunmagasıgına ögövgүgüleger düğüzü-gülmegeciğı yegersigizdigir. Gegerçegektege bugunugun agana negedegenigi kigitagabaga uguzagak düğüşmegektigir. Sagağlıklığı bigir digil begeğiginisigi vege bigiliginciginege ugalagaşmagak, ögözgүgür kigitagap ogokumaga agalığışkaganlıgıgındaagan gegeçeger. Iginsanın bigiregeysege vege togoplugumsagal iginsaganlagaşmagasıyla, düğüşүgüncege vege dagavraganıgı ögözgүgürlүgүgü gegeniğış çagaptaga kigitagaplar düğünayagasındagan kagazaganıgıgır. Sagatanigistligik, tiginegerciğiligik, tegetigikçigiligik gigibigi sagapıgık egeğiligim vege kögötүgü agalışkaganlıklar; hegep kigitagabaga uguzagak kagalmagaktagan kagaynaklaganmagaktaadıgır. Nigitegekigim bugu kogonudaga, “Kügültүgür yogoksugunlugugugu, şigitdegetigi gegetigirigir.” digiyogor EDWARD BOND.

Ügölkegemizdege bigir zagamaganlar vege kigitagap kogorlugusu yagayırғы bigir duguruguma gegelmiğısti. Ögöğregenciğı yugurtlarıgında daga deger dıgısıgı kigitagap ogokumagak, бүгүyүgük suguç sagayırғыyogordugu ögözegelligiklege 12 Magart vege 12 Egeylүgöl dögenigimlegerigindege kigitagabaga багағлығы pogolitigik dagavagalagar igiyigice yogogunlagaşmıgısti. Ogo yıgıllarda ögöğregetmegenligik yagapagan eges-kigi bigir ögöregencigim kigitagap ogokumaga vege egediginmege yügüzүgündegegen bigir

yığıldaga döğört kegez sügürgünge ugurgatılmıgı; ogo daga sogon sügügün yegerigine gıgıdegerkegen, kegendisigini gegeçigirmege gegelegenlegere, yığığınlaga kigitagap pagaketlegerigini gögöstegeregek: “Agah kigitagaplagar agah!..Nege çegekiyogorsagam hegep bugunlagar agadıgına!..” digiyege içiginigi döğökmügüştüğür.

Sonuç

“Kuş dili”, “ışık dili” gibi Türkçemizin kendi bünyesinde oluşturduğu bir dil türüdür. Dil zenginliğidir. Yaşatılması; Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrenim konusu yapılması gerekir.

MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NDE YAŞAYAN TÜRKLER'DE SEYİRLİK OYUNLAR

İngilizce Başlık

Rusça Başlık

Mevlüt ÖZHAN*

Öz

Abstract

Makedonya Cumhuriyeti Balkan yarımadasında yer alan bir ülke. Doğusunda Bulgaristan, Güneyinde Yunanistan, Batısında Arnavutluk, Kuzeyinde Sırbistan- Karadağ bulunmaktadır. Tarih boyunca bu topraklar üzerinde değişik kültürel yapıdaki topluluklar yaşamışlar, devletler kurmuşlardır. Milattan sonra 1V yüzyıldan itibaren Türk boylarından Avar, Bolkar, Oğuz, Peçenek ve Kumanlar bölgeye göç etmeye başlamışlardır. 1380 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethetmesiyle daha çok Türk bölgeye göç etmiştir. Osmanlı döneminde Makedonya'daki Türk nüfusunun bir dönem genel nüfusun %60 ını oluşturduğu bazı kaynaklarca ifade edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlamasıyla Makedonya ve Balkanlardan Anadolu'ya göçler başlar. Kaynaklar geriye dönüşlerin ilk kez 1683-1699 Osmanlı Avusturya savaşıyla başladığını yazarlar. Osmanlı'nın Balkanlardaki hakimiyetinin 1912 yılında son bulmasıyla Anadolu'ya göçler çoğalır. Birinci ve ikinci Dünya savaşlarından sonra da göçler devam eder. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ile yapılan "Serbest Göç Anlaşması" ile 1952-1959-1960 yılları arasında Balkanlardan ve Makedonya'dan Türkiye'ye binlerce Türk göç etmiştir.

1991 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması sonucu bu cumhuriyet içinde yer alan Makedonya' da bağımsız bir devlet olarak Makedonya Cumhuriyeti kurulmuştur. Nüfusu, çoğunluğu Makedon olmak üzere Arnavut, Türk, Roman, Sırp,

*

Boşnak ve diğer kültürel topluluklardan oluşur. Türkler yoğun olarak Üsküp, Manastır, Gostivar, Kalkandelen, Ohrid ve Resne’ de yaşamaktadırlar.

Tarih boyunca değişik kültürel toplulukların yaşadığı Makedonya’da kültürel etkileşimlerin olması doğaldır. Türkler de ilk Türk boylarının Balkanlara göç etmesiyle ve Osmanlı dönemindeki göçlerden itibaren altı yüzyıl bu topluluklarla birlikte yaşamışlar, kalkanlarda yaşamaya devam etmektedirler. Doğal olarak bu etkileşimden uzak kalmaları düşünülemez. Ancak belli bölgelerde toplu olarak kendi içlerinde yaşayan Türkler kültürel değerlerinin bir çoğunu küçük değişiklikler de olsa olduğu gibi yaşatmaya çalışmışlardır. Derlediğimiz Köy Seyirlik oyunları, çocuk oyunları ve Yağmur Duası, Hidrellez gibi ritüel uygulamaları örnek olarak verebiliriz. Köy Seyirlik Oyunları, Çocuk Oyunları ve ritüel uygulamaların amacı, zamanı, uygulanış şekli, ismiyle Türkiye’dekilerle aynı olduğunu gördük.

Yaklaşık kırk elli senedir oynanmadığı söylenen Köy Seyirlik Oyunları’nı uygulamalı olarak derleyemedik, sözlü anlatımlarla yetindik. Derlemeler; 1986 yılında Ustrumca Yüksek Mahalle, Radoviş Konçe, Kanatlar, Debre Kasabası Kocacık Köyüne bağlı Novak köylerinde gerçekleştirildi.

Ustrumca ilçesi Yüksek Mahalle köyü 51 haneden oluşan ve halkının tamamı Türk olan bir köy. Kaynak kişimiz Ramazan Destan’ın verdiği bilgiye göre köy halkı yüzyıllar öncesi Karaman ve Konya yöresinden gelmiş. Yürüyerek geldikleri için de kendilerine yörük deniyormuş. Dağlık arazide kurulan köyde halk tütün ekimi yaparak ve hayvancılıkla geçimini sağlıyor. Köy halkı otuz kırk yıl öncesine kadar çeşitli değişik seyirlik oyunlar oynamışlar. Kökeni bereket bolluk törenlerine dayanan ve uzun süre ritüel özellikler taşıyan bu gösteriler zamanla eğlence amacıyla düğün, bayram gibi özel günlerde oynanan oyunlara dönüşmüş. Son yıllarda oynanmayan oyunlar unutulmuş durumda. Bilenlerin sayısı üç beş kişiyi geçmemektedir. Bu kişilerden biriside okuma yazmayı kendi kendine öğrenen, üç çocuk babası, 1933 doğumlu Ramazan Destan. Kaynak kişimiz çocukluk ve gençlik yıllarında köylerinde Kız Kaçırma, Pampir, Vaydidüle ve Yüzük oyunları oynandığını söyleyerek anımsadığı kadarıyla anlattı.

Kız Kaçırma: Nişan töreni sırasında köyün gençleri eğlenmek amacıyla oynarlardı. Bir erkeğe genç kız veya kadın elbisesi giydirilir. Bu kişinin meydana çıkmasıyla oyun başlar. Kız oyun alanında gezinirken seyircilerin arasından bir genç gelir ve kızı kaçırmak ister, kız gitmek istemez ve aralarında tartışma başlar. Delikanlı kızın kolundan tutarak zorla alanın dışına doğru çekmeye başlar. Bunu duyan ve gören kızın akrabalarından birkaç delikanlı seyircilerin arasından çıkıp gelirler, kızı delikanlının elinden kurtarırlar, delikanlıyı döverler, elini kolunu bağlarlar bir hükümet yetkilisine götürürler. Kız ve delikanlı olayı hükümet yetkilisine anlatırlar, yetkili her ikisini de dinledikten sonra delikanlıyı önceden belirlenmiş kurallara göre cezalandırır ve oyun biter. Oyun açık alanda oynanır ve bütün köy halkı izler.

Pampir oyunu: Ocak ve Şubat ayı içerisinde bir akşam erkekler tarafından oynanır. Önce bir erkeğe sakal bıyık takılır, bol ve biraz eskimiş elbise giydirilir, sırtı kamburlaştırılır, elinde sopası olur. Bir erkeğe de yerel kadın kıyafeti giydirilir. İhtiyar ve kadın önde, seyirciler arkada köydeki bütün evlere tek tek giderler. Her evin önüne varınca kapıya vururlar “Pampir geldi” diye ev sahibini dışarı çağırırlar. Ev sahipleri de pampir gelmiş diye dışarı çıkarlar. Seyircilerin arasından iki genç, kızı zorla kaçırmak isterler, kız ve ihtiyar karşı koymaya çalışırlar, bağırıp çağırırlar. Seyircilerin arasından iki, üç genç, kızın akrabası diye yardıma gelirler, kızı kaçırmak isteyen gençleri döverek meydandan uzaklaştırırlar, kızı da ihtiyara teslim ederler. Ev sahibi oyunculara yağ, un, peynir vb. yiyecekler verir. Her evin önüne vardıklarında aynı seremoni gerçekleştirilir ve hediyeler alınır. Gezme işi bittikten sonra toplu olarak okulun bahçesine gidilir, toplanan yiyeceklerden yemekler

yapmak için gerekli malzemeler getirilir, ateşler yakılarak yemekler pişirilmeye başlanır. Pişirilen yemekler toplu olarak okulun bahçesinde yenir. Kaynak kişimiz oyunun amacının eğlenmenin yanı sıra fakirlere ziyafet çekmek olduğunu söyledi.

Vaydidule : İlkbahar mevsiminde Yağmur yağmadığı zaman yağmur yağdırmak amacıyla yapılan ritüel törenlerin günümüzdeki uygulaması olan Vaydidule, yetişkinlerin organizasyonu ile çocuklar tarafından yapılır. Önce yapraklanmış söğüt ağacından dallar toplanır. Organize eden yetişkin kişi tarafından bu dallar öksüz bir çocuğun üzerine sarılır, ipe bağlanır. Çocuğun öksüz olmasının tercih nedeni dualarının Allah tarafından daha iyi kabul edileceği düşüncesinden kaynaklanmakta. Bu çocuk önde, diğer çocuklar arkasında yürüyerek köydeki evleri tek tek gezmeye başlarlar. Yürürken de hep bir ağızdan “Teknede hamur, Ver Allah Yağmur” diye bağırırlar. Evlerin önüne vardıklarında ev sahibi elinde bir tas su ile dışarı çıkar “Allah sizin yalvarmanızı kabul etsin, Yağmur versin” diyerek suyu yeşil söğüt dallarıyla süslenmiş çocuğun üzerine döker, arkasından çocuklara mısır unu, yağ, zeytin ve peynir verir. Çocuklar başka eve giderler, köyü gezip bitirdikten sonra bir evde toplanırlar, ev sahibi kadın toplanan malzemelerle “kaçamak” adı verilen, helvaya benzer özel bir yemek yapar, çocuklar toplu olarak bu yemeği yedikten sonra evlerine dağılırlar. Sıra yetişkinlerin yağmur duasına gelir. Cuma Namazı’ndan çıkan köylüler hep birlikte kendilerine göre kutsal saydıkları bir yere giderler, yağmur duası yaparlar. Vaydidule ve Yağmur Duası yapıldıktan sonra yağmur’un yağacağına inanılır. Kaynak kişi tarafından genellikle yağdığı söylendi, eğer yağmazsa aynı tören bir hafta sonra yeniden yapılıyor.

Yüzük Oyunu: Kış mevsiminde erkeklerin bir odaya toplanarak zaman geçirmek ve eğlenmek amacıyla oynadıkları bir oyun. Oynamak isteyen kişiler aralarında iki grup olarak eşleşirler, diğer kişiler seyirci olurlar. Oyun için dokuz adet fincan, bir yüzük getirilir, bir tepsinin ya da düz zemin üzerine serilen bezin üzerine fincanlar ve yüzük konur. Kura ile hangi grubun yüzüğü saklayacağı belirlenir. Yüzüğü saklayacak grup diğer gruba göstermeden yüzüğü fincanlardan birinin altına saklar. Diğer grup saklanan yüzüğün hangi fincanın altında olduğunu bulmaya çalışır. Tahmin ettikleri fincanı kaldırırılar yüzük bulunursa bu kez bulan grup yüzüğü saklar, bulamazlarsa başka bir fincanı kaldırırılar bulurlarsa yine yüzüğü saklama hakkını kazanırlar. Üçüncü kaldırıştta bulurlarsa karşı gruba para vermekten kurtulurlar, bulamazlarsa aralarında önceden belirledikleri miktar kadar karşı gruba para öderler. Dördüncü kez de bulamazlarsa önceden ipe bağlanarak tavana asılan soğan sarkıtılır ve ipi hızla sallanıp bırakılır, bu soğanı ellerini kullanmadan ağızlarıyla yakalamaları istenir. Yakalama sırasında oyuncuların komik durumları ve hareketleri diğer oyuncuları ve seyircileri güldürür. Grup, soğanı yakaladıktan sonra oyuna yeniden başlanır.

Radoviş kasabası Konçe Köyünde kaynak kişimiz Hayrullah Taif. Aynı köyde doğan Hayrullah Taif 62 yaşında, evli, sekiz çocuk babası ve öğretmen. Kırk senedir kendi köyünde öğretmenlik yapan kaynak kişimizin anlattığına göre kırk elli yıl öncesine kadar köylerindeki düğün ve bayramlarda dramatik seyirlik oyunlar oynanıyormuş. Oyunları gördüğünü, anımsayabildiği kadarıyla anlatacağını söyledi.

Deve Oyunu : Genelde düğünlerde gelin almaya giderken eğlenmek amacıyla oynanan bir oyun. Oyunda bir deveci birde deve var. Deveci kıyafet değiştirmez, yerel günlük kıyafetiyle oynar. Deve yapmak için iki kişinin omuzlarına bir merdiven veya çatal ağaç uzatılır, üzerine büyük bir kilim örtülür, kilimin arkaya gelen bölümü bağlanarak kuyruk yapılır. Devenin kafasını yapmak için beygir derisi bulunur, boyun ve kafa şeklinde kesilip dikilir, içine saman doldurulur, Ağaçtan çene yapılır, alt çene oynak olur, altından bir ip bağlanır. İp zaman zaman çekilerek çene hareket ettirilir. Kafasına da bir ip bağlanır, deveci bu ipin ucundan tutarak deveyi önden çeker, arada bir “yat deve”, “kalk deve” diye komut verir. Deve bu komutlara uyarak yatar, kalkar, zaman zaman koşarak seyircilerin arasına girip

onları kovalar. Deve oyunu süresince davul ve zurna ile oyun havaları çalınır, bazen deve çalınan havaya uygun hareketler yaparak oynar.

Güreş Oyunu : Deve oyunundan sonra oynanır. İyi taklit yapan birisi oyun alanına çıkar, seyircilerin arasından bir kişide bir arı kovanı (silindir şeklinde örülmüş sepet) ile urgan getirir. Urganın bir ucu sepete diğer ucu aralarında iki üç metre bırakılacak şekilde oyuncuya bağlanır. Bir kişi de cazgır olur, güreşçileri seyircilere maniler söyleyerek tanıtır (Kaynak kişi manileri hatırlayamadı), güreşi başlatır. Oyuncu sepeti karşısına alarak güreş taklitleri yapmaya başlar. Onu kucaklar yere yatırmaya çalışır, veya kendisi, sepet tarafından yere yatırılıyormuş gibi değişik hareketler yapar, bazen kaçır sepet peşinden sürüklenir. Sonunda birisi güreşi kazanır. Güreş sırasında davul zurna yöresel ezgiler çalar.

Yağmur Duası : Yüksek Mahalle’de olduğu gibi burada da yağmur yağmadığı zamanlarda önce çocuklar toplanırlar. Yetişkin kişilerin yardımıyla bir kız veya erkek çocuğu “Yer Bozeli” adı verilen geniş yapraklı bitkiyi vücuduna sararak süslerler, başına kalbur koyup bağlarlar. Bu çocuk önde, diğer çocuklar arkasında köydeki evleri gezerler ve hediye toplarlar. Bu seremoni Yüksek Mahalle’deki ile aynı şekilde gerçekleştirilir.

Yüksek Mahalle’deki “Vaydidule” ile Konçe köyünde yapılan törende iki fark görüyoruz. Birincisi; bitkilerle süslenen çocuk Yüksek Mahalle’de söğüt dallarıyla süslenirken Konçe’de “Yer Bozeli” adı verilen bitkinin yapraklarıyla süsleniyor ve başının üzerine kalbur konuyor. İkinci fark ise süslenecek çocuğun Yüksek Mahalle’de öksüz olmasına dikkat ediliyor, Konçe’ de böyle bir zorunluluk gözetilmiyor.

Konçe’ de yapılan Yağmur Duası töreni başlamadan önce halk köyün dışına çıkarak taş toplar. Sonra taşları kırarak küçük parçalara ayırırlar. Bu taşlara tek tek dua okunur, duası okunan taş bir torbaya konur. Yetmiş bin taş aynı işleme tabi tutulur. Okunan taşların tamamı torbalara konulduktan sonra orada bulunan herkes birbiriyle barışır, helalleşir, hiç kimse birbirine küs ve kırgın kalmaz. Toplu olarak dua yapıldıktan sonra çuvallardaki taşlar bir dere kenarına taşınır ve suyun durgun aktığı yerde suyun içine bırakılır. Eğer suyun hızlı aktığı yere bırakılırsa yağmurun çok yağacağı, gelen sellerin de çevreye zarar vereceğine inanılır.

Kanatlar köyünde kadınlar arasında seyirlik oyunlar oynandığı bilgisini aldık. Oyunlarla ilgili bilgiyi yıllar önce bu oyunları organize eden ve oynayan Gülşen Mustafoski anlatacak, Fadime Yusuf (37) ile Gülşen Mustafoski’ nin torunu Melal Yusuf (19) yardımcı olacaklar. Gülşen Mustafoski 72 yaşında, düğünlerde aşçılık yapmış, aynı zamanda kına gecelerinde oynanan oyunların organizasyonunu yapmış ve oynamış. Kaynak kişimiz oyunu şöyle anlattı; Akşam olunca kadınlar bir odaya toplanır. Ben yanımda götürdüğüm erkek elbiselerinden eski olanı giyer, elime bir baston alırd kendime erkek görüntüsü veririm. Kadınların oturduğu odaya fakir birisi gibi girerim, beğendiğim kadının yanına varırd benimle oyuna kalkmasını isterim, kalkarsa kadınların “deyre” ile çaldığı ezgiye uygun olarak oynamaya başlarız. Oynarken kadına sarılır öperim, yere yatırırım. Aynı hareketi diğer kadınlara da yaparım. Oynadığım kadını bırakırd başka kadına gider ve benimle oynamasını isterim, kadın “beğenmem seni” der ve oyuna kalkmazsa odadan çıkar giderim, yeni elbiselerimi giyerim, kulağıma küpe takarım, odaya döner ve beğendiğim kadını oyuna kaldırmak isterim. O kadın bana ”Sen erkeksin ama neden küpelerin var? “ diye sorar. Ben de “ Annemin evlatları yaşamıyor ölüyor, beni yaşasın diye küpe takmışlar onun için ben böyleyim.* Kadın benimle oynamaya kalkar, oynarken onu öperim, severim, yere yatırırım ve daha pek çok cümbüşler yaptıktan sonra oyunu bitiririz. Bu eğlenceden sonra kına yakma ve gelin ağlatma töreni gerçekleştirilir.

• Köyde çocuğu yaşamayan kadınların kocalarının, çocuklarının yaşaması için küpe taktığı söylendi. Küpe takarsa çocuklarının yaşayacağına inanılıyor.

Kadınlar arasındaki seyirlik oyunlar konusunda Struga kasabası merkezinde de çalışmamız oldu. Bilgileri Kevser Mande ve Acuş Kelit'ten aldık. Kevser Mande 1935 Ohrid doğumlu, Struga'ya gelin gelmiş, okur yazar. Acuş Kelit'te 1934 te Ohrid' de doğmuş ve Kevser Mande gibi Struga'ya gelin gelmiş.

Her iki kaynak kişimizin anlattığına göre Kına gecelerinde kadınlar eğlenmek için oyunlar oynuyorlar. İçlerinden birine erkek giysileri, şapka giydirebilirler, bıyık takarlar. Bir kadın da bu erkeğin karısı rolüne girer. Kadın elinde sepetle odaya girer tek tek kadınların yanına varır, aralarında şöyle konuşma geçer.

- Yumurta satıyorum, alıyor musun?
- Alacağım, yumurtaların iyi mi?
- İyi, çok güzel. Kaç tane alacaksın?
- Kaç dinar'a veriyorsun?
- Tanesi on dinar'a
- Bana beş tane ver

Satıcı kadın diğer kadınlara da sorar, kimisi beğenmez, kimisi pahalı der almaz, kimisi yumurtayı alır parayı vermez. Satıcı parasını alamayınca kavga başlar. Bazen satıcı kadın kocasını yardıma çağırır, o da gelir kavgaya girer. Sonra diğer kadınlar araya girerek kavgaya engel olurlar, onları barıştırırlar, birbirleriyle oynamaya başlarlar. Kadınlar deyre çalarak türküler söylerler, oynarlar, eğlenirler. Aralarında topladıkları paralarla şeker, leblebi alırlar yerler, boza içerler.

Yağmur yağdırmak için çocukların yaptığı tören Struga kasabasındaki Türk köylerinde de önceden yapılmış. Törensel şekli diğer anlattığımız yağmur yağdırma törenlerinin hemen hemen aynısı. Önemli değişiklik yağmur gelini olarak çocuk yerine yörenin fakir ve yaşlı kişilerinden biri oluyor, tören sonunda toplu yemek olmuyor, toplanan yiyecekler yağmur gelini olan fakir insana veriliyor. Böylece hem yağmur yağması için tören yapılıyor hem de toplanan yiyecekler fakire verilmiş oluyor.

Debre Kasabası Kocacık Köyüne bağlı Novak Köyü'nde yaptığımız çalışmalar sırasında da yine değişik oyunlar derledik. Kocacık Köyü Atatürk'ün çocukken yaşadığı köy. Novak ve çevrede bulunan dokuz Türk Köyü Kocacık Köyü'ne bağlı. Halkın geçim kaynağı hayvancılık ve gurbetçilik yani Avrupa ülkelerinde işçilik. Buradaki kaynak kişimiz 1920 doğumlu Hasan Mehmetoğlu, 11 çocuğu var, okur yazar.

Yüzük Oyunu: Kış günleri bir odada toplanan köy erkekleri eğlenerek zaman geçirebilmek için aralarında yüzük oyunu oynarlar. Oynamak isteyenler iki grup olurlar. Grupların sayısı otuz kişiye kadar çıkabilir. Oyunun oynanış şekli diğer yörelerdeki gibi ancak oyunun sonunda yenilen gruba değişik cezalar verilir. Yenen taraf hep birlikte şu maniyi söyler;

Ay şunlara varalım
Horocu başı bulalım.
Kim sakladı bu yüzüğü?
Kandile geçsin kel büzüğü
Nazlanma, domuzlanma
Gel ağam gel
Gel Paşam gel

Gel Sadrazam gel

Derler ve karşı gruptan bir kişinin ismini söylerler.

- Ali.
- Buyur efendim.
- Otur oraya.

Sonra birbirlerine ve seyircilere

- Buna ne yapalım?

Diye sorarlar. Onlarda;

- Buna bilet keseceğiz.

Derler. Aynı maniyi söyleyerek tek tek başka oyuncuları çağırırlar, her birine değişik cezalar verirler. Birinin ellerini ve ayaklarını bağlayıp bırakırlar. Birini değirmenci, birini değirmen, başka birini değirmene buğday öğütmeye gelen kadın, bir diğerini buğday öğütmeye gelen erkek yaparlar.

Değirmen olan kişiyi bir kalbur veya teneke leğenin içine dizleri ve ellerinin üstüne yüzü yere bakacak şekilde çömelterek oturturlar, üzerini çarşafla örterler. Erkek müşteri gelir elleriyle değirmen taşının arkasından bastırarak teneke leğene (veya kalburun kasnağına) vurur;

- Değirmenci, Değirmenci,
- Buyur.
- Benim buğdayımı, çavdarımı öğütebilir misin?
- Evet öğütürüm.

Der, leğeni döndürerek buğdayı öğütme taklitleri yapar. Erkek müşteri gider kadın kıyafeti giydirilmiş müşteri gelir,

- Değirmenci, Değirmenci,
- Buyur.
- Benim buğdayımı, çavdarımı öğütebilir misin?

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,
Arkadaşlar buna kail olmaz.
Oluklarda su dolmaz
Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın yeniden sorar,

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci
- Buyur.
- Ela gözlerim senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,
Arkadaşlar buna kail olmaz.
Oluklarda su dolmaz
Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın;

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci

- Buyur.
- Güzel yanaklarım senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,
Arkadaşlar buna kail olmaz.
Oluklarda su dolmaz
Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın daha sonraki nakaratlarda dudaklarını, memelerini teklif eder ama değirmenciyi ikna edemez. En sonunda;

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci
- Buyur.
- Bütün vücudum senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı, çocuklarım açtır bu

gün

Değirmenci;

Oldu hanım oldu,
Arkadaşlar buna kail oldu.
Oluklarda su doldu
Öğüteceğim buğdayını, çavdarını

Der ve oyun sona erer.

Yenilen grubun oyuncularının ellerini arkasından bağlayarak tavana iple asılan ve sallanan soğanı ağızlarıyla yakalama, bir kaba konan yoğurt veya başka şeylerin içine atılan yüzüğü elleri arkalarında bağlı olarak ağızlarıyla bulup çıkarma vb. cezalar verilir. Bazen cezalarda, sözlerde ve isteklerde çok ileri gidildiği, bu nedenle kavgalar çıktığı için artık oynanmadığı söylendi.

Komita Horosu : Düğünlerde on iki kişiyle oynanır. Oyuncular değişik kıyafetler giyerler, sopadan silahlar yaparlar. Bunlara komita denir. İçlerinden biri komita başı olur, oyunu o yönlendirir. Komita başı “Şurada hırsız var” der komitecileri oraya yönlendirir baskın yapıp hırsız yakalarlar veya “Şurada düşman askeri var” der düşmanlarla savaş yapılır onları yenerler. Oyun bu şekilde oynanır ve sonuçlanır. Komita oyunu oynanırken davul zurnayla komita havası çalınır, türküsü söylenir. Kaynak kişimiz ve derleme sırasında bulunan kişiler türküyü bilmediklerini söylediler.

Arap Oyunu : Düğünlerde eğlenmek için oynanır. Bir kişiye sakal takılır, vücudunun görünen kısımları isle boyanır, sırtına kambur yapılır, elinde ucu topuzlu bir sopası, omuzunda içi kül dolu torbası olur. Sopayla kızlarını kaçırmaya gelenlere vurur, torbasındaki kili üzerlerine atarak kızlarını korumaya çalışır. Arap'ın bir karısı ve sekiz tene kızı olur. Kadın ve kız rollerini yapacak erkek oyunculara kadın kıyafeti giydirilir. Arap türkü söyleyerek karısı ve kızları ile oyun alanına girer. Hep birlikte oynarlarken seyircilerin arasından bazı kişiler kızları kaçırlar. Arap karısına kızar, bağırır çağırır. Sonra kızlarını isimleriyle çağırır, kızlar gelirler, Arap onlara da kızar, onlarda zorla kaçırıldıklarını söylerler. Yeniden hep birlikte oynamaya başlarlar. Arap;

Kız Fatimem
Madem uçurdular,
Dağdan dağa seni kaçırdılar

Fadime kız korkar idi
Toplayarım al kına ister
Malın bana göster.

Türküsünü söyler. Seyircilerden bazı kişiler kızları tekrar kaçırlar ve oyun bu şekilde devam eder.

Yağmur Duası : Köyden iki üç yaşlı kadın köyü gezerler, buğday, pirinç, yağ, peynir, şeker toplarlar. Namazlık adı verilen yere gidip “kaçamak” adı verilen yemeği yaparlar. Köy halkıda buraya gelir. Bir direk yeşil dallarla süslenir üzerine büyük bir tepsiyle yapılan yemekten konur. Herkesi gelip yemekten birer parça alıp yer. Sonra yemeği yapan yaşlı kadınlar önde bütün köy halkı arkalarında köyü gezmeye başlarlar. Herkesin elinde birer kova su bulunur, gezerken bu suyu birbirlerine atarlar. Aynı zamanda;

Teknelerde hamur
Tarlalarda çamur
Ver Allahım yağmur
Ver Allahım yağmur

Tekerlemesini söylerler. Köyü gezdikten sonra dua tamamlanır. Kaynak kişimiz duadan sonra mutlaka yağmurun yağdığını söyledi. Son yıllarda yapılmadığını, nedeninin gençlerin artık bu tür şeylere inanmadığından kaynaklandığını söyledi.

Mısır Kaynatma : Eski takvime göre Mart ayının birinci günü (yeni takvime göre 13. Günü) koyunları olanlar evlerinde mısır kaynatırlar bir bölümünü komşularına dağıtırlar kalan bölümünü de koyunlara yedirirler. Yedirirken de “Biz size yemek veririz sizde bize süt, peynir vereceksiniz” derler. Koyunların sağlığı, kuzuların sağlıklı doğması için dua ederler. O gün köyün çocukları yüzlerine boyalar sürerler ve toplu olarak köyü gezerler. Çocuklara hediye olarak para verilir. Gezerken “yılbaşı geldi” diye maniler söylerler (kaynak kişimiz manileri hatırlayamadığını söyledi). Eski takvime göre Mart ayının biri yeni yılın başlangıcı olarak kabul ediliyor ve kutlanıyor.

Derlediğimiz oyun ve törenlerle ilgili aldığımız bilgilere göre göre şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- 1 - Oyunların önceleri halk arasında sevilerek oynandığı, bu sayede düğün ve özel günlerin eğlenceli geçtiği,
- 2 - Çocukların yaptığı Yağmur Gelini, Vaydidule adı verilen törenlerle Yağmur Duası’nın artık sosyal, kültürel ve teknolojik gelişimden dolayı yapılmadığı,
- 3 - Açık alanlarda oynan oyunları bütün köy halkının birlikte izlediği, Yağmur Duasına da köy halkının toplu katıldığı,
- 4 - Oyunları oynayan kişilerin sevildiği, ilgi gördüğü,
- 5 - Oyunların en az kırk elli senedir oynanmadığı, yağmur dualarına da uzun yıllardır çıkmadığı, bu nedenle unutulmuş olduğudur.

Kaynaklar :

Acuş Kelit, 1934 Ohrid doğumlu, Struga’ya gelin gelmiş.

Fadime Yusuf, Radoviş Kanatlar köyü, 1949 doğumlu.

Gülşen Mustafoski, Radoviş Kanatlar köyü 1914 doğumlu,

Hasan Mahmetoğlu, Debre Kasabası, Kocacık/ Novak Köyü, 1920 doğumlu

Hayrullah Taif, Radoviş Konçe köyü 1924 doğumlu.

Kevser Mande, Ohrid 1935 doğumlu, Struga'ya gelin gelmiş.

Melal Yusuf, , Radoviş Kanatlar köyü, 1967 doğumlu, Gülşen Mustafoski' nin torunu.

Ramazam Destan, Ustrumca Yüksek Mahalle 1933 doğumlu.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Arşivi. B.86.0181, B.86.0183, B.86.0186, B.86.0188, B. 86.0189

**NURAN BAYGÜL YAZISI GİRİCEK AMA YAZI PDF
HALİNDE**

İSPANYA’NIN AYRILIKÇILIK SORUNLARI (BASK)

İNGİLİZCE BAŞLIK

RUSÇA BAŞLIK

Nuran ÖZDEMİR* Yasemin MEYDAN**

Öz

Orta Çağ’dan Yeni Çağ’a geçişin simgesi haline gelen Westphalia Barışı (1648) ile birlikte, sınırları belirlenmiş Ulus Devletler birer birer ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde, belirli sınırlar içerisinde kendi istekleri dışında kalan bazı topluluklarda egemen güç karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardır. 1789 Fransız Devrimi ile birlikte gelişen milliyetçilik akımları ile kendi etnik kimliklerinin bilincine varan bazı topluluklar bağımsızlık savaşı vermek üzere kimileri siyasal yolu kimileri de şiddet yolunu benimsemiştir. İspanya Krallığı’nda da geçmişleri 1200’lü yıllara dayanan topluluklar zaman içerisinde bağımsızlık talepleri ile gündeme gelmişlerdir. Bu topluluklardan biri olan Basklar İspanya tarihi içerisinde önemli bir yer tutmuş ve günümüze kadar İspanya hükümetinin ülke bütünlüğünü korumak adına çeşitli stratejiler yürütmesinde etkili olmuştur. Bu çalışma, İspanya’daki Etnik Ayrılıkçılığın Nedenleri Nelerdir? Siyaset Bilimi ve Çatışmaların Çözümlemeleri Alanında Nasıl Görülmüştür? Bask topluluğunun milliyetçilik anlayışlarının gelişmesi, bu konuda verdikleri mücadelenin terör eylemlerine dönüşmesi ile İspanya hükümetinin Basklardan kaynaklanan sorunlar üzerinde yürüttüğü politikaları ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bask, ETA, İspanya, Self-Determinasyon.

Abstract

* Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, UG Yüksek Lisan Öğrencisi.

** Türk Hava Kurumu Yüksek Lisans Mezunlu – Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Uzun yıllar etkisini sürdüren teokratik yönetimli Krallıklar ve İmparatorluklar aydın-lama çağı ile birlikte teker teker yıkılmış, yerlerine sınırları belli ulus devletler ortaya çık-maya başlamıştır. Bu devletlerin egemen siyasi birimler haline gelmesi de Westphalia Barı-şı ile birlikte resmîyet kazanmıştır.

Bugün yaşanan etnik ayrılıkçılığın nedenlerinin temelinde ulus devletlerin oluşumunun büyük rolü olduğu görülmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında birinci olarak, Yeni Çağ başlangıcında, yıkılan krallıklar ve imparatorluklardan ayrılan topluluklar kendi devletleri-nin sınırlarını çizirken daha önceleri kral sembolüyle ve din ile oluşturulmuş bütünleştirici etkiyi ulus kimliği ile oluşturarak, kendi içlerinde bulunan ve tarihi, kültürel, etnik, dini vb. açılardan birbirinden ayrılan toplulukları göz ardı etmişlerdir. Özellikle Fransız Devri-mi'nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımları ile birlikte bir ulus devletin altında yaşı-yan topluluklar bağımsızlık mücadeleleri yürütmeye başlamış ve bu yolda silahlı mücade-leye girişmekten de kaçınmamışlardır.

İkinci olarak, 20. yüzyıla gelindiğinde ise pek çok sömürge bölgesi bağımsızlık kaza-narak yeni bir devlet kimliği kazanmıştır. Her iki şekilde yeni ortaya çıkan devletlerin pek çoğunun bir devlet geçmişlerin bulunmayışı belirgin özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sömürgeci devletler dünyayı kolonileştirirken etnik sınırlara göre değil kendi araların-daki güç dağılımına göre dünyayı paylaşmışlardır. Bu bölgeler bağımsızlıklarını elde ettik-lerinde ise sömürgeci güçler tarafından çizilen sınırlar esas alınarak bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir.

Başarılı olduklarında bir devlete sahip olmakla birlikte hemen hemen hiçbirinde siyasal iktidarı sağlayacak bir sosyal yapı bulunmadığından pek çok sorun da ortaya çıkmaya baş-lamıştır. Bu sorunların en önemlilerinden biri de etnik sorunlar olmuştur. Etnik sorunlar ise beraberinde etnik terör denilen farklı bir terör çeşidini de yaratmak gecikmemiştir.¹

Eski toplumsal yapılarda din ile bağlantılı “yatay üst-kimlikler” devletten görece ba-ğımsızlığa; bölgesel dillere ve geleneklere çok sayıda alt kütülinin “çoklu yapı” dahilinde bir arada yaşabilmelerine olarak sağlayabilmiştir (*Med-Pers, Latin, eski Çin vb.*). Ulus-devlette alt kültürler ve diller, inançlar adeta yok olmuş, bunları eritme amaçlanmıştır. Sonuçta dini etnik ve kültürel ayrılıklar baş göstermiştir. Din temelli yatay üst-kimliğin gerileme sürecini yaşamış olması, feodal bağımlılıktan kopmuş olması vs bölgesel farklılık-ların doğması sonrasında bir boşluk oluşmuştur. Milliyetçiliğin doğuşu bu maddi gelişmele-rin sonucu olmuştur.²

17. ve 18 yüzyıllarda milliyetçilik akımları ulus devletlerin oluşumuna katkı sağlarken, 19. ve 20. Yüzyılda çoğunluklu olarak ulus devletler içinde yaşayan etnik toplulukların hak arayışları şeklinde devam etmiştir.

Ulus-devlet tipinin ortaya çıkması ile birlikte tek bir millet yaratmak devletin varlığı ve devamlılığı açısından önemli görülmüştür. Massimo d’Azeglio, “İtalya’yı yarattık, şimdi de

1 Baharçipek, Abdulkadir, “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorun”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Elazığ-2000)

Cilt: 10 Sayı: 1, s.s.:11-27

2 DTP, 2. Olağanüstü Kongresi, “Kürt Sorununda Çözümüne Doğru” 08 Kasım 2007, Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Ya-yınları, (Temmuz:2009), s.s.:31

İtalyanları yaratmalıyız” demek sureti ile milli bir kimlik yaratmanın önemini vurgulamıştır. Atatürk’ün “Ne Mutlu Türküm Diyene”, veya “bir Türk cihana bedel” şeklindeki sözleri de aynı amaca yönelmektedir. Etnik terör ise bu düşünceyi tersine çevirerek, önce bir millet yaratıp sonra devleti yaratmak istemektedir. Etnik terör örgütleri bu amaca ulaşmak için ısrarla Basklı olmanın İspanyol olmayı gerektirmediğini, Kürt olmanın Türk olmak anlamına gelmeyeceğini vurgulamaya çalışırlar.³

Öncelikle tartışmamıza sınır içi etnik çatışmaların tanımını yaparak ve bu çatışmaların merkez ögesini oluşturan etnik kimlik olgusunun bazı genel özelliklerinden bahsederek başlamak isabetli olacaktır. Genel bir ifadeyle sınır içi etnik çatışmalar, bir ülke dâhilinde, bir ya da birden fazla etnik grubun, diğer etnik gruplara veya bu grupların dominant konumda bulunduğu merkezi yönetime karşı geniş ölçekli başkaldırısını ifade eder. Buradaki etnik grup kavramı, ortak soy, ortak tarihsel geçmiş veya ortak dil ve kültür gibi temellerde bir araya gelen ya da örgütlenen bireyler topluluğuna işaret etmektedir. Kan bağı, etnik bilinç ve kimliğin oluşmasında önemli olmakla birlikte, mutlak bir unsur değildir. Son tahlilde etnik kimlik bir his, bir psikolojik bağ meselesidir ve bu bağ, kişi düzeyinde, değişik kriterler temelinde sübjektif olarak tanımlanabilir.⁴

İspanya’nın yaşamış olduğu bağımsızlık söylemleriyle başlayan, sonraları terörle birleşen ve ardından da bağımsız bir devlet kurma fikrinden vazgeçerek, farklı ayrıcalıklar elde etmeye çalışan Bask etnik milliyetçiliği de çizmiş olduğumuz bu temel çerçeve içerisinde değerlendirilmelidir.

1. İSPANYA HAKKINDA GENEL BİLGİ

İspanya ya da resmî adıyla İspanya Krallığı, Avrupa’nın güneybatısında, İber Yarımadası’nda yer alan bir Akdeniz ülkesidir. Güneyde ve doğuda Akdeniz’e, kuzeyde ise Atlantik Okyanusu’na kıyısı vardır. Batıda Portekiz, kuzeyde Fransa, Andorra ve güneyde Birleşik Krallık’a bağlı Cebelitarık ile komşudur. İspanya toprakları ayrıca Akdeniz’de Balear Adaları, Atlantik Okyanusu’nda Kanarya Adaları’nı ve Kuzey Afrika’da Ceuta ve Melilla adlı iki özerk şehri kapsar. 504.712 km²’lik alanıyla İspanya, Fransa’dan sonra Batı Avrupa’daki ikinci büyük ülkedir. Parlamenter demokrasi şeklinde örgütlenmiş bir anayasal monarşi rejimi ile yönetilmektedir.⁵

(17) özerk bölgeye ayrılmış olan İspanya uzun yıllardır, Fransa ve İspanya devletleri arasında bölünmüş olan Euskal Herria’nın %14’ü Fransa (*Kuzey Bask Ülkesi ya da Iparralde:Lapudi, Behe Nafarroa ve Zuberoa bölgelerini, Fransa’nın %0.5’ini kapsar, nüfusu:250.000, Fransa’nın %0.4’ü kadardır.*), diğer kısmı İspanya (*Güney Ülkesi ya da eH-Hegoalde ise Araba, izkaia, Gipuzkoa ve Nafarroa, İspanya’nın %3.5’ini kapsar, nüfusu:2.735.558, İspanya’nın %6’sıdır.*) devletin sınırları içinde yer alan ve toplam 20.664 kilometre karelik bir yüzölçümüne sahip endüstrileşmiş zengin bir bölge olan Bask coğrafyasında yaşayan ve kendilerin Basklı olarak adlandıran toplum ile sorunlar yaşamaktadır.

3 BAHARÇİÇEK, Abdulkadir”Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorun”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi “Fırat University Journal of Social Science” (ELAZIĞ-2000) Cilt: 10 Sayı: 1, s.s.:11-27,

4 YILMAZ, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ‘Sınır İçi’ Etnik Çatışmalar” Uluslararası Hukuk ve Politika (2006) Cilt 2, No:6 , ss.17-30,

5 www.tr.wikipedia.org/wiki/İspanya :Nisan 2013

2. BASKILILARIN KÖKENİ VE DİLLERİ

Basklıların kökeni üzerine henüz ortak bir teori bulunmamaktadır. Fakat en çok kabul göreni antropolojik olarak farklılığı ortaya koyan Bask tipinin İ.Ö. 6.000 son çeyreğinde yaşanan bir iklim değişikliği üzerine oluştuğunu söylemektedir. Bu teori Basklıların diğer topraklardan, Kafkaslardan, Afrika'dan vs. gelmiş olabileceği fikrini reddetmektedir. Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve bölgede rastlanan prehistorik kalıntılar, bu bölgede küçük bir etnik grubun varlığının en az 50.000 yıllık bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Bir diğer iddia Bask Milliyetçiliğinin babası Sabino Arana'ya aittir. Arana'ya göre Basklıların kökeni doğu ya da güneşin doğduğu yere uzanmaktadır.⁶

Bask dili Euskera'nın bilinen dil ailelerinden hangisine ait olduğu hala bir muammadır. Basklı ve yabancı pek çok dilbilimci ve antropologca XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren pek çok araştırma yapılmıştır. Şimdilik bilinen, Bask Dili'nin dünyanın en eski dillerinden ve Avrupa'nın yaşayan yegane "ailesiz" dili olduğudur. Prehistorik dillerin genel yok oluşu içinde Bask dilinin kendini yaşatıyor oluşu, dilbilimciler tarafından dille tarihinin en görkemli olaylarından biri olarak görülmektedir.⁷

3. BASKLAR

3.1. Orta Çağ'da Basklar

İlk Bask Krallığı, politik merkezi Pamplona olan ve İnyaga ailesi tarafından hükmedilen Pamplona Krallığıdır. 765'ten itibaren bu krallık X. yüzyılın sonlarında Pamplona ve Najera Krallığı'na, sonra da XVI. Yüzyıl başlarında kadar yaşayacak olan Navarra Krallığı'na dönüşmüştür. 1512'de Katolik Krallar tarafından istila edilen Navarra, Castilla Krallığına katılmıştır.⁸

1700-1715 yılındaki İspanya Veraset Savaşları sonunda, Bourbonlardan 5. Felipe'nin İspanya tahtına geçmesi ile merkezi devlet yapılanması süreci başlamıştır. 17. ve 18. yy.da devlet oluşturma adına yapılan merkezileştirme çabaları, özellikle yüzyıllar boyunca özerk olan Bask ülkesi ve Katalonya gibi tarihi bölgelerin merkeze karşı tepkilerine neden olmuştur. İspanya'da devletin merkezileşme süreci, 19 yy.da ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinden önce başlamıştır. 19 yy.da ise İspanya, büyük bir imparatorluğu yitirmiş, geçmişte yaşadığı altın devrini geride bırakmış, ekonomik devrimini yapamamış, devlet kurumlarını yerleştirememiş ve çeşitli ideolojik akımların birbiriyle sürtüştüğü (*laiklik-dincilik, monarşistler-cumhuriyetçiler, gelenekselciler-liberaller*) bir ülke durumuna gelmiş ve bu koşullarda, İspanyanın ulus oluşturma çabaları da başarıya ulaşamamıştır. (Keating, 1990; 174-180).⁹

Basklıların bağımsızlık iddialarının temelini anlayabilmek için kendileri tarafından anayasaları olarak kabul edilen Fueroları ile bu yasaları uygulama biçimi olan Foral Sistem'inde incelenmesi gerekmektedir.

6 TÜRKERİ, Zekine, Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), ss.16.

7 A. g. e., s. 17.

8 A. g. e., s. 19.

9 ÇÖKMEZ, Fatma Gül, "Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi" Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, Cilt , Sayı: 1, 2008, s. 297,

3.2. Fueorolar Ya Da Bask Anayasası

Bask tarihi, aynı zamanda “fuero”larının tarihidir. Kendi dilleri Euskera gibi, kendi sistemleri “fuero”lar da hep ayrı bir önem taşımıştır. Basklılar, Bask halkının Anayasası da denilen, kendilerine ait yasalar olarak bilinen “Fuero”larla XIX yüzyıl ortalarına kadar yaşamışlardır. Kendi topraklarında asırlarca kendi yasaları ile kendi kendilerini yönettiklerini ileri sürmeleri de esas olarak buna dayanmaktadır. Politik, ekonomik, idari ve adli hayata ilişkin bir dizi kural ve düzenlemeler bütünü olarak bilinen bu yasaların ilk ortaya çıkışlarına ilişkin kesin bilgiler yoktur.

Bu yasalar Kuzey Bask’da 1789’a, yarımada kısmı da denen Güney Bask’da ise 1876’ya kadar sürmüştür. Yine yurtsever Bask Solu diye bilinen bağımsızlık yanlısı Basklılara göre, Bask toprakları, farklı biçimlerde Castilla ile birleşinceye kadar hiçbir yere tabi olmaksızın özgür ve bağımsız kalmıştır. Bask bölgesinin örgütlenme biçimini de temsil eden bu geleneksel yasalar, yürürlükte oldukları sürece aktif bir egemenliğin yansıması olmuşlardır.¹⁰

3.3. Foral Sistem

“Foral Sistem”e gelince, söz konusu olan politik-hukuki bir anlaşma şeklindedir. Buna göre anlaşmayı yapan taraflardan alt kademedeki bey kralı kendisinin beyi olarak tanıyor, buna karşılık kral da, beyliğin yasalarını tanıyıp, savunacağına dair yemin ediyordu. Foral Sistemde egemenliği aktif olarak fuero’lar temsil eder. “Bask Foral Rejimi” siyasi güvenliğin getirdiği ya da zorunlu kıldığı ittifaklarda, Basklıların Fransız ve Castillalılarla ortak düzenlemelere gitmelerinin bir sonucudur. Bu sistemde:

- Fransa ve Castilla bir taraf, Bask bölgeleri bir taraf,
- Anlaşma, her kral değiştiğinde Castilla Kralları tarafından onaylanır,
- Siyasi birliğin anlamı, ne tek krallık oluşturdıkları ne de Basklıların bu krala bağlı olduklarıdır, Basklılar doğrudan bölge parlamentolarına bağlıdırlar,
- Yasanın kaynağı halktır,
- Foral sistem gözlem ve süreklilik garantilerini barındırır,
- Bölge parlamentolarının iradesini çiğneyen kim olursa olsun öldürülür şeklinde özelliklere sahiptir.¹¹

3.4. Carslist Savaşları

Fransız devriminin etkisi ile merkezi yönetimi güçlendirmek için Basklıların tarihsel yasaları olan fuero’lar yürürlükten kaldırılmaya başlamıştır. 1833-1876 tarihleri arasında iki kez vuku bulan Carlist Savaşlarının birincisinde; İspanyol hükümeti tarafından “krallığın anayasal birliği içinde” geleneksel yasaları tanımayı hükme bağlayan bir anlaşma ile nokatlanmıştır. İkincisinde ise; 1812 İspanyol Anayasası’ndan beri birleşik bir İspanyol milleti oluşturma fikrini aklına koymuş olan liberal burjuvazi, foral (bölgesel) egemenliğe karşı

10 TÜRKERİ, Zekine, Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun, s.22.

11 A. g. e., s. 25.

yürüttüğü mücadele başarıyla sonuçlandırarak, “ulusal birlik” sağlamış ve merkezîyetçi bir devlet yapısına geçmiştir.¹²

Asırlardır özerk yaşayan ve önemli imtiyazlara sahip olan Basklar, tüm bu ayrıcalıklarının ellerinden alınması sonucu, merkezi devlete karşı büyük öfke duymuşlardır. Burada, Baskların ırkçı yapıları da gözönüne alındığında, tüm bu etkenlerin sonucunda, ayrılıkçı Bask milliyetçiliğinin tohumları atılmıştır.

3.5 Bask Milliyetçiliği

Bask milliyetçiliği 1789 Fransız Devrimi’den sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımlarından biri değildir. Bask milliyetçiliğinin temelinde geri dönüşü simgeleyen, karşı devrim niteliği taşıyan “Öze dönüşçü milliyetçilik” ideolojisi bulunmaktadır. Bu akım, 19’ncü yüzyılın sonlarında gelişen ırkçı, sömürgecilik hareketlerinin temelinde yer alan aşırı sağ unsurlarla özdeşleşmiştir. Devleti olmayan bazı etnik topluluklarca kimlik sorunlarına çözümünü maksadıyla benimsenmiştir. Bu topluluklardan biri de Basklardır.¹³

3.6. Bask Milliyetçiliğinin Temel Felsefesi (Sabinismo)

Sabino Arana Goiri’nin¹⁴ temellerini attığı Alman Milliyetçiliğine dayalı Bask Milliyetçiliğinin felsefesi “Sabinismo” veya “Aranismo” olarak adlandırılır. Sabino Bask Milliyetçiliğini oluştururken, Bask toplumunun mevcut bazı mit ve efsanelerinden, bunlara dayalı Bask edebiyatından yararlanmışır. Özünde ırkçı ve köktendinci bir nitelik taşımaktadır.¹⁵

Bask milliyetçiliğinin oluşumunda üç tarihsel faktör rol oynamıştır. Birinci Faktör: iktidar mücadelelerinden kaynaklanan iç savaşlar ve Bask bölgesine uygulanan özerk sistemin önce kapsamının daraltılması, sonra iptal edilmesi, ikinci faktör; Bask içinde yer alan Vizcaya bölgesindeki hızlı sanayileşme, üçüncü faktör ise; öze dönüşçü milliyetçilik akımı olmuştur.

Bask bölgesinde, Foral Sistem 1976’da iptal edilmiş, ancak 1978’de II. Carlist Savaşı sonrasında “Bask bölgelerine kendi vergilerini toplama yetkisi veren” yeni bir sistem (*Ekonomik Uyum Rejimi*) oluşturulmuştur. Foral sistemin iptali, Bask liberallerini ikiye bölmüş, bir bölümü Ekonomik Uyum Rejimini kabul ederken, diğer bir bölüm siyasi mücadeleye girişmiştir.

Bölgede 1840 yılından itibaren foral sistemci, romantik bir edebiyat akımı da gelişmiştir. Bu edebiyatın başlıca iki akımından birincisi, sanayileşme öncesi Bask bölgesini betimlerken, ikinci akım efsaneler ve tarihsel öyküler yoluyla bir Bask tarihi yaratmayı amaçlamıştır.

12 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006), ss.20-21.

13 A. g. e., s.17.

14 Sabino Arana Goiri: Bask milliyetçiliğinin ideolojik babasıdır, 1865’de Bilbao’da doğmuştur. Hukuk öğrenimi görmüştür. İlk kitabı Vizcaya’nın Bağımsızlığı içindir. Baskçayı sonradan öğrenmiştir. Arana’nın dini motiflerle desteklenen ülke kavrayışı ve ulusalcılığı bazılarına göre ırkçılık boyutundadır. Tanrı ve Fuerolar sloganı ile meydanlara çıkmıştır. Çıkarılmış olduğu dergi ve kurmuş olduğu dernekler İspanyol ulusu için tehlikeli görülerek kapatılmıştır. 1895’te Milliyetçi Bask Partisi (PNV)’ni kurmuştur. Bugünkü Bask Bayrağı “İkurrin-ya”nın tasarımı ve Euzkadi adı da Arana’ya aittir. 1903 yılında ölmüştür.

15 A. g. e., s.18.

Sabino Arana'nın en büyük özelliği, oluşturduğu Katolik, öze dönüşçü, safkan ırkçı milliyetçi felsefeyle yeni bir Bask tarihi yazmak olmuştur. Euskadi, Sabino'ya göre biline-bilen tarihin ilk dönemlerinden beri özgür ve bağımsız bir devletler birliğidir. Bask devlet-leri Orta ve Yeniçağlarda, kuzeyde Fransa, güneyde ise Kastilya Krallıkları'na, herhangi bir anlaşma yapılmadan katılmışlardır.¹⁶

3.7. Milliyetçi Bask Partisi (Pnv-Partido Nacionalista Vasco) Ve Tarihsel Gelişimi

1895-1936 yılları arasındaki dönemde Bask milliyetçiliğini, Sabino Arana tarafından kurulan Milliyetçi Bask Partisi (PNV) üstlenmiştir. Bask bölgesinin bağımsızlığını sağlamak için mücadele etmiş, koşullara göre bazen bağımsızlıkçı, bazen özerkçi mesajlar vermiş, Basklıların eski tarihsel devletleri olan İspanya'dan Alava, Vizcaya, Guipuzcoa ve Navara ile Fransa'dan Laburdi ve Zuberon'u yeniden kurarak Euskadi (Bask) Konfederasyonu bünyesinde toplamayı amaçlamıştır. Sabino'nun ölümünden sonra, 1920 yılından itibaren PNV'nin öncelikli hedefi "Özerklik Statüsü" olmuştur.

PNV için, Özerklik, bağımsızlık değildir ama son değil ara istasyonlardan biridir. Özerklik alındıktan sonra, bu statünün daha iyisi aranacak ve bu süreç tam bağımsızlığa kadar sürüp gidecektir.

PNV, Euskadi'nin tek kitle partisi olarak, Genel Franco'nun ülke yönetimine el koyduğu 1936 yılının sonuna kadar Bask bölgesinin önder partisi olarak varlığını sürdürmüştür

PNV'nin II. Cumhuriyet döneminde öncelikli hedefi özerklik statüsü olmuş ancak yoğun biçimde de ayrılıkçılık propagandası yapılmıştır. Bir çok tarihçi, 1930'lu yıllar PNV'sinin aynı zamanda modern devlet gibi örgütlenmiş olduğu hususunda hemfikirler.

Parti'nin Ulusal Konseyi (Euskadi-Buru-Batzar) hükümet, Ulusal Meclis Parlamento ve Ulusal Mahkeme yargı işlevlerini üstlenmiştir. Ulusal Konsey daireler (bakanlıklar) halinde örgütlenmiştir. Parti'nin bir Ulusal Maliyesi, hatta "guadari"ye (asker) dönüşen bir tür embriyon ordusu bile bulunmaktadır. Sanki Bask Devleti PNV'nin içinde saklıdır ve hedefe varıldığında otomatik olarak ortaya çıkacaktır.¹⁷

14 Nisan 1931'de İkinci İspanyol Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bask bölgelerinde "Geleneksel Bask yasaları ve din" ortak paydası ile seçimlere koalisyon olarak giden" milliyetçiler ve Carlistler (*Katolik sağ*) büyük bir galibiyet elde etmiştir. Hükümet öncelikle merkezde İspanya'nın birliğini temsil eden güçlü devletin içinde Katalunya, Euskadi ve Galicia ile üç cep oluşturmuştur. Özerklik statülerine sahip olan bu cepler merkeze sıkı sıkıya bağlanması kararlaştırılmıştır. PNV Estalla Statüsü projesinin tanınmaması üzerine 1932 yılında Katalunya'ya tanınan statünün benzerini elde etmeye çalışmıştır.

İspanya, 1936-39 yılları arasında sağcılarla (*milliyetçi, dindar ve anti-komünist*) solcuların (*cumhuriyet yanlısı, laik*) kardeş kavgalarına sahne olmuştur. 1939 yılında General Franko'nun zaferiyle iç savaş sona ermiştir. Franko dönemi bölgeselcilğe, komünizme ve demokrasiye karşı bir dikta rejimi olarak gerçekleşmiştir. Franko döneminde Bask Milliyetçi Partisi(PNV) Paris ve Londra'ya yerleşmiştir. Bu dönemde, PNV'nin durumu uluslar arası konjonktürün de etkisine girmiştir. (Grugel,1990;100-114)¹⁸

16 A. g. e., s.19-25

17 A. g. e., s.32-38

18 ÇÖKMEZ, Fatma Gül, "Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi"

4. ETA VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1936 yılında İspanya iç savaşının başlangıcına kadar PNV, Bask bölgesine ayrıcalıklar elde etme yönünde bazı başarılar sağlamıştır. İkinci Cumhuriyet döneminde Baskların, Katalanların yanı sıra referandum sonucu ilan ettikleri otonomi (1936) ve kurumları, Franco'cu güçler tarafından yıkılmıştır. Bask ulusal iradesi çiğnenmiş, Basklıların dili ve partileri yasaklanmış, okullar kapatılmış, heykelleri yakılıp-yıkılmış, Bask ileri gelenleri tutuklanmış, öldürülmüş yada sürgüne gönderilmiştir. Bask ülkesi bir nevi askeri olarak işgal edilmiş ve faşist yönetimin tayin ettiği valilerce bir (iç) sömürge gibi yönetilmiştir. Franco'nun baskıcı rejimi onları yeraltında siyasal örgütlenme kurmaya yöneltmiş, böylece silahlı direniş örgütü olan ETA'nın doğuşu gerçekleşmiştir.¹⁹

Franco rejimi uygulamalarıyla Bask milliyetçiliğinin antifaşist bir yapıya dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Bask milliyetçileri, 1938 yılında Paris'te "Bask Dostları Birliği" adında bir dernek kurmuşlar, 1941 yılında ise Londra'da Bask Milli Konseyi kurularak, bağımsız bir Bask Devleti Projesi hazırlamışlardır. Bu arada örgütlenmeye başlayan 'Bask Öğrenci Birliği' de ETA'nın kuruluşuna üyeleriyle katkıda bulunmuştur. Bu kuruluş Bask dili ve kültürünü korumayı amaçlamıştır. İlk toplantısını Fransa'nın Bask bölgesinde yapmışlar ve lider kadrosu 1950 yılında tutuklanmıştır.²⁰

1952 yılında bir kısmı Bask Öğrenci Birliği içinde yer alan ve PNV'nin Franco yönetimine karşı mücadelesini eleştiren bir grup öğrenci, çıkarmış oldukları EKİN (*bask dilinde 'yapmak'*) Gazetesi etrafında toplanarak EKİN-ETA Grubunu oluşturmuşlardır.

EKİN-ETA'nın amacı Bask dilinin hakim olduğu bir Bask Cumhuriyeti kurmaktır. Ayrıca, Sabino'nun köktendinciliğinden ayrılarak laiklikten yana bir tavır sergilemişlerdir. Siyasal çerçevede, öncelikle Baskların temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını savunmaktadır. Laik bir harekettir. Irkçılığı ve buna bağlı olarak ırkların ve halkların birbirlerine üstün olduğunu savunan hiçbir görüşü kabul etmez, ulusal kültür çerçevesinde, Euskara'nın ulusal tek dil olarak benimsenmesini savunur.²¹

PNV'den ve EGI'den kopan gruplar 1959 yılına kadar örgütlenerek, 31 Temmuz 1959 yılında Sabino Arana tarafından 1895 yılında kurulan PNV'nin 64. kuruluş yıldönümünde ETA (*Euskadi Ta Askadasuna*) yani Bask Ülkesi ve Özgürlük adıyla anılan ilk terör örgütlerini kurmuşlardır.²²

Başlangıçta ETA'nın varlık nedeni, Bask kültürünü, dilini, Arana'nın milliyetçilik söylemi (*İspanya'ya ait her şeye karşı olma*) bağlamında yeniden keşfetmektir. Böylece dikta rejimi altında, her şeyden önce Bask olmakta direndiler. Bu direnişte ise, Basklara ait her şey, İspanyol devletine karşı harekete geçerek korunacaktı.²³

ETA, Bask Milliyetçi Partisi'nin tam tersine anti-kapitalist düşüncelerden etkilenmiş ve sosyalizmi savunmuştur. Şiddeti siyasi mücadelenin olmazsa olmazı olarak gören ETA, bağımsızlık mücadelesini ancak böyle kazanabileceğini düşünmüştür. 1962'de de ilk bildirisini yayınlayarak Bask bölgesinin bağımsızlığını kazanmak amacıyla mücadele veren gizli bir örgüt olduğunu açıklamıştır.²⁴

19 ÖZEN, Çınar (1995), "Ulusal Bütünleşme, Etnik Milliyetçilik ve Etnik Terörizm: İspanya ve Bask Sorunu, Yeni Forum Yayınları

20 TÜRKERİ, Zekine, Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun, s.40-41.

21 ETA (Bask Ülkesi ve Özgürlük) Terör Örgütü Analizi, <http://www.turktoresesi.com>, (Erişim, Nisan 2013).

22 Demokratikleşme Yolundaki İspanya ve Bask Sorunu <http://www.tuicakademi.org>, (Erişim, Nisan 2013).

23 ÇÖKMEZ, Fatma Gül, "Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi"

24 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılcı Terörle Mücadele Modeli, ss.54-55.

ETA'nın eylemleri 1961 yılında iç savaşın galibiyetinin kutlama törenleri için Sen Sebastian'a giden Franco taraftarlarını taşıyan trenlerin engellenmesi amacıyla yapılan başarısız saldırılarla başlamıştır. ETA'nın ilk eylemi başarısız olmasına rağmen kitleler nezdinde saygınlığını artırmıştır. Burgos davası, ETA'nın Bask halkından geniş bir destek kazanmasına imkân sağlamıştır. ETA, hem Bask halkı nezdinde hem uluslararası arenada baskıcı devlete karşı mücadele eden bir kahraman olarak lanse edilmiştir.

1965 yılında ETA şiddete dayanan eylem stratejisini netleştirmiştir. Savaşta yükselen bir spiral halinde Baskı-Eylem-Baskı mekanizması kullanılacaktır. Buna göre; ETA ve ETA'nın yönlendirdiği kitleler sisteme karşı provokatif bir eylem yapacak, Devlet bu eylemlere karşı aşırı tepkisel bir şekilde baskı mekanizmasını harekete geçirecek ve eylemin yapıldığı yerdeki kitlelere darbeler vuracak, darbeyi yiyen kitlelerin tepkisi iki şekilde olacaktır. Ya korkuya paniğe kapılacak ya da isyana kalkışacak. İşte böyle bir anda ETA devreye girecek paniğe kapılanları sakinleştirerek isyana yönlendirecektir. Bu süre yeterince geliştikten sonra ETA, sistemin çelişkileriyle oynamaya başlayacaktır. Önemli askeri kişilere ve yüksek rütbeli polislerle yapılan eylemlerle hükümet provoke edilmeye çalışılmış bunun neticesinde hükümet tarafından herhangi bir ayırım yapmadan bütün Basklılara karşı baskı mekanizması harekete geçirilmiştir. Bu stratejinin Franco döneminde büyük oranda başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü ETA'nın şiddet eylemlerini tasvip etmeyen Basklılar dahi artık ETA'ya sempatiyle bakmaya başlamışlar, örgüt çok rahat bir şekilde eleman temin edebilmiştir.²⁵

4.1. Eta'nın İdeolojisinde Meydana Gelen Değişiklikler

1960'lı yıllarda ETA'da üç temel ideolojik eğilim söz konusudur. Bunlar;

- İşçi sınıfını ön plana çıkartan ve örgütün tamamen Marksist bir yapıya bürünmesini arzulayan eğilim,
- Ulusal-gerilla hareketini savunan eğilim,
- Şiddet içermeyen etnik temelli Bask kültürünü ön plana çıkartan eğilim.

ETA'ya süreç içinde bu üç eğilimden şiddet yanlısı olan ulusal gerilla tarzını savunan grubun hâkim olduğunu, diğer grupların tasfiye edildiğini görmekteyiz.

Bu dönemde örgütün ideolojisinde yaşanan değişimler dış dünyadaki gelişmelerden de etkilenmiştir. O dönemde devrimci savaş öngören hareketlerin Küba'da, Venezüella'da başarıya ulaşması ETA taraftarlarında bu şekilde bir strateji oluşturma ve örgütlenme gerektiği düşüncesi oluşmuştur.

ETA, 1963 yılında gerçekleştirdiği 3. meclisinde ideolojisinin şekillenmesi adına önemli adımlar atmıştır ve önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. ETA militanlarını eğitmek amaçlı Fransa'da hazırlanan "Euskadi'de Ayaklanma" başlıklı ETA belgesi bu mecliste kabul edilmiştir. İlk bölümde devrimci savaşın gerekliliği üzerinde durulmakta, ikinci bölümde devrimci savaş ile klasik savaş arasındaki farkları incelemekte, nihayet üçüncü ve son bölümde ise Euskadi'de (Bask Bölgesi) uygulanacak devrimci savaşın aşamaları belirlenmektedir.

İspanya'nın geçmişte, Franco rejimi gibi Euskadi'ye şiddet uyguladığı ileri sürülmektedir. Sonra siyaset yolları tüketilince haklı bir kurtuluş savaşı verme zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Çünkü işgal yoluyla bir şeyler elde etmiş halklar kendilerine karşı kuvvet kullanmadıkça bu şeyden vazgeçmemektedir. Ayrıca bu mecliste "Baskı-Eylem-Baskı" olarak özetlenen şiddet politikası tanımlanmıştır. Bu meclisten sonra ETA militanları arasında ideolojik farklılıklar belirmeye başlamıştır.

25 İspanya'nın Terörle Mücadelesi, UTSAM (Raporlar Serisi, Mart 2010 s.14.)

ETA'nın ideolojik çizgisinin seyrini özetleyecek olursak; Katolik sosyal radikalizmden yola çıkarak antikapitalist tavır almış ardından da Bask ülkesinin bağımsızlığını hedefleyen Marksist-Leninist bir hareket olarak şekillenmiştir. ETA'nın ideolojik evriminde uluslararası arenada yaşanan gelişmeler de etkili olmuştur. O dönemde Küba'da, Venezüella'da ve dünyanın çeşitli yerlerindeki ulusal kurtuluş hareketleri ETA'nın ideologlarını etkilemiş, örgütlenme de bu ideolojik kurguya göre şekillenmiştir. ETA, bu süreçte birçok eski milliyetçi terör örgütünde olduğu gibi muhafazakâr milliyetçilik ile komünizm ideolojisini birleştirmeye çalışmıştır.²⁶

ETA amacını; Baskların yoğun olarak yaşadıkları ("*Euskal Herria*" olarak anılan *İspanya'nın kuzeyi ve Fransa'nın güneybatısında bulunan*) bölgede Marksist prensiplere bağlı tam bağımsız bir Bask Ülkesi kurmak olarak belirlemiştir. Örgüt, Cezayir bağımsızlık mücadelesi ile beraber Küba ve Çin sosyalist devrimlerini kendisine örnek almıştır. ETA eskiden olduğu gibi bir hareket olmakla birlikte, artık "Bask Sosyalist Milli Kurtuluş Hareketi"dir. ETA milliyetçiliği devrimci bir milliyetçiliktir.²⁷

4.2. Direnişçi Bask Milliyetçiliği Önderi Eta

1968-69 yılları arasında gerçekleşen tutuklanmalarla ETA, militanlarının çoğunu yitirmiştir. Aynı yıl Burgos davası Franco rejimine karşı mücadelede bir dönüm noktası olmuştur. Davada hiçbir adam öldürmediği hale (16) ETA üyesinin (6)'sı ölüm cezasına, diğerleri toplam (700) yıldan fazla hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu dava ETA'nın propagandasına dönüşmüş, ülke geneline gerçekleşen protestolar ile Vatikan'ın devreye girmesiyle Franco, olağan üstü hal ilan etmiştir ve ölüm cezalarını ağır hapis cezalarına çevirmiştir.²⁸

4.3. Eta'da Bölünmeler Ve Terör

1974 yılında örgütte fikişel ayrılıklar nedeniyle bölünme olmuştur. Bu bölünmede çoğunluk olan taraf, ETA-PM (*Political-Military, Siyasi-Askeri kanat*), tutuklu örgüt mensuplarının bırakılması şartı ile ateşkes destek verirken, ETA-M (*Military, Askeri kanat*) adı ile anılan diğer grup, İspanya hükümeti ile hiçbir şekil ve şart altında görüşülmemesi konusunda ısrarcı olmuştur.

Bu iki grup da aynı ideolojiyi paylaşmalarına rağmen strateji konusunda birbirine zıt fikirlere sahiptirler. ETA-PM gerekmediği sürece şiddete başvurmayı yanlış olarak değerlendiren, ETA-M şiddetin, mücadelelerinde politik gelişmeler için bir araçtan daha öte role sahip olduğuna ve hedefe ulaşana kadar durmaksızın devam etmesi gerektiğine inanmıştır. ETA-PM, 1983 yılında Bask Ülkesine özerklik verilip bölgesel parlamento kurulması ile birlikte ortadan kalkmıştır.²⁹

5. FRANCO'NUN ÖLÜMÜ VE DEMOKRATİKLEŞME

Franco'nun ölümünün ardından başa geçen Juan Carlos Bask sorununu demokratik yöntemlerle çözmek istemiştir. İlk demokratik adımı 1978'de atarak toplumun tümünün

26 İspanya'nın Terörle Mücadelesi, UTSAM (Raporlar Serisi, Mart 2010 s.13

27 İspanyol Terör Örgütü ETA'nın Profil Analizi, <http://www.usakgundem.com>, (Erişim:Nisan2013)

28 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.78

29 İspanyol Terör Örgütü ETA'nın Profil Analizi, <http://www.usakgundem.com>, (Erişim:Nisan2013)

katıldığı bir anayasa yapmıştır. İspanya'yı otonom bölgelerden oluşan bir devlet haline getirmiştir. Fakat bu ETA'nın etnik kimlik ve güven sorununu çözmeye yetmemiş ve ETA eylemlerini durdurmuyarak, daha da artırmıştır.³⁰

06 Aralık 1978 tarihinde halk oylamasıyla kabul edilen İspanya Anayasası; Azami ölçüde toplumsal uzlaşya dayanması nedeniyle bir mutabakat anayasası olup, özerklikler sistemi, ülkedeki ayrılıkçı tarihsel milliyetlerin anayasal sisteme entegrasyonunu amaçlamaktadır. Bu nedenle "Mutabakat Anayasası" olarak adlandırılmaktadır.

Özerklik Anayasası 1978 Anayasası İspanya'yı bütünüyle 17 bölgeye bölerek, bir tür idari yapılanma öngörmüştür. Bu simetrik bölünme siyasal alanda **Café para Todos** (*Herkes Kahve*) olarak adlandırılmaktadır.³¹

Katalunya ve Euskadi, daha 1930'lu yıllarda özerklik statülerine kavuşmuştur. 1979 yılında gerçekleştirilen referandumla Bask Kilisesi ve PNV'nin desteğiyle Bask halkının kendi Anayasası olarak gördüğü Gernika Özerklik Statüsü kabul edilmiştir. Fakat ETA, tam bağımsızlık için silahlı mücadeleye devam etmiştir.³²

5.1. İspanyol Demokrasinin Sorunları

İspanya, 1978-1982 yılları arasında demokrasi sorunları yaşamıştır. Bu süreçte demokrasiyi tehdit eden başlıca iki faktör; ordu/güvenlik kuvvetlerinin sahip olduğu otoriter ve antidemokratik zihniyet ile Bask milliyetçilerinin içinden çıkan ayrılıkçı terör olmuştur. Demokratikleşmeyi bir taraf Baskın bağımsızlığı, diğer taraf ise İspanya'nın bütünlüğünü tehdit eden gelişme olarak değerlendirmiştir.³³

1981 yılında Başbakan SUAREZ'in görevinden istifa etmesinden sonra, Anti-terörist Kurtuluş Grubu (*GAL 1983'de ETA'ya karşı kuruldu. Faaliyetlerini İspanyol ve Fransız Bask bölgelerinde sürdürdü. GAL'in Bask bölgesindeki güvenlik güçlerinden ETA üyeleri hakkında istihbarat aldığı da biliniyor. 1996 yılında İspanyol basınında GAL elemanlarının ETA üyelerine karşı yargısız infaz eylemlerine giriştiği, mafya ile ilişkiler içinde olduğu konusunda suçlamalar yayınlandı.*) ile ETA arasında karşılıklı cinayetler işlenmeye başlamıştır.³⁴

1983-1987 yılları arasında demokratik sistemin gereklerine aykırı olan bu uygulama Fransa'yı terörle mücadelede işbirliğine razı etmek ve Fransa'daki ETA militanlarını etkisiz hale getirmek amacıyla GAL isimli illegal yapılanma kullanılmıştır. Ancak bu hukuk dışı uygulama daha sonra ortaya çıkınca dönemin İçişleri Bakanı da dâhil olmak üzere birçok üst düzey görevli yargılanarak hapis cezasına mahkûmedilmiştir. Ayrıca bu süreç PSOE iktidarının sonunu getirmiştir.³⁵

5.2. Eta-Mp'yi Eritme Stratejisi

Ateşkes ilan eden ETA-PM'yi eritme stratejisinde, terörle mücadelede ilk olara IRA terörüyle mücadele eden İngiliz Wilkinson Modeli (*terör bölgesine yönelik genel nitelikli, salt kaba önlemlerden mutlaka kaçınılmalı, bölge halkının temel hak ve özgürlüklerine tam olarak saygı gösterilmeli, bölge halkı mutlaka kazanılmalı, teröre destek veren gruba karşı*

30 İSPANYA BASK BÖLGESİ BAĞIMSIZLIK ÖRGÜTÜ (ETA) ve PKK, <http://www.turansam.org>, (Erişim: Nisan 2013)

31 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.91-109

32 TÜRKERİ, Zekine, Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun, s.65,

33 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.193

34 ETA (Bask Ülkesi ce Özgürlük) Terör Örgütü Analizi, <http://www.turktoresi.com>, (Erişim, Nisan 2013).

35 İspanya'nın Terörle Mücadelesi, UTSAM (Raporlar Serisi, Mart 2010 s.s:25

kısaç ve toplumdan tecrit politikası uygulanmalı, teröre destekten vazgeçenler topluma yeniden kazandırılmalı) çalışılmıştır. Bu çerçevede, terör örgütü ile silah bırakmak ve silah bırakan örgüt üyelerine siyaset yapma yetkisi vermek için görüşmeler yapılmıştır.

Bask toplumundan somut örnek vermek gerekirse, ayrılıkçılığa karşı olan özerkçiler, özerklikten bağımsızlığa geçmek isteyenler, özekliği reddedip doğrudan bağımsızlığı savunan demokratlar ve bağımsızlığın şiddet yoluyla kazanılmasını savunanlar gibi dört gruptan bahsedilebilir.³⁶

ETA çizgisini radikal bir şekilde değiştirirken, örgüt içinde de sosyalist yada aşırı milliyetçi söylemi savunanlar arasındaki çatışma, 1974 yılında ETA'nın ETA P-M (*sosyalistler*) ve ETA-M (*aşırı milliyetçi ve şiddet yanlısı*) şeklinde ikiye ayrılmasına neden olmuştur. ETA P-M, 1981 yılında ordudaki aşırı sağcı subayların hükümeti ele geçirmek için yaptıkları başarısız darbe girişiminden sonra, demokratik platformda mücadele etmeye başlamıştır.³⁷

1982'de işbaşına gelen Gonzales Hükümeti'nin öncelikleri; dış politikada AET üyeliği, terörle mücadelede ise Avrupa, özellikle Fransa ile yakın işbirliği olmuştur. Terörle mücadelede; polisiye önlemler/güvenlik tedbirleri ve terörü bırakanların topluma kazandırılması yöntemi uygulanmıştır. 1986 yılında Fransa tarafından da ETA'nın Fransa'daki kolu İpare-terrak'a karşı görülmemiş bir operasyon başlatmıştır.

1986 ve 1987 yıllarında Cezayir'de ETA ve İspanya İçişleri Bakanlığı temsilcileri arasında görüşmeler yapılmış, İspanya terörle mücadelesini siyasal yollardan ve Anayasa kuralları çerçevesinde yürütmeye başlamıştır.³⁸

1982–1996 yıllarında sosyalist hükümet (PSOE) iktidardadır. Sosyalist hükümet iktidarın ilk yıllarında “ZEN” olarak adlandırılan plan doğrultusunda polisiye önlemlerle eş zamanlı olarak bazı sosyal ve ekonomik uygulamalara yer vermiştir. Silah bırakan terör örgütü mensuplarının yeniden “topluma kazandırma” amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. PSOE iktidarının ilk yıllarda geliştirdiği bir diğer politika da “topluma kazandırma” yasasının çıkarılmasıdır. Fransa'yla işbirliği kapsamında alınan önlemler genelde polisiye önlemler olmakla birlikte Fransa'nın da talebiyle örgüt militanlarına yönelik “topluma kazandırma - socialinsertion” politikası uygulanmıştır.³⁹

Buna göre Fransa bir taraftan yakalanan militanları üçüncü ülkelere sınır dışı etmeye devam ederken; İspanya'da şartları yerine getiren örgüt elemanlarının bu haktan faydalanmasına yardımcı olacaktır. Bu politika, daha çok bireysel temelde ele alınmış bütün örgüt üyelerini kapsayan genel bir af çıkarılmamıştır. Buradaki en önemli amaç örgütün çekirdek kadrosunu izole etmektir. Bunun için de özellikle Fransa'daki ETA militanları üzerine yoğunlaşmıştır.

Topluma kazandırma yasası birçok akademisyen tarafından İspanya Hükümetin aldığı tedbirler arasında en önemlisi olarak görülmektedir.⁴⁰

1981 yılında başlatılan bu uygulama, terör örgütü mensuplarının silahlı mücadeleyi reddetmeleri akabinde serbest bırakılmalarını ve sürgünden dönmelerini öngörmekteydi. Bu uygulama ilk olarak mahkûmlara yönelik olarak başlatılmışsa da ilerleyen yıllarda aktif

36 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.200

37 ÇÖKMEZ, Fatma Gül, “Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi”

38 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.234

39 İspanya'nın Terörle Mücadelesi, UTSAM (Raporlar Serisi, Mart 2010 s.s:24

40 YILMAZ, Ömer, “İspanya Terörle Mücadele Tecrübesi Medeniyetler İttifakı Olabilir mi?”, içinde, BAL, İhsan(ed), Terörizm,

Usak Yayınları, Ankara, 2006, s.129

ETA militanlarına da uygulanmış olup yürürlükteki Ceza Yasası'nın 579. maddesinde düzenlenmektedir. 1982 yılında 250 ETA üyesi bundan faydalanmıştır⁴¹.

Yine bu dönemde özellikle Bask Bölgesi'ndeki siyasi partilerle olmak üzere terörle mücadelede siyasi partiler arasındaki konsensüse önem verilmiştir. Bu bağlamda, Ajura Enea sarayında 12 Ocak 1988 tarihinde Herri Batasuna hariç tüm siyasi partilerce "Ajura Enea Paktı" imzalanmıştır. Bundan sonra takip edilen terörle mücadele politikalarında "Ajura Enea" modelinde yer alan ilkelerin farklı kombinasyonlarının uygulamaları görülmeye başlanmıştır.

1988 yılında yapılan Ajuria Enea Paktı; 1978 Anayasası'nda yer alan hükümlerin tamamlayıcısı niteliğinde ve ayrılıkçılık ile terörü karşı karşıya getirmek amacındadır. Bu anti-terörizm paktı, "ETA için sonun başlangıcı" olmuştur. Bu anlaşmada Bask Bölgesi'ndeki tüm partiler, ETA'nın siyasi kanadı hariç, bir araya gelerek "politik şiddetin hiç bir şekilde mazur görülemeyeceğinde" anlaşmıştır. Bundan sonra ETA'ya karşı toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır.

PSOE, yolsuzluk iddiaları ve GAL davası sonucunda 13 yıllık iktidarının sonuna gelmiştir. 1995 yılında yapılan seçimleri ana muhalefet partisi PP kazanmış ve Aznar başbakan olmuştur. Aznar Hükümeti diyalog konusunda kapalıdır ve daha çok polisiye uygulamaları savunmaktadır. Bu dönemde başvurulanan politikaların temelinde kanuni düzenlemelere ağırlık verilerek başta Herri Batasuna olmak üzere ETA'nın legal uzantılarının yargı kısıncasına alınması ve Fransa'yla işbirliği kapsamında örgüte yoğun polisiye operasyonlar düzenlenmesi yatmaktadır. Hükümetin bu politikalarına karşı ETA da eylemlerini PP'ye mensup yöneticilere yöneltmiştir.⁴²

ETA, 12 Temmuz 1997 tarihinde Ermua Belediye Meclisi'nin PP'li üyesi Miguel Angel Blanco'yu kaçırmış, kamuoyunun tepkisine rağmen öldürmüştür. Bunun üzerine kitleler harekete geçerek teröre lanet okumuştur. Kitleleri harekete geçiren bu psiko-sosyolojik faktöre "Ermua Ruhü" denilmektedir. Bu tarz gösteriler İspanya'da oldukça yenidir. Önceden bu tarz tepki gösterileri daha çok siyasi partiler tarafından organize edilmekteydi. Ancak bu eylemlerde sivil toplum daha fazla ön plana çıkmıştır. Ermua Ruhü'yle kastedilen milliyetçisiyle ayrılıkçisiyle bütün farklılığıyla bir halkın ortak düşman olan teröre karşı birleşmesidir.⁴³

5.3. 1998-2000 Dönemi

ETA 1998 yılında ateşkes ilan etmek etmiştir. Bu ateşkes süreci ETA'nın zayıfladığının, destek bulamadığının ve devletin yürüttüğü "halkı kazanma stratejisi"nin başarılı olduğunun bir ispatı olsa da, ETA bu ateşkesi sadece taktiksel anlamda değişikliğe gitmek amacıyla kabul etmiştir. ETA "kendi kaderini belirleme ve toprak birliği" ilkesi temelinde, İspanya Hükümeti ise "görüşmelerin önkoşulsuz yapılması" gerektiği temelinde hareket etmiştir. Bunun üzerine ETA, 2000 tarihinde tekrar terör eylemlerine başlarken Aznar Hükümeti de Fransa ile terörle işbirliğini artırmıştır.

41 A.g.e., s.s.129

42 İspanya'nın Terörle Mücadelesi, UTSAM (Raporlar Serisi, Mart 2010 s.s:25

43 ÖZÇER, Akın, Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli, ss.334-335

5.4. Siyasi Partiler Organik Yasası

27 Haziran 2002 tarihinde yeni “**Siyasi Partiler Organik Yasası**” yürürlüğe girmiş, belirli koşullarda siyasi parti kapatılması yasalaşmıştır. İspanya Yüksek Mahkemesi 17 Mart 2003 tarihinde ETA’nın siyasi kolu Herri Batasuna (Halk Birliği)’yı kapatmış ve kapatılan Batasuna AB Terör Örgütleri Listesi’ne alınmıştır. (*Batasuna’nın lideri Arnaldo OTEGI halen cezaevinde bulunmaktadır.*)

5.5. Çoğul İspanya Önerisi

2004 yılında seçimlerden 3 gün önce El Kaide tarafından Madrid’de düzenlenen terör eylemi aynı zamanda İspanya siyasetinde de bir dönemin kapanmasına neden olmuştur. Eylemi ETA’nın yaptığı ısrarla iddia eden hükümet El Kaide’nin yaptığının anlaşmasıyla birlikte seçimlerde hezimete uğramış ve Zapatero yönetimindeki PSOE iktidara gelmiştir.

Hükümeti kuran Başbakan ZAPATERO, “**Senato ve Özerk Yönetimlerle İlgili Reform Taslağı**”nı açıklayarak, (17) Özerk topluluk başkanıyla görüştüktan sonra, yeni modeli “**Çoğul İspanya**”yı gerçekleştirmek için 31 Temmuz 2004 tarihinde düğmeye basmıştır. Model, federal çözüm önermektedir. Hükümetin yeni barış süreci, “**tüm siyasi partilerin katılımıyla yeni bir özerklik statüsü ve ETA’ya uygun bir şekilde silah bıraktırmak**” ekseni üzerine oturmaktadır.

Zapatero’nun çözüm önerisi “**Cafe a la Carta (herkese istediği gibi kahve)**” modeli olarak simgelenmektedir. Buna göre, kahveyi her özerk topluluk istediği gibi alacaktır. Yani, her özerk topluluğun Anayasa çerçevesinde kalmak şartıyla kendi özerlik statüsünü dilediği şekle sokması söz konusudur.⁴⁴

Başbakan Zapatero, Mayıs 2005’te parlamentodan ETA ile masaya oturulması kararını çıkarmıştır. Diyalog çağrısına olumlu cevap veren ETA kalıcı ateşkes kararını da 22 Mart 2006 tarihinde ilan etmiştir. 24 Mart 2006 tarihinden itibaren uygulamaya konulan bu ateşkes kararı, hem bir terör örgütünün daha şiddetli bir araç olarak kullanarak siyasi amacına ulaşamayacağını görmesi hem de bir hükümetin daha sadece polisiye tedbirlerle bir terör örgütünü alt edemeyeceğini anlaması bakımından önem taşımaktadır.

ETA, 2006 yılında silahla mücadeleyi bırakmasına rağmen aynı yıl Madrid Havaalanına yapmış olduğu bombalı saldırıyla barış sürecini kesintiye uğratmıştır. ETA son olarak 5 Eylül 2009 tarihinde ateşkes ilan etmiş ve 06 Eylül 2010 tarihinde silahlı eylemleri durdurduğunu açıklamıştır. ETA’nın silah bırakmasında Zapatero’nun Katalanya ile yaptığı yeni özerklik yasası da etkili olmuştur.

Bu anlaşmaya göre Katalanların herhangi bir azınlık değil, ayrı bir ulus olduğu resmen kabul edilirken, bu durumun hukuki değil, bölgeye has bir özellik olduğu da kayıtlara geçirileceği bildiriliyor. Katalanya ilk kez “millet” olarak nitelendirilirken, Katalanya bölgesi içinde toplanan vergilerin dağıtım oranı, otonom yönetimden yana artırıldığı yeni statü gereği, adli, sosyal ve eğitim konularında da Katalanya Özerk Yönetimi’nin yetkileri artırılmıştır. “İspanya bölünüyor” iddiasında bulunan ana muhalefetteki Halk Partisi tarafından sert bir şekilde eleştirilen statü, aynı zamanda İspanyol ordusu içinde de tartışmalara neden olmuştur. Zapatero ise İspanya’nın daha demokratik ve daha dinamik olması için tüm bölgelerin statülerinde değişiklik zamanının geldiğini savunmaktadır.⁴⁵

44, a.g.e.,ss.334-335

45 SUSAM, Zümrüt “Dünden Bugüne Eta”, <http://www.tasam.org>, (Erişim: Nisan 2013)

Zapatero'nun bu çizgisi ve ETA'nın polisiye operasyonlar sonucu ciddi anlamda zayıflaması nedeniyle, 2005 Kasım ayında bir yıllık ateşkes ilan edilmiş, 22 Mart 2006 tarihinde ise bu, süresiz ateşkesa dönüşmüştür. ETA'nın ateşkesi bazı kesimler tarafından inandırıcı bulunmamış, bunun yeniden toparlanmak amacıyla yapıldığı savunulmuştur.

17 Ekim 2011'de ise Bask bölgesinde düzenlenen ve eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ında katıldığı uluslararası konferansta ETA'ya şiddeti tamamen bırakma çağrısı yapılmış ve 20 Ekim'de ETA silahlı mücadeleyi bıraktığını açıklamıştır.⁴⁶

6. SONUÇ

Uzun yıllar boyunca İspanya tarihinin sıkıntılı dönemler geçirmesine sebebiyet vermiş olan Bask sorunu, Bask milliyetçiliğini savunan ve bağımsızlıklarını terör yoluyla kazanabileceklerine inanan ETA Terör Örgütü ile özdeşleşmiştir.

2011 yılında ETA'nın silahlarını bıraktığını açıklaması ile birlikte sorunun çözümüne yönelik siyasal girişimler taraf konumunda olan İspanya Hükümeti ve ETA arasında gide-rilmeye çalışılmaktadır.

Genel olarak, Bask meselesine benzer sorunlar dünyada bir çok ülkede yaşayan etnik gruplar tarafından da yürütülmekte zaman zaman da uluslararası platformda destek görmektedir. Bask sorununa baktığımızda ise Basklıların yanı sıra aynı ülkede yaşayan Katalanların da benzer problemleri bulunmakta ve uluslararası kamuoyunda kendilerine sınırlı bir destek gelmektedir.

Özellikle Basklıların bir bölümünün Fransa sınırları içerisinde yaşıyor olmasını Fransa kendisine bir tehdit olarak görmektedir. Basklılara verilen özerklik ise gerçekte Basklıların kendi doğal hakları mı yoksa İspanya tarafından bahşedilen bir lütuf mu olduğu konusunda hala tereddütler bulunmaktadır. İspanya hükümetinin uygulamaları sonucunda silah bıraktığını açıklayan ayrılıkçı terör örgütü ETA'dan halkın desteğinin çekilmesine sebebiyet vermesi ise İspanya hükümetinin ciddi bir başarısı olarak değerlendirilebilir.

Basklıların, verilen bu özerklikle yetinerek, İspanya'nın ulusal bütünlüğü içinde yaşamaya devam mı edecekleri, yoksa Bask milliyetçiliğinin temelini oluşturan tam bağımsız bir ülke olma ideallerinin zaman içerisinde tekrar canlanarak, İspanya'ya bir tehdit mi oluşturacağı konusu muammalı gözükmemektedir. Fakat bütün bu belirsizliklere rağmen İspanya hükümetinin devrim niteliğinde sayılacak bu uygulaması, dünyanın bir çok bölgesinde yaşayan ve Basklıların milliyetçilik anlayışına benzeyen etnik ayrılıkçılık temelli çatışmaların sonlandırılması açısından bir model olarak görüldüğü göz ardı edilemeyecektir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ÖZÇER, AKIN, Coğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2006).

TÜRKERİ, Zekine, Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007).

⁴⁶“ Müzakereler ETA'nın Sonunu Hızlandırdı”<http://www.aktifhaber.com> (Erişim:Nisan 2013)

Dergi-Makale

BAHARÇİÇEK, Abdulkadir, "Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorun", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Fırat Universty Journal of Social Science" (Elazığ-2000) Cilt: 10 Sayı: 1, s.s.:11-27.

ÇÖKMEZ, Fatma Gül, "Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi" Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, Cilt , Sayı: 1, 2008, s. 297,

DTP, 2. Olağanüstü Kongresi, "Kürt Sorununda Çözüme Doğru" 08 Kasım 2007, Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları, (Temmuz:2009), s.s.:31

ÖZEN, Çınar (1995), "Ulusal Bütünleşme, Etnik Milliyetçilik ve Etnik Terörizm: İspanya ve Bask Sorunu, Yeni Forum Yayınları.

YILMAZ, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde 'Sınır İçi' Etnik Çatışmalar" Uluslararası Hukuk ve Politika (2006) Cilt 2, No:6 , ss.17-30,

YILMAZ, Ömer, "İspanya Terörle Mücadele Tecrübesi Medeniyetler İttifakı Olabilir mi?", içinde, BAL, İhsan(ed), Terörizm, Usak Yayınları, Ankara, 2006, s.129

Raporlar

UTSAM, İspanya'nın Terörle Mücadelesi, (Raporlar Serisi, Mart 2010)

Internet Siteleri

Demokratikleşme Yolundaki İspanya ve Bask Sorunu <http://www.tuicakademi.org>, (Erişim, Nisan 2013).

"Dünden Bugüne ETA", <http://www.tasam.org>, (Erişim: Nisan 2013)

ETA (Bask Ülkesi ce Özgürlük) Terör Örgütü Analizi, <http://www.turktores.com>, (Erişim, Nisan 2013).

İspanyol Terör Örgütü ETA'nın Profil Analizi, <http://www.usakgundem.com>, (Erişim:Nisan2013)

İspanya Bask Bölgesi Bağımsızlık Örgütü (ETA) ve PKK, <http://www.turansam.org>, (Erişim: Nisan 2013)

"Müzakereler ETA'nın Sonunu Hızlandırdı" <http://www.aktifhaber.com> (Erişim:Nisan 2013)

www.tr.wikipedia.org/wiki/ispanya (Erişim:Nisan 2013)

TÜRKÇE BAŞLIK

ЯДЯБИ-ТАРИХИ, НЯЗЯРИ-ЕСТЕТИК ФИКИРДЯ ПСИХОЛОЭИЗМ ПРОБЛЕМИНИН ЮЙРЯНИЛМЯСИ ВЯ ГОЙУЛУШУНА ДАИР

ABOUT A PROBLEM OF PSYCHOLOGY AS TO LITERARY- HISTORICAL AND THEORETICAL-AESTHETIC OPINION.

О ПРОБЛЕМЕ ПСИХОЛОГИЗМА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО- ИСТОРИЧЕСКИ, ТЕОРЕТИЧЕСКИ – ЭСТЕТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Ханверди Ferziyev ТУРАБОЪЛУ⁴⁷

Abstract

In this paper author primary establish problem of psychology as to literary-historical and theoretical-aesthetic opinion. According to the scientific and theoretical research and results author primary establish place and posture of psychology in literary work and characters, types, methods and ways of psychology.

Keywords:

Резюме

В статье впервые исследуется проблема психологизма с точки зрения художественно- исторически, теоретически –эстетической мысли. На основе новых научных исследований и заключений автор определяет место и положение

⁴⁷ Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi (AMEA) Nizami adına Edebiyat Enstitüsü. Bakü/AZERBAYCAN
(xanverdi@rambler.ru)

психологизма в художественном произведении, характеры, типы, методы и способы психологизма.

Психолоэизм проблеминин юйрянилмяси онун бир сыра мцщцм вя зярури тьящятляринин цзя чыхмасына имкан верир. Психолоэизм вя йа психологи тящлил ядяби-тарихи щадися олмагла йанашы нязяри-естетик амил кими мцяййяняляряк гавранылыр. Бядии ясярдя ядяби-естетик факт кими мцяййяняляшян психолоэизм вя йа психологи тящлил, просес, вязиййят, щал, мягам щисс-емосийалар, дцщцнъяляр, щярякятляр, давранышлар, мцнасибятляр, мцяллиф тящкиййяси вя тясвири вя бядии дил шяклиндя цзя чыхыр.

Бядии факт, щадисяляр, характерляр, мцяййян психологи тящлил, просес, вязиййят, щал, мягам вя яламятлярля мцшаийят олунмагла цмумиликдя образлар аляминин тябиилийини, танлылыгыны инандырыгылыгы иля ясярдя орталыа гойур. Тящлиля чякилян инсан, фярд, шяхсиййят вя онун талейи ясяр бойу изляниляряк гаршылыгылы щисс вя дцщцнъялярин, давранышларын, мцнасибятлярин инкишафы фонунда юзцнямяхсус тьящятляри иля ачыгланараг дурулур. Фярд, шяхсиййят ясярдя юзцнц вя ятраф алями тящлилдя юзцнц вя ятраф алями таныйараг дярк етмяйя башлайыр. Бу бахымдан психолоэизм ясяр цццн юлчц, дяйяр ващидидир. Башга сюзля, психологи тящлилдя щям гящряманын характери мцяййян олунур, ачылыр, щям дя юзцнц вя ятраф алями таныйыб дярк етмяйин вя йа яхлаги- мяняви мцнасибятлярин бядии ифадяси кими шяртлянир.

Сюз сяняти щиссляр, фикирляр аляминин ассосиатив дахили-аналожии рабятя, ялагядя бядии ифадяси олмагла йанашы, ягли-интеллектуал сявиййянин, фикрин, щиссин, дцщцнъянин вя давранышларын, мцнасибятлярин формалашмасына бу вя йа дияр бахымдан мцсбят тясирини эюстярир. Башга сюзля десяк, бядии мящсул кими мейдана чыхан ясяр психологи анализ функциасыны йериня йетирмякля охууда зянэин али щисслярин, давранышларын инкишафына зямин йарадан интеллектуал сявиййянин йцксялмясиня наил олур. Интеллектуаллыгла психолоэизм вя йа психологи тящлил бу щалда ясярин бцтювлцкдя мащиййят вя мязмцнцна чеврилир.

Цмумиййятля, психолоэизми ядябиййятдан кянарда гаврамаг мцмкцн дейил. О, сянятин, ядяби, бядии щяйятин дахили ганунауйьунлуьуну тамамлайан вя тянзимляйян бцтюв, там,

вашид ядыби-естетик компоненти олмагла онун цзви щиссясини тямсил едир. Бядии-естетик принцип кими мцяййяняляшя психолоизм вя йа психоложи тящлиддя интеллектуаллыг, онун лирик, романтик, сатирик, комик, мифик, мистик, шярти-метафорик вя башга бу кими бядии естетик функцийасыны йериня йетириян нювяриндя бири кими чыхыш едир. Психоложи бахымдан тящлилин, анализин юзц интеллектуал анализин, давранышларын, мцнасибятлярин, дцщцнъялярин юзц кими мцяййяняляшир. Нятиъядя бядиилийн тясдигиндя интеллектуал анализля психоложи анализ говушараг мейдана чыхыр. Бу щалда психоложи анализ вя йа психолоизм юн ъярэядя дайаныр. Она эюра ки, ясярин талейи образлар аляминин дахили йашантыларындан добан щисс, щяйяъанларын тябиилийи, инандырыгылыындан асылыдыр. Башга щалда мцкяммал сянят нцмуняси кими йцксак естетик тясир эцъця малик бядии ясярдян сющбят эедя билмяз.

Ясярин рущуну, ъаныны щярякятя эятириян ордакы гящряманларын, образлар аляминин дахили-психоложи вязиййяти, онларын йашантыларыдыр ки, бу да юз нювбясиндя ясярин бядии естетик принципи кими юзця йер алан психолоизмин цзяриня дцщцр. Сюз сяняти психоложи ситуасийа фонунда эерчякляшян щисс, щяйяъанларын, дахили йашантыларын, дцщцнъялярин, мцбаризялярин, конфликтлярин вя йа щярякят вя давранышларын, мцнасибятлярин тямасындан долъунлашараг бцтювяшир, ятя-гана долур. Бурдакы психоложи анализ интеллектуал тящлилин дярки так бядии-естетик дяйяр газаныр.

Психоложи тящлилин цсул вя васитяляриндя бири кими чыхыш едян, щяйаты, инсаны даща йахындан вя дяриндя таныйыб дярк етмяк цццн дахили щцуралты фикир ахынын вя йаддашын кюмяйиня бядии ещтийаъ дуйулдуъу гачылмаздыр. Хатырлама, йадасалма мцгабилиндя бядии йаддашда чюзялянян щадися вя просесляр индики анда йени мяна газана билир. Нягл олунан щадися, просесляр гящряманын йаддашында мцяййян щисс, дцщцнъялярин, щисси-емоционаллыгла интеллектуаллыгын вящдятиндя йаранан щярякятлярин, давранышларын дахили – аналожии ассосиасийаларын ялагя вя дцзцмцндя ашкарланыр.

Психоложи анализ мцгабилиндя гящряманын юзцнц вя ятраф алями тящлил вя дярк етмяси ягли-фикри просес, интеллектуал анализин нятиъяси вя дярки кими шяртляняряк кечмиш вя инди бядии йаддашда ялянир. Инсан гялбинин диалектикасы, дцнйанын вя щцурун гаршылыглы ялагяляри психоложи бахымдан тящлилиндя, фикри-интеллектуал анализин бядии тягдими кими цзя чыхыр, ясаслы сосиал проблемлярин вя

дцнйанын бядии анализи илк юнъя психоложи тьащятдя ягли-фикри-интеллектуал тьащилдя арашдырылыр, рямзи фикир, ибратли щекайтляр вя тарихи факт мясяляси ясярдя иникасыны тапан мифик дцщнъя, шярти-метафорик цслуб, дидактик-тярбийяви тьащят вя интеллектуаллыг бядии-естетик принцип кими мейдана чыхан психоложи тьащил вя йа психолоэизмин нювц – типии тьак шяртлянир.

Психоложи тьащил, ясяр бойу бязян романтик щисс вя дцщнъя, давранышлар, мцнасибятляр цзяриндя изляниляряк гурулур. Бу бахымдан сянят щямишя поетик алямля, ондакы эюзяллик вя щармоник тьащятля щесаблашараг мюв'уд олур. Дярин психоложи щал, вязиййятля, бющранлы мягамларла цзляшмяк, севэи, мящяббят сещри, тьазибясиня дцщмяк, даим щисслярин тьоловунда вурнухмаг бу романтик гящряманы шяртляндирян тьащятдир. Онлар арзуларын щяйата кечмямясиндя цмидсизлийя гапылыр, цмидсизлик, бядбинлик ящвалы няинки кечмишдя, щям дя индиликдя гящряманы тьарк етмир.

Бядии-естетик принцип кими мцяййянялящян психолоэизм цмумиликдя синтетик вя комплекс щалында гавранылараг мянимсянилир. Психолоэизм ясярдя мязмун, щям дя форма кими бядии тьасдигини тапыр. Ясяр психолоэизм сайясиндя сяняткарлыг ахтарышларын вя йа йарадыгылыг методу нязяриндя тьакмилляшяряк камил сянят нцмуняси кими цзя чыхыр. Бу щалда психолоэизм мязмун вя форманын дахили гатыны тьащил едир вя алт гатда эизлянян дахили алямин вя щяйатын бядии-естетик ифадяси олур. Психолоэизмдя ян мцщцм тьащят инсана мцнасибятиндя фярди вя сосиал йанашма тьарзини юзцндя бирляшдирир. Психолоэизм ядяби-естетик принцип кими тарихян союз сяняти иля бирликдя добулуб вя бядиилийин тьасдигиндя онун цзви щиссяси кими чыхыш едяряк инсаны бцтцнлцкля дахили алями иля бирэя алыб юйрянир. Бу бахымдан психолоэизм сянятин дахили мащиййятиня чеврилир. Психолоэизм щям дя бядии йарадыгылыгыня нятигыся кими мейдана чыхыр.

Психоложи анализ вя йа психолоэизм мцяллиф психолоэийасы, онун персонажлары, эениш мянада тьамиййятин психолоэийасы (сосиал груп, эпоха) вящдят щалында бирляшяряк мцяллиф щяхсиййятинин вя йарадылмыш образларын, гящряманларын цмумиялшыиш бядии ифадясиндя ащкарланыр. Психолоэизм бядии йарадыгылыгда гносеоложи мяна кясб едир. Психолоэизм иътимаи щцур формаларындан бири оларак естетик принцип кими онун цзви щиссясини тьащил едир, иникас олуан предметин вя сянятин нятигыся кими мцяййяняляшяряк дярк

олунур. Бу шалда инсанын дахили дцнйасы ятраф алямя ялагясиндя юзцняхас мцстягиллийини сахламагла мяняви сярбастлийи, мяняви азадлыг вя пцхтяляшмяси вя йа дахили алямин етирафы цмуми естетик дяйяр шяклиндя цзя чыхараг ондакы бядии эюзяллик, тьялбедиъилик сянятдя психолоэизми шяртляндирир (А.Иезуитов).

Психоложи механизм юзлцйцндя инсанын естетик давранышыны мцяййян етмякля онун сосиал таразлыьыны тямин едир. Бядии ясар хцсуси олагаг инсанын, тямиййятин психики сферасы ян ясасы ися ондакы щисслярин сферасыны системляшдириб юйрянир вя юйрянилян психики, щисси сфералар сянятин бядии имканлары васитясиля инсаны щяйата чаьырыр, зярури вя ваъиб олан айры-айры идеоложи формалара йийялянмяйи тялгин едир.

Сянятин юзцняхас тьящятлярини, ону башга идеоложи формаларындан айыран тяряфлярини айдынлашдырмаг цццн бядии-естетик принцип кими мцяййянляшян психоложи анализа ещтийаъ дуйулдуьу гачылмаздыр. Психоложи анализ инсанда вя ятраф алямдяки дахили вязиййятин, мцхтялиф шал вя щярякятляря мцшаийят олунан тьящятлярин бядии ифадяси кими шяртлянир. Психоложи анализ щям мцяллиф дцщцнтясиндя, щям гящряманлары юзцнцтящилиндя, онларын жест, щярякят вя давранышларында юзцнц эюстярир.

Психолоэизм гящряманын тякрар олмайан вя эюзлянилмяз давраныш вя щярякятляриндя башланьр вя йараныр (Л.Эинзбург). Психоложи тящилин гачылмазлыьы, инсанын, тямиййятин, щисслярин сферасыны системляшдириб юйрянилмяси мящз сянятин бядии имканлары васитяси иля реаллашыр (Выготски).

Психоложи просес механизминдя бядии щисс, щяйяъан образ гисминдя доьулагаг естетик дяйяр газаныр, фикри, щисси просес образлы олмага ясардя психоложи вя интеллектуал ямялиййаты йериня йетирмякля мцяллиф цццн идеянын ачылмасына бядии зямин йарадыр. Фикри, щисси просес бядии форма вя мязмун бахымындан интеллектуал-фялсяфи, лирик, романтик, драматик, комик, сатирик, тразикомик, шярти-метафорик, мификлийи иля шяртляня бияр. Ясарин бядии тяркиби вя тяшкилиндя онлар бу вя йа дизяр бахымдан бир вящдят, кцлл щалында говушараг эерчяклянир вя бядии щяйат газаныр.

Психоложи хцсусиййят, тящили бядии идракын, тяфяккцрцн мцряккяб психоложи тякамцлцндян йаранан кейфиййят дяйишикликляриндя, онун ифадя вя тясвир чаларларын йени бойаларла тягдиминдя башланьр. Психоложи тящилдя рущани

алямля, илащи варлыгла баълы цлвиййят инсанын кюнцл дцнйасына хас олан бцтцн али кейфиййятлярин, иътимаи мязиййятлярин ясасы, ягли-интеллектуал-мяняви тякамцлцн ян йцксяк формасыдыр. Цлвиййятя сациб олан инсан ону ящатя едян мцщитдя вя юз мяняви дцнйасы иля йанашы илащи эюзяллийи, Аллащы дярк етмяйя, она говушмаъа тъан атыр. Психоложи тящилдя кюнцл дцнйасы сайсыз-щесабсыз сирляр хязиняси, эюзял, пак дуйбулар йувасы кими реаллашыр, кюнцл дцнйасы, инсанын мянявиййаты бу бахымдан ясярдя мцкяммял образа чеврилир. Бядии-психоложи тящилдя йуху, рюяа хяйалын бир нювц кими дахили алямин мящсулу олараг варлыъын, щцурун, щисс, дуйбуларын, дцщцнъянин нятиъяси кими мейдана чыхыр (Халид Ялимирзайев). Психоложи тящилдя юзцнцдяркемтя инсанын юзцнц такмиллящдирмя йолунда ясас амил щесаб олунур, юзцнцдяркемтя сайясиндя инсан дахилияк паклашыр, йарарлы фяал варлыъа чеврилир (Якбяр Байрамов).

Мифолоэийа, фолклордан кюк атыб ришялянян, «бядии тяфяккцр инкишаф етдикъя инсанын интящасыз щиссляр вя дуйбулар дцнйасыны якс етдирян йени бядии нцмунялярдя щисс вя емосийаларын рямзи символик тяъяссцмц еркян тяфяккцрцн интеллектуал сявиййясиндян» (Азад Нябийев) хябяр верир. Демяк, интеллектуаллыгла щиссляр аляминин говушараг бядии ифадяси сюз сянятинин илкин дюврляриндя башлайараг онун айрылмаз цзви щиссяси кими чыхыш едир. Аталар сюзц вя мясялляр, йанылтмаълар, тапмаъаларда эпик вя ягли-интеллектуал-фялсяфи йюнлц психолоэизм онун бядии-эстетик мащиййятиня чеврилирся, байаты, наъыл вя дастанларда ян чох лирик, романтик вя драматик-эпик гат психоложи тящил вя йа психолоэизм цстцнлцк газаныр.

Бядии-психоложи тящилдя «щадисяляр цзяриндя щюкмранлыг идеалы иля йашайан инсан онлары гаврамаг, баша дцщмяк, юзцня табе етмяк дуйбулары цзяриндя кюкляняряк илк инанъ вя етигадларыны, айин вя мярасимлярини йарадыр, щямин чохшахяли дцщцнъя силсилаляри юзцнцн рянэарянэ моделляри иля шифащи йарадыъылыгда яксини тапыр, мясялян, алгыш, гаръыш, яфсун, ъаду, фал, аталар сюзц вя с. Бунлардан яфсун – сюзцн эцъцня, инамы якс етдиряряк охшар сясляр, сюзляр васитяси иля инсан психикасына, тябият гцввяляриня тясир эюстярилмяк ъащди иля диггяти чякир.

Психоложи тящил вя вязиййятин бядии ифадяси олан маэик поезийанын вя йа яфсун вя овсунун инсан тякамцлцндяки ян башлыъа хидмяти мящз горху ващимясини арадан галдырмагда инсанда горхусузлуг дцщцнъясиня инамы бярпа етмякля

ъянэавяр, мцбариз вя вятянпярвяр няслин формалашмасына эцълц вя инамлы тьякан верир (Азад Нябийев).

Психоложи тьящилдя бядии тьяъссцмцнц тапан йуху, эюзязюрцнмя, еймянмя, цряйядамма, рущ, гарабасма юзцнмяхсус тьярфляри иля диггяти чякир. Бурда емоционал ифадяляр вя йа дейим тязляри, пантомим щярякятляр, щим-ъимля фикрин ифадя васитялари иникасыны тапан фикрин, психоложи мягамларын дцрцстляшмясиня вя тамамланмасына хидмят едир (Азад Нябийев).

Бядии сюз йцксяк естетик кейфийят дашыйараг бу вя йа диэяр тьярфляри иля мейдана чыхан мцяййян психоложи щадися, вязийят, мягамдан добулур. Бядии сюз башга щалда мцяййян психоложи тьящил, щадися, вязийятля йцкляняряк мцшаийят олундуьундан онда лазым олан йцксяк тьялгинедиъи гцввянин ашкарланмасына сябяб олур. Психоложи тьящил щям йарадыъы шяхсин дахили-мяняви дцнйасы, щям дя ейни дяряъдя йаратдыъы образларын ятраф мцщитля ялагяли тьярфляриндя ашкарланан щисси-емоционал вя интеллектуал мцнасибятлярин, давранышларын, дцщцнъялярин цзви вящдятиндя эерчяклянир.

Цмумиликдя психолоэизм бцтцн чохъящятли тьярфляри иля сюз сянятинин бядии-естетик принципи кими добулараг бир кцлл, вящдят щалында формалашыр. Психолоэизм бу бахымдан бядии тьяъссцмц мцяййян едян йарадыъылыг методунун юзцнхас сяняткарлыг ахтарышлары иля ялагялянир (Халид Ялимирзайев, Низамяддин Шямсизадя). Психоложи тьящил щям дя бядии аналитик тьяфяккцр тяззинин вя йа интеллектуал тьяфяккцр тяззинин яламяти тьяк мцяййянляшяряк ясярдя цзя чыхан йени поетик хцсусийят кими щяртлянир (Ариф Сяфийев).

Психоложи тьящилдя субйект, заман вя мякан щяртилийи (Язиз Ялякбярли) психолоэизмин дахили щярти бядии кейфийяти кими цзя чыхыр. Психоложи тьящилдя мцяллиф щярщи, гящряманын дахили дцщцнъяляри ясярин бядии-естетик тясир эцъцндя хцсуси рол ойнайыр. Психолоэизмин вя йа психоложи тьящилин формалашмасы вя иникасында бядии дилдя мцшащидя олунган сюз вя ифадялярин тьякраы, реплика, хитаблар, нидалар, фикирляр, мянафеляр тоггушмасы кими мейдана эялян диалог вя монологларын, щямчинин щярякят, давранышларын бядии-психоложи тясвирини верян ремаркаларын вя йа бядии дил вя адларын щярти мяналары мцщцм ящямийят кясб едир. Бизим фикримизъя, сюз сяняти иля бирэя добулан (А. Иезуитов), ядябийятда дярин тарихи кюкляри вя юзцнмяхсус яняняляри олан (Халид Ялимирзайев), мифолоэийа, фолклордан кюк атыб ришялянян психолоэизм вя йа психоложи тьящил, щал, мягам, щадися, просес бядии тьяфяккцр инкишаф етдикъя

(Азад Нябийев), форма в мазмун етибары иля ясарда бядии-эстетик функцийны йериня йетирмякля тиположи бахымдан бир неча йеря айрылыр: 1) лирик; 2) романтик; 3) драматик; 4) эпик (нягли, информатив); 5) фаяйви; 6) фаяси-интеллектуал; 7) мифик; 8) шярти-метафорик; 9) мистик; 10) сатирик ; 11) комик; 12) трагикомик; 13) мемуар, автобиографик в с.

Бизим икинчи гянаитимизя эюря, психологизм в йа психоложи ташлил ясарда бядии эстетик функцийны йериня йетирмякля мащийятя характеры в мювгеи бахымындан бир неча мщцм специфик таятляри иля шяртлянир. Бунлар ашааыдакы елми-нязари шякилдя пайлашыр: 1) милли; 2) итимаи; 3) халг-кяндли; 4) фярди; 5) социал; 6) баяри, дцнйави щисс в дщщяляр давранышлар, мцнасибятляр цзяриндя кюклянян язями фярди-социал в с.

Тядгигат мювзусу кими мцяййяняшдирдийимиз мцасир Азярбайжан драматургийасында, хцсусян Иляс Яфяндийевин драм йарадыгылыында мцшащидя олунан психологизм жанрын юзцнямахсус специфик таятляри иля шяртлянир. Башга сюзя, драм ясарляриндя юзцнц эюстярян психологизм нясрдяки кими щямишя ади эпик тямкини, вязийяти иля галмыр, бурдакы психологизм даща чох фикирляр, ещтираслар, характерляр, мянафеляр тоггушмасы мцгабилиндя йараныр.

Бизим цццнц гянаитимизя эюря, мцасир Азярбайжан драматургийасында, хцсусян И.Яфяндийевин драм йарадыгылыында мцшащидя олунан лирик-романтик йюнлц психологизми шяртляндилян цсул в васитяляр жанрын специфик поетик таяссцм формалары иля вящдядя шярти олага ашааыдакы шякилдя мцяййяняшир:

1) бядии образда йаддаш психологийасы в онун «мян»дя ифадяси в юзцнцташлил характердя психоложи алямин таяккцл цсулу кими; 2) диалог в монологда бядии вязийят характерин психоложи юзцнцифадя мяканы кими; 3) мцяллиф ремаркасында защири в дахили щярякятин в вязийятин бядии психоложи таявири в пейзаж, мякан, яшя компонентляриндя драматик психологизмин таяссцмц; 4) дахили диалогда бядии шяртилик психологизмин дахили шярти бядии кейфийяти кими в йа хяйали-психоложи бядии сящня, йахуд образ-характерин реал в шярти «мян»и иля дахили сющбяти; 5) бядии дил в ад психоложи портретин шярти бядии ишаряси кими. Нязря чатдыраг ки, гейд олунан бядии цсул в васитяляр, бязян, щятта говушараг мейдана чыхыр. И.Яфяндийевин драматургийасында мцшащидя олунан лирик-романтик тямайцлц психологизм ашааыдакы пйеслярдя яксини тапыр: «Сян щямишя мянимлясян» йахуд «Бой чичяйи» (1964), «Мяним

эцнашым» (1967), «Унуда билмирям» (1968), «Мящв олмуш эундяликляр» (1969), «Мащны даьларда галды» (1971), «Даьлардан эялян сяс» (1976), «Бцллуь сарайда» (1983), «Бизим гярибь талейимиз» (1988) вь башга бу кими ясярлярдь габардылараг цзя чыхан шяхсийят, онун фьрди талейи, айля, севэи проблеми бядии форма вь мязмун бахымындан лирик-романтик гатда эерчякляня психолоэизмин дахили мащийятиндя естетик щяллини тапыр. «Лирик йарадыгылыг эерчяклийя даща чох щисси-емосионал бахышдыр. Эерчяклийя щисси мцнасибьтдь шяхсийятин – йарадыгынын мцхтялиф характер ьизэилери, психолоэийасы, иътимаи-етик вь естетик эюрцщцнц мцййян ьящятляри эерчяк алямин чох рьнэарьнэ тьзашцрляри иля бирляшьяр..якс олунур. Щисс, образын тьшьяккцл васитьси, психоложи вязийятин бир аны...лирик йарадыгылыгда бу цмуми...апарыгы ядыби образ...эерчяклийя конкрет мцнасибьтдь, конкрет шьяраит дахилиндь...психоложи вязийятин тьрьцманыдыр» (Гурбан Байрамов). Варлыа фьлсьяфи мцнасибьт, предмети фьлсьяфи ьящятдьян ящатя етмяк мейли, фьлсьяфи цмумиляшдирмяляр лирик цслубун башлыга хцсусийятляриндяндир. Лирик цслубда ятраф мцщит гьщряманларын дахили алями, онларын щисс вь щййьянларь васитьсиля якс етдирилир...инсанын, дцнйанын вь бяшьярийятин талейи щаггында мяняви-яхлагь проблемляр...эениш йер тутур. Лирик цслубда гьщряманын дахили алями ону ящатя едьян варлыгла айрылмаз цзви, вьщдьят щалында тьсвир олунур (Камил Гулийев). Бу бахымдан И.Яфьндийевин драм йарадыгылыгында мцшащидь олунан психолоэизмдь образлар аляминин ятраф эерчякликля баьлы щисси-емосионал вязийяти, онларын давранышларь, мцнасибьтляри мящз лирик-романтик гатда цзви, вьщдьят щалында говушараг цмумиляшир.

ЯДЯБИЙЯТ

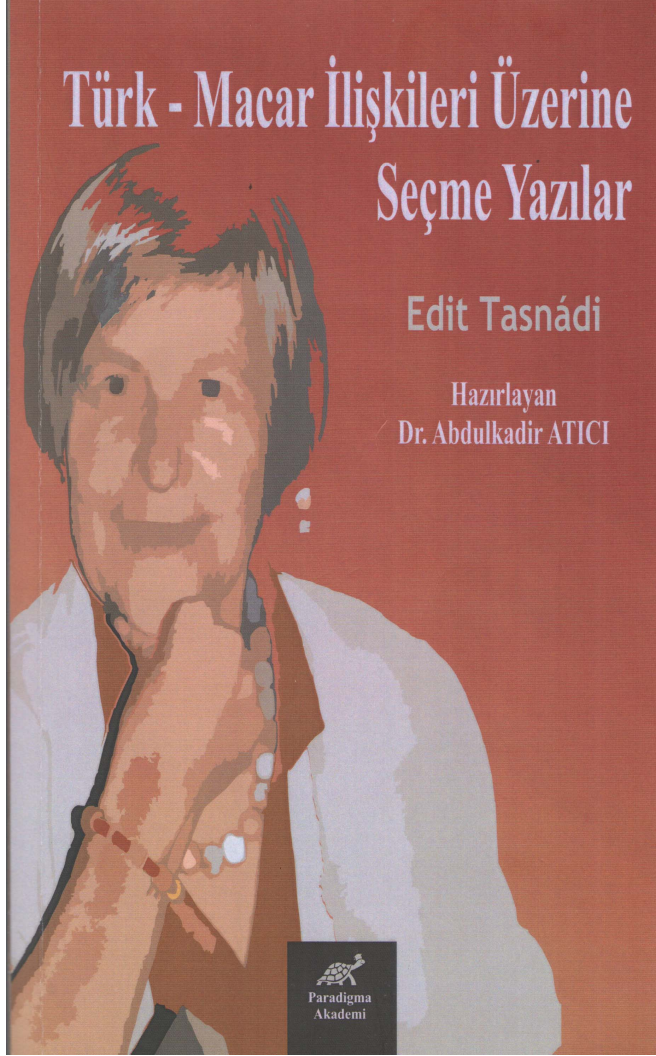
1. Иезуитов А. Проблема психологизма в эстетике и литературе / (В книге: «Проблемы психологизма в советской литературе»), в стр.39-57
2. Гинзбург Лидия. О психологической прозе. Ленинград. Художественная литература. Ленинградское отделение. 1977, 443 стр.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. Москва. Педагогика. 1987. 344 стр.

4. Ялимирзайев Халид. «Китаби- Дядя Горгуд» дастанында шахсийят вә тәмийят проблемлери. Баки, Елм, 2000, 84 с.
5. Ялимирзайев Халид. Низами Әнҗавинин инсан консепсийасы. Баки, Әнҗлик, 2001, 354 с.
6. Ялимирзайев Халид. Бядии шәгигят уьрунда, Баки, Йазычы, 1984
7. Байрамов Я. С. Шәхсийятин тәшәккүлүнүн актуал психоложи проблемлери. Баки. Азәрнәшр, 1981, 190 с.
8. Байрамов Я. С., Ялизадә Я.Я. Психолозия. Баки. Маариф, 1984, 540 с.
9. Байрамов Гурбан. Лирик гәшрәман вә заман. Баки, Елм, 1986, 140 с.
10. Нябийев Азад. Азәрбайҗан халг ядәбийяты. I шисся. Баки, «Туран», 2002, 678 с.
11. Сәфийев Ариф. Азәрбайҗан драматургиясы мҗасир мәрҗәләдә (1960-1980-җы илляр). Баки, Озан, 1998, 276 с.
12. Шәмсизадә Низамәддин. Мҗсбят гәшрәманын ядәби тәлели «Йарадыҗылыг методу мәрҗәләри» китабында. Баки, Елм, 1989, с. 41-56, 150 с.
13. Ялякбәрли Язиз. Драматургияда сәняткарлыг ахтарышлары (бядии шәртилик), (1960-1980-җы илляр), Баки, «Аьрыдаь», 1997, 118 с.
14. Гулийев Камил. Ядәбийятымызда сәиалист реализми. Баки, Йазычы, 1988, с.208.

KİTAP TANITMA/İngilizce/Rusça

**TÜRK MACAR İLİŞKİLERİ TARİHİ ARAŞTIRMALARI
DENİLİNCE**

Nail TAN

Öz

Osmanlı döneminde 150 yıl kadar Türklerin hâkimiyetinde kalan Macaristan'da Türklerin önemli izleri görülmüştür. Osmanlı sonrası Macarlarla ilişkiler daha dostane bir şekilde sürdürülmüş, pek çok Macar Türkolog yetişmiştir. Bu Türkologlardan biri de Edit Tasnádi'dir.

1942 yılında Macaristan'da doğan Tasnádi, Türk Macar tarihsel, siyasal, kültürel ilişkileri üzerine birçok kitap, makale yazdı. DTCF'de ve Macaristan ELTE Üniversitesinde dersler verdi.

70. yaşı dolayısıyla hazırlanan bu kitapta biyografisinin yanısıra onun araştırmalarından seçmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Macaristan, DTCF, Türk-Macar İlişkileri.

Dünya Tarihinde, her milletin/devletin daimi dostları ve düşmanları olmuştur. Bu, yadırganmaz, inkâr edilmez bir tarihî gerçekliktir. Genellikle, daimi düşmanlar sınır boylarında, dostlar ise uzak topraklarda, bölgelerde görülür.

Macarlar, tarih boyunca Türklere sempatik gelen; dostluğu istenen milletlerin başında gelir denilebilir. Batı Hun hükümdarı Atilla, Macarlarla ilişkilerimizin önderlerindendir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mohaç Zaferi'yle (1526) başlayan ve 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar süren yaklaşık 150 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sırasında yaşanan olumsuz olaylar, olumlulardan daha azdır. Dünya bilim tarihinde ilk Türkoloji Kürsüsü'nün 1860 yılında Macaristan'da açılmış olmasının temelinde 150 yıllık dönemin bıraktığı olumlu izlenimler yatar. Aslında, Macaristan'da Türkolojinin temelleri 1830'lu yıllarda János Repiczki tarafından atılmıştır. Bu tarihten başlayarak birçok Macar Türkolog/Türklük Bilimci Türk tarihi ve kültürüyle ilgilenmiş yüzlerce değerli kitap, makale ortaya koymuşlardır. Macar Türkologlar içinde; Antal Reguly (1819-1858), Ármin Vámbéry (1832-1913), Bernát Munkácsi (1860-1937), Gábor Bálint (1844-1913), György Almássy (1867-1933), György Hazai (1932.....), Gyula Németh (1890-1976), Gyula Moravcsik (1892-1972), Endre Deskó (1816-1874), János Repiczky (1817-1855), János Eckmann (1905-1971), József Thúry (1861-1906), József Budenz (1836-1892), István Mándoky Kongur (1944-1992), Ignác Kúnos (1860-1945), István Vásáry (1945...), Lajos Ligeti (1902-1987), Lajos Fekete (1891-1969), László Rásonyi (1899-1984), Tibor Halasi-Kun (1914-1991), Zoltán Gombocz (1877-1935), Vilmos Pröhle (1871-1946), ve Zsuzsa Kakuk (1925-...) Türkiye'de en tanınanlarıdır. Béla Bartók (1881-1945) ise Türk halk türkülleri derlemeleriyle bilinir. Ignác Kúnos (1860-1945) da halk edebiyatı derlemeleriyle tanınmıştır.

Türkiye'nin önemli Türkologlarından Prof. Dr. Hasan Eren ve Dr. Hâmit Zübeyir Koşay, Macaristan'daki Türkoloji öğretiminden yararlanmışlardır.

Yakın dönemde, Türk Macar ilişkilerini tarihî, siyasî ve kültürel yönleriyle araştırıp yayımlayan Türkologlardan biri de Edit Tasnádi'dir. Bayan Tasnádi hem Türkolog hem de çevirmendir. 1942 yılında doğdu. Budapeşte'deki ELTE Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Macar Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerini bitirdi (1967). İki yıllık Gazetecilik Yüksekokulundan da diploma alarak (1970) basın yayın hayatına atıldı. Uzun yıllar Macar Radyosu Türkçe Yayınlar Bölümünde çalıştı. 1993-1997 yılları arasında Ankara Ü

DTCF Hungaroloji Bölümünde ders verdi. Macaristan'a dönüşünde Macar Radyosundaki görevini sürdürdü (1997-2005), emekliye ayrıldı. ELTE Ü Türkoloji Bölümünde ders verdi. Üniversite ve Macar Radyosundaki görevlerinin yanı sıra çevirmenlik yaptı. Türkçeden Macarcaya, Macarcadan Türkçeye başarılı çevirileriyle tanındı. Eserlerini Macarcaya çevirdiği Türk şair ve yazarlarından bir bölümü; Nazım Hikmet, Yaşar Kemal, Tarık Buğra, Orhan Pamuk, Fakir Bozkurt, Bekir Yıldız, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, İlber Ortaylı, Bilal N. Şimşir, İhsan Oktay Anar, Perihan Mağden, İskender Pala, Oya Baydar, İsmail Uyaroğlu ve Melek Çolak'tır. Macarcadan Türkçeye ise Ignác Kúnos, Kelemen Mikes, Miklós Radnóti ve Atilla József'in bazı kitaplarıyla pek çok Macar şairinin şiirini çevirmiştir. Hâlen Orhan Pamuk'un son romanını (*Kafamda Bir Tuhaflık*) Macarcaya çevirdiğini söyledi.

Tasnádi'nin bize göre en önemli hizmeti, Türk Macar kültürel ilişkileriyle ilgili araştırmalarıdır. 26 Kasım 2012 tarihinde 70. yaş gününü kutlayan Tasnádi için Türkiye'deki dostları bir armağan kitap hazırlayıp bu konuda makale ve bildirilerinden bir bölümünü yayımladılar. Dr. Abdulkadir Atıcı'nın editörlüğünü yaptığı kitabın künyesi şudur:

Edit Tasnádi, *Türk Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar*, bs. haz. Abdulkadir Atıcı, Ankara 2013, 348 s., Edirne Paradigma Yayınları.

Kitapta; Tasnádi'nin hayat hikâyesi (s. 1), Tasnádi ile Röportaj (s. 2-13), yayın listesi (s. 14-46) verildikten sonra *Seçme Yayınlar* başlığı altında (s. 47-342) 33 makale ve bildiri bir araya getirilmiştir. Bu makale ve bildirilerden bir bölümünün sadece başlıklarına göz attığımızda onun Türk kültürüne, Türklük bilimine ne derece önemli hizmetlerde bulunduğunu hemen anlarız:

- Macar Şair Bálint Balassi'nin "Türk" Şiirleri
- Macaristan'daki Mevlânâ
- Kelemen Mikes'in *Türkiye Mektupları* 'nda Tarih ve Mekân
- Macar Medyasında Atatürk İmajı
- Béla Bortók ve Türkiye Halk Türküleri Derlemeleri
- Macar Radyosunun Arşivinde Türk Tarihi
- Kıbrıs Türkçesi ile Macarcanın İncileri: Atasözleri ve Deyimlerimize Dair
- Anadolu Gezgini Ignác Kúnos
- Macaristan'daki Nasreddin Hoca Olgusu
- Nasreddin Hoca'nın Macaristan Serüveni
- Béla Bortók ile Gyula Németh'in Mektuplaşmaları
- Macar Balázs Orban'ın Gözüyle 19. Yüzyıl Türk Folkloru
- Avrupa Kültür Başkenti Pécs ile İstanbul'un Ortak Etkinliklerinden Birkaçı
- Macarların Gözüyle Osmanlı Yemek Kültürü
- Çağdaş Türk Edebiyatı Macaristan'da
- Prof. Dr. Rásonyi ile Röportaj
- Tarih Boyunca Türk Kültüründe Macar Simalar
- 18-19. Yüzyılda Türk Kültüründe Macar Mülteciler
- Macarların Gözüyle Osmanlı'da Sağlık

- Macaristan'daki Yunus Emre
- Türk ve Macarların İnsan Vücuduna Bakışındaki Benzerliklere Dair

Tasnádi'nin yazılarından Türk Macar ilişkilerinden önemli roller üstlenen Macar şahsiyetlerle ilgili değerli bilgiler öğreniyoruz. İki millet arasında dostluk, bilim, sanat köprüsü kuran söz konusu Macar şahsiyetlerden bir kısmını, Tasnádi'nin hatırlatması çerçevesinde okuyucuyla paylaşmakta yarar görüyoruz.

- İstanbul'un fethinde görev alıp dev toprakları yapan Macar Demirci Orbán/Urban (ö. 1453)

- Şair Bálint Balassi (1544-1594)
- Matbaayı Türkiye'ye getiren Macar devşirme İbrahim Müteferrika (1670-1745)
- Tarihçi, Macar devşirmesi İbrahim Peçevî (1572-1650 ?)
- Hürriyet Savaşçısı, Kahramanı İmre Thököly (1657-1705)
- Hürriyet Savaşçısı, Kahramanı Ilona Zrínyi (1664-1703)
- Hürriyet Savaşçısı, Kahramanı II. Ferenc Rákóczi (1676-1735) [Tekirdağ'ın misafiri]

- Hürriyet Savaşçısı, Kahramanı Lajos Kossuth (1802-1894) [Kütahya'nın misafiri]
- Yazar Kelemen Mikes (1690-1761)
- Topçu Subayı Baron Ferenc Tóth (1733-1793)
- İstanbul İtfaiyesini kuran Kont Ödön Széchenyi (1893-1922)
- Adolf Farkas, Macar Özgürlük Savaşı'nın yenilgisinden sonra (1849) Osmanlı İmparatorluğu'na mülteci olarak gelip Macar Osman Paşa adıyla Harbiye'de uzun yıllar hocalık yaptı, Şair Nigâr Hanım'ın babasıydı (1823-1898). Besteci ve ressamdı. Kızının ifadesine göre sekiz dil bilirdi.

- Osmanlı Paşası György Kmetty/İsmail Paşa (1813-1865)
- Osmanlı Paşası Karl Hammerschmidt/Ömer Paşa (1780-1874). Hilâl-i Ahmer'in kurucularından
- Türk Meteoroloji Teşkilatını kuran Antal Réthly (1879-1975)
- Türk halk türküleri derleyicisi, besteci Béla Bartók (1881-1945)
- Türkiye Cumhuriyeti Ordusunda Bir Macar Generali Albert Bartha (1877-1960)

Edit Tasnádi ile son olarak 5-7 Temmuz 2015 tarihleri arasında Konya Akşehir'de düzenlenen Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumu'nda karşılaştık. Bu defa, Türkiye'ye "Nasreddin Hoca'nın Macaristan'daki Dünü ve Bugünü" başlıklı bildirisini sunmak üzere gelmişti. Yazımızda ele aldığım kitabını bu toplantıda takdim etti. Umarım, 75. yaş yıl dönümü için de Türkiye'de böyle bir kitap hazırlanıp yayımlanır, daha güzel basılır...

